

Борис Гәыргәлиа

Иҫымтақәа

X-томкны

Ахқатәи атом

Ажәеинраалақәа
Ажәабжьқәа
Аиҫагақәа
Б. Гәыргәлиа изкны

Ақәа
Апқәынтшәкәтыжырта
2018

Гәыргәлиа, Б. А.

Гә 95 Ифымтәқәа. Х-томкны. 3-тәи атом : ажәеинраалақәа, ажәабжьқәа, аиҫагақәа, Б. Гәыргәлиа изкны / Борис Гәыргәлиа. – Ақәа : Ақхәынтшәкәтыжьырта, 2018. – 296 д.

Борис Гәыргәлиа (1935–2012) ифымтәқәа 3-тәи атом еиднакылоит еиуеицшым аамтәқәа рзы иаҫитцаз ажәеинраалақәеи, ажәабжьқәеи, еиҫеигаз арҫеиамтәқәеи, иара убасгыы Борис изкны ифызцәа ирхәахьоу, ирыфхьоу. Угәы узырхьуа акәны иҫоуп урт реиҳарак иара иҫстәзаара даналтц ашьтахь иф, иҳәоу ахьракәу.

Ашәкәы еиднакыло арҫеиамтәқәа икказа иаадырцшуеит урт равтор иуафара ду, иламыс цқьа, играждантә позиция иаша, иаҫсуара.

АЖӘИИИРААЛАҚӘА

ҲАБШЬҒРАЗЫ АЖӘА

I

Саб Алмасхан ирлас-ырлас
Ихәон иабашьтра рғызшәа.
Игәалашәара, ихәыцра иалаз
Дрыхзызон, икуан рыгәшәа.
Иабашьтра ахьтә еиқәипхьязон
Рыхьыққәа, зызбахә иаҳахьаз.
Игәала гәтыақәак нархьигзон,
Ажәлантә рыгәқәа нзырхахьаз...

II

Убарт рыкнытә, ихьз мхәакәа,
Цкәынак избахә иґақын.
Дтаршәны гәынамзарақ акәа,
Диқәызбалон дыхтақы...
Пқәызбак лыбзиабара иаблыз
Дхысын – уағнагақ дишьит.
Аиакәым иуит уи арқыс,
Ҳажәлантә цсақьа еимирпит.
Ишхәыңыз зегь хцәеит Цабалынтә,
Ауағь данишь реитцбы.
Урт иреиуан: Гьаргь, Иуана,
Нас Бабал, – зегь реихабы...
Иаарласытцәқьангы еиқәымшәеит
Нхарта тығла, ианыхцәа.
Аха реиқәымшәара ианымшәеит,

Иашьтан ргәәфра атыхәа пцәарц...
...Атыхәтәан рәадыркылеит
Чаарқыт ахабла агәта.
Уинахыс ршьапы икәгылеит,
Дзымцартә раға днарыгәтас.
Ачбақәамзи издынхалаз,
Дарбаныз уа ргәы нзырхарыз?!
Аишьцәа ракәзар, ирхатцгылоз
Ракәын гәыла-псыла изхәоз...

III

Еицшымызт рынхашья, рфеиашья,
Дара Цабал ныжьны иааз,
Ишеицшым еицш рышьтәашышыья
Аишьцәа анык лыгра итшаз.
«Нықәгыл-аақәгыла Сабыда», –
Изырхәон хажәлантә реихабык.
Уи идлапса уск зызбуадаз,
Дырбон, дшырбашаз абык.
«Еырба къантаз Кьагәа», – изырхәон
Зынхара ащамыз сабду,
Аизарақәарә рәахәы рзызхәоз,
Амац иалзыршоз аду.
Хабашьтракны мыцхәы дхатәран
Дырбон Беигәа – адоумыжьхан,
Исас-гәашәгы тбаан, изырган,
Аха ицеик дкамлеит дынхартә.
Самсон иакәзар, иашьцәа хәфьуаа
Таацәарак арымта иажәит.
Иарах дизрылымхт абжьыуаа
Пцәызбак, иабашьтра мажәыртә.
Даамыстамзи, урт дышрышьтаз
Ицкәынра цартә аамта игеит.
Атыхәтәаншәа иаамысташьтраз,

Иеицш зеицшыз тыцхак дигеит.
Цоуп, димоугэышьеит ахшара,
Аха хэыцқәакгы иаазеит.
Дара рхылтц-рцылтц, рыхшара,
Ихьыз камшэартә икарцеит.

IV

Кэыца иакэзар, арцыс нага,
Иаштаф пцхамзар, па дмизеит,
Ицхацәа зегь шыблаккыгазгь,
Иашта ижәла тыцны ицеит.
Нестор бзиа, Бацъга қыа,
Рцеицәа ацсадгьыл иазтахеит.
Егъа иқәпазаргь хаҳэыртәиа,
Рыфнра-ргәара қяацтахеит.
Абас жәохә тзы ахьеиланхоз,
Җабашьтра кьоушәоуны инхеит.
Аамта цәгъагь иахьеилнархуаз,
Шьоук цәгъацсышьала итахеит.

V

Хаз, гәыблыла, саб еитеихәон,
Михеи Цамшьыгәи ртызшәа.
Җаблак рыхьз шахызгьы ҳаихәон,
Бедиа ақыта аханшәа.
Бедиа инхоз-инцуаз ҳажәлантә
Дреиуан ҳабдуцәа рашья,
Сцирдон, Чаарқыт иааз Бедиантә,
Иҳаланхоз гәакьас ҳашья.
Гәыргәлиаа рҳабла ахылтц иакәын,
Ихцәан Қарт ицаз Естат.
Убри ихылтшьтрагь хыцфьыцк ракәын,
Икамлеит уафцас ифиартә.

VI

Иара саб гәышыа дуафы мшын,
Аафыуаак хихшеит, хиаазеит.
– Ауаа ргәы нышәмырхан, – имшын,
Иаргы ҫак димырхазеит.
Жәашықәсала ажәлар рыматц
Иуан хеигзара ҫамтца.
Даргы игәыблрацқя шрымаз
Ауп уи иажәымта шихьза.

VII

Саб дихьехәан ихәалон избәхә
Иабду, ауафымш Қәасацъ.
Жәахафык ахшара зхылцыз,
Жәахафык заазаз иртхацъ.
Дызфьыыз уи ауаф нага,
Саб игәахәара змадаз?!
Имехакызма ашьха, ага,
Жәларык заазаз зыфнаҫа?!

VIII

Уахи-ени еигәышәла, еихала
Идгьылқәа абна иацәганы,
Дестын хынфажәа уи ихала
Дықәынхон игәы ҫганы.
Игмызт ахаан ҫябаа,
Акрура иартәуаз змахәфа.
Ҫнакгы игымхеит бзабаа,
Иура инаҫауан афа...
Икын ацәмаа, имч ҫамзи,
Имыругақәагь ҫарын.
Иаацтрақәа рахәыла иҫәымзи,
Зегьы дрыхьзауан, дцарын.
Иашар хәлаанза адгьыл деисон,

Иалаз алихуан анышә.
Амучак диңгылар диеисуан,
Амеи дықәйтқон иқышә.
Даамыстамзи хылтшәтрала,
Аха, дынхауан нхаџас.
Аңсуараз дықәқон хаҗала,
Амаңгы иуан уаџас...
Саб дахыҗәон уи ихаҗала
Аңсуа ыншықәра ахаҗа.
Шәышықәсеи бжаки дреиҳан қәрала,
Җажәлантә дрыман гәығыртас.
Аңсуа нтра ду, ыншықәра,
Җазшаз ылыҗха иаңышән,
Хызла-ңшала, ус еиңш ақәра
Нызтызгы дҗаимбарны дшән.
Иаҳауеи, иҗалонда стәылан,
Қәасаң иҗызқә рақәәны.
Җнаҗаңыҗхыза еинтәылан,
Аңсуа иңсынҗры иашаџәаны!
2011

САРА СҲАБЛА

Азэы амшын ахықә дазгагоуп,
Дашьтоуп агаға дынхарц.
Ғазэ шьхақытак имѡа азнагоуп,
Уаќа ихшара абхарц, ианхарц.

Дағазэ дахьиз қалақьуп,
Уаќа иалоуп иґсы.
Дзыѡноу иханқәа хаҳәуп, мақьоуп
Излих, ирхеитдан аґсы.

Са сағәароуп ашьха қыта,
Сазгәакьоуп сымшын ахықә.
Аха истахытәґьоуп нхартас
Ҳаблак, зы жәуам иара нықә.

Уоуп рытәѡаншьап ахьадырсыз
Саб иабацәа, анкьа зны.
Уаќоуп адгьыл ахьыдрысыз,
Урт рыбақәа гәырма уны.

Уаќоуп саб атахцәа, адырцәа,
Агәыла-азла дахьрыниаз.
Уаќоуп зны сахьиз, сахьдырцәаз,
Саазан амѡа ахьысдырбаз.

Истахуп убра исыргыларц
Ғсыуа ґацхак, цак, ѡнык.
Са сымчала абаҳча еиныларц,
Дгәырғьарц сан убра ғазнык.

Истахуп уа дымѡахытларц
Амшцәґьа, аґакар зыхьзас.

Иңсы еиҗеикларц, мчык изцәыртларц
Асас, аңшәма игәы җазтаз.

Истахуп уа сҗеицәа рҗашәкәа
Рыдгғыл иалымҗсаартә ирҳар.
Насгғы иҗбаазарц рысасгәашәкәа
Аишьцәа, афызцәа дырҳар.

Сара араҗа атәван асырсырц,
Стызтың хыскаарц санааи:
Схәычрашықәсқәа ирыцрымшәо ирыцыз
Урт рычкәынцәа сыцхраарц иааит.

Нас аамҗала русқәа шыҗартцеит,
Срыланхарцаз сбағьаза.
Сгәы дырхатцеит, са сқәаф җартцеит,
Аңхзы еицкаҳкәеит иңхаза.

Урт араҗа сара исыцуп,
Сгәыргәоит, сбеиоуп, ағба сҗоуп.
Ргәы сымоуп, саҗара сыцуп,
Рынасың ауп ңсыс исхоу.

Абас сыҗәваншьап асырсит
Чаарқыт, сҳаблан, са сахьиз,
Сшьапы еилыхны хкәара сырсит,
Схәычра сңылеит уа сзызхьыз.

Сара араҗа акалам скума,
Абаҳа скума, иңкым сура,
Са сгәы җбаауп, араҗа скума,
Сыдгғыл иснаҗоит аура.

1981

Амшқәа цоит, ицоит еишьтала,
Аоны сыказам сара.
Сөызцәеи сареи ҳцом шыжьымтанла,
Агаға ашқа ныкәара.

Нак сыркәыгоуп слекциатә усқәа,
Сыңсы сшыауеит Амзара.
Аха сус исзеиархом сызқәа,
Иаасыцрыхауеит ара.

Убас шакәуггы мариала,
Аус-хәысқәа са срыцәцоит.
Сызмышәауа, схәыцра бнала
Аоныка сца ица ишқа ицоит...
1987

АТАХМАДА ЖӘЫМТА ШКӘАКӘА

Атахмада жәымта шкәакәа,
Иахъазын жәларак дрынцәоуп,
Ихшаз жәафык рыцәгга мбакәа,
Уи дызхаанхаз рацәоуп.

Ашыц лаба икуп, дтахмадоуп,
Са дахъызбо сгәы азхауеит.
Избан акәзар, уи қабадак
Шиакәым збоит, исахауеит!..

Иатахны илаба мфаницар,
Ипцәауам, аус ауеит.
Абахә шьанцәф ашьта аницар,
Идырфатә еиғхан, дылбаауеит.

Ишыц лаба иѣаѣхъа инарсны,
Жәлар рѣаѣхъа ианихәа ажәак,
Дара иажәа ргоит имѣарсны,
Уи рзаѣызоупаз ашәак.

Аѣахмада гәыраз цагъа,
Ашыц лаба знапы иакыз,
Угәы ззымбылша уаѣ кыакъам,
Шәихзызаала, шәыбла ихыз.

Уи дѣахмадазаргъы, днагоуп,
Ихы-ихшыѣ – зеиѣаѣтам!
Имч-илшара ҳа ихазгәакыоуп,
Шыц лабадагъы дкәадам.

Ас еиѣш икоу аѣахмада
Ибзарзы ҳәатәуп, иахәѣоуп.
Азәы изиҳәом аѣынхада,
Дудгылазар, аѣба уѣоуп!

Аѣахмада жәымѣа шкәакәа,
Иахъазын жәларак дрынѣәоуп,
Ихшаз жәаѣык рыѣәгъа мбакәа,
Уи дызхаанхаз раѣәоуп.
1987

УАРА АГӘАҖРА УАҚӘШӘАЗААИТ

Уара агәаҗра уақәшәзааит,
Ихьанҗаз улахьынҗа,
Угәы пҗәзааит, уагышәзааит,
Аха уҗсы җанатҗы,
Алашарахь амәа уқәзар,
Бзанҗык ухьамҗын зымәа,
Имаҗзаргы гәыҗрак уҗзар,
Уара уаиааиуеит агәырәа.
1977

АЦӘЫРГАҚӘЦАҖЫ

Москватәи аманеж ашәқәа аартын,
Иаҗаауаз агәыргьара дузза рзыпшын,
Уаҗа Украина ахьз арҗауан,
Аукраин җазара аҗашәқәа аҗауан.

Москватәи аманеж ашәқәа аартын,
Уахь еихсыҗрада анеира иаҖын
Ажәлар, аҗазара гәыхәс изҗаху,
Уи аизҗазыҗара зылапш аху.

Москватәи аманеж ашәқәа аартын,
Ацәыргәқәҗа гәәҗо, анеира саҖын,
Избон аскульптура, аҖыханҗа убас,
Аграфика, авитраж, схы-сгәы зыткәаз.

Избон сара араҗа амахәҖәқәа рымч,
Ажәлар ду рҗоурых, рыпсадгьыл, рҗынҗь,
Урҗ рышҗа дара ирымоу агәбылра,
Рфьрхатҗара, зызбахә нафхьоу хара.

Избон сара араҕа сгэы шытызхуаз еиҕа,
Нкылашьа змамыз жэлэр рдоуха,
Атэыла еинтэыла ҕанатны иҕазтоз,
Схэыцрақәа мцарсны Украинаҕа ицоз.
1975

АДӘЫ СЫҚӘЫМ СЫҘХАЗА

Адәы сықәым сыҘхаза,
Гәаҕрак самоуп сыҘхатца,
Аха, издыруада, зынза
Сылашара схыцны имцар...

Жәларык ашьтоуп иҕҕьаса
Сыцкәын иблахаара, ицсы,
Нас ишқакамлари мчык,
Са сзыргәырғаша хәычык...

Сара сгәыҕеит, са сықәпоит,
Сыкәша-мыкәша сфызцәа збоит,
Сыцкәын амш лашахь дызго,
Шәахәак сыцуп, зыгәра зго...
1975

АХАТӘЫ БЫЗШӘА

Сара сбызшәа рҕытакуп
Сышьхақәа сзыхшаз.
Урт адунеи иахаануп,
Уи акәхап ас изшлаз.

Сара сбызшәоуп ирхылцуа
Сырџаш трысқәа бжыс.
Са сқытақәа, сыбла ихымцуа,
Сбызшәоуп ирхоу цсыс.

Сара сбызшәала ицәажәоит
Сыдгыл, нас ишца!
Сара сбызшәала игәжәажәоит
Сымшын ацәкәырца.

Сара сбызшәала ицәажәом
Миллионџыла ауаа,
Аха сбызшәала ицәажәоит
Зқышықәсала ауаа.

Ицъашәымшъан, хатәы бызшәада
Сгәеисыбжь цкъа ишәмахар,
Сан слаазар хатәы бызшәада,
Иалшон сџаҳахар!
1964

САРА СМИТИНГ

Ажәа бзиен ашәа бзиен,
Аусураџ ацәгъеи абзиен,
Ацстазаараџ ахаан ашеи,
Са сызлақоу, уа узыниашеи,
Еснагъ ахәахәеи аиашеи
Анеиџаххуа – еиғу шиаанишеи,
Рызбахә сџыцакуп сара,
Ҳрылагылоупаз дара.
Санықала са схы здыруа,

Сыкәша-мыкәша иҫоу сныруа,
Саҫхьа, сышьтахь иҫоу гәасто,
Цқьа сазхәыцуа, ахәшьара асто,
Сгәырҫа-хәмаруа, сгәы саго,
Ацәгьей абзиеи еилсырго,
Убасқан схьаакәа ирызхәит,
Катәцас рҫашәкәа рхәит...
Исхәаз баша са исыхтымсит,
Мца кьоуқьадны схы-сгәы итысит,
Ацәгьа ахьызбо саҫаҫоит,
Сара сиаша надсырбоит.
Ари схала ислахьынтцам,
Агәра ургара атахзам,
Усеипш иҫоуп азәырҫы,
Рыбжьы уахап узырҫыр.
Аха ус иҫам аусқәа,
Ҫхьаҫа узцом тынч умҫасуа,
Шьоуки иртахуп са сәы еихаскыр,
Исгәамҫхо ззар, иҫхьаскыр,
Аизараҫны стынчза стәазар,
Аусураҫ сыбжьы мгозар,
Урт ртәала, убас иаха
Иалшоит сзырҫыр, исызхар.
Мшәан, аҫымтра еизхароума,
Уеурдагәар ҫхьацароума!
Иаххәап, дҫашьейт аихабы,
Иарбан зәимтра аитҫбы?..
Аха еиҫзар хамтакы
Иухәар иутахым, еакы.
Уи итаххар уеиха зымчу,
Иахәар нас уус узәу...
Ех, урт амҫақәа рацәоуп,
Аха иалзхуа узатәзоуп,
Ауаҫы цәгьа ихы ушьшьыр,

Уныцагылар ишьашәыр,
Иареи уареи шәеибарбзар,
Уи ала ишәрыцқьар икъамсар,
Ари иахъзуп, ухатқы,
Уаргыи иухъит азџаџы.
Са сышиашоу агәра згозар,
Сажәа аус җхьақа иагозар,
Акыр җхылнадарц исхәоит,
Ауаа азхьаҗшыртә иҗастоит.
Җоуп, ари злацәгыоу рацәоуп,
Шьоук џызцәоуп, шьоук җацәоуп,
Шьоук удгылоит, шьоук гәышуеит,
Шьоук гәырҗазар, шьоук ашшуеит.
Аиашахь ухы анурха,
Укыдуп амарда уеиха.
Ухы кылхла ахәырбҗыц,
Уагьаҗрамгылан аҗыц.
Иудыруаз аҗымт инҗо,
Җытџык ирбартоу инҗом.
Уи мацзак җьара дшьақәҗьар,
Иалшоит зқы гәаҗра дрыниар.
Аха ишҗаууеи, уи узаҗыхзом;
Аҗы иақәымтәо, җы дканажьзом;
Ихьанҗазарҗ абри амџа,
Сара илсхит җхьацамџас.
Сара исмитингу абри ауп,
Уи сыманатц сыҗсы җоуп.
Уи фатәны ачанах ианыхым,
Мазарахны аҗыба иҗыхым,
Сара смитинг, са смилат,
Са сыҗсадгьыл, са сҗьанат,
Сара спартиа, сқьабз, с-адаҗ
Ирыхәартә еиҗш иансызрыҗ,
Иназеит ауп сыгәҗакы,

Малс са сашьтам даеаки,
Кыр сылшозар, сыкруоуп,
Ацьабаа зцу уаоуп.
Аиаша иашьтоу амѡа истоит,
Сиашауаоуп – скоммуниступ.
Иуадаѡзаргы абри амѡа,
Сара илсхит пхьацамѡас.
Смитинг забашьуа гхацхоуп,
Гѡтакты лашала ирыцхоуп,
Сиааира азын ихьзуп-ицшоуп,
Исыгу-исыбзоу ирхьцшоуп,
Са смитинг еснагь имѡоуп,
Революциоуп, пхьацароуп,
Уацѡтѡи амш азын иашѡоуп,
Сыцстазаара иабызшѡоуп!
1974

Х - БАЛЛАДАК

I

Иаацкны ашьхақѡа ирыжѡлон афыртын,
Амшынгы ихылан ауура иаѡын...
Ацѡқѡырцақѡа цхлымуан, рѡынтра митѡын...
Псызцас амшын ахьтѡ дааиуан азѡы!
– Шѡицхраа абаацсы! – ацсабара цѡаауан.
– Ацхырааѡ, уабакоу? – ацсабара цѡауан.
Афыртын гыгшѡыгцас изѡыызгы хѡааран,
Ацѡқѡырца шикѡѡауазгы, иацьал харан,
Дыцсуамызт ауаѡы, ацсадгьыл изыцшын,
Избанзар, дақѡон, дабашьуан амшын.

II

Адунеиаф сыззымхэыцра
Иарбаныз сара!
Аха иалашэозма схэыцра
Ас хаикэшээрц цыара?
Адунеиаф сафын азхэыцра
Фык-бзык иахэара.
Аха иалашэозма схэыцра
Ибхамтаз агэзра?
Адунеиаф сызфыз хэыцран,
Сгэы ианыруан хэычрак.
Аха иалашэозма схэыцра
Са бшыстэхоз бара?

III

Ацла амта еидгылан шэтқәак,
Урт рзейкәымгеит цаак, қәак...
Нас сазхэыцт, аиаша ххәап:
Ашэтқәа ирфыртаазар калап
Цкәыни згаби рказшьақәак.
1964

АЦТА ЗЛАЧҚӘА

Ацта злачқәа,
Ацта еишьылқәа,
Сшәызгәыкуп мыцхәы.

Шәара шәреипшым
Ацта кәашқәа,
Ажәәан баша иху.

Ақта злачқәа,
Сгәакра злачқәа,
Ҡарцас инкабарц,

Шәара ишәылшоит
Шәылабжышқәа
Сықәтәан сышәкәабарц...
1975

Ш Ә С Ы Х З Ы З А А Л А

Шәсыхзызаала,
Шәысхыбаала,
Адгғыл аматц зуанатцы,
Шгәы шәмырцшаалан,
Шәысцәымшәалан
Уи самыхәо сианатцы.
Амра пхазар,
Ақәа аузар,
Зных итцааргғы егъаурым.
Сиарта шыцхоу
Са сыхьшәашәаргъ,
Сыдгғыл сеизар,
Хьта сакрым.
1980

ИШКӘАКӘАЗА ИСЫРШАЗ АТЦХҚӘА

Ишкәакәаза исыршаз атцхқәа
Шкәакәан иалпхоит сыхцәы,
Атцхқәа, сымшқәа ирыцымтца,
Шәрыцлап сашәакәа уатцәы...

Еидараха исафсыз амшқәагь
Заа ирықәнауит асы.
О, ба быблақәа сыртампшыкәа
Ицаз амшггы шлоит лассы!
1980

– Иҕои ақытан жәабжыыс? –
Сара сиязцаауеит хгәыла.
– Утаца дышьтоуп, унабжыыс,
Дшәоур калап алиаа!..

... Абар, снейуеит афныҕа,
Сизхәыцуеит сашья иҕа Ешсоу;
Стаца дызбом адәныҕа,
Ға длоузар, ихьзыз Кыасоу!
1980

СХӘЫЦРА

Шаҕа мәа, мәахәаста гәтыхас
Иамаз сеидроу са схәыцра.
Шаҕа мәа, мәахәаста ныхас
Иашьоз сеидроу са схәыцра.

Ғынла урт са срышьтан сыџуа,
Уахынла среипҕхызуан дара.
Имџа рацџан схџыцра знысуаз,
Мџакоуп иалнахыз сџара.
1980

ХӘЫЦРАҚӘАК СЫСУЕИТ

Хәыцрақәак сысуеит,
Сцәа-сжыы дырдысуеит,
Исымоуп игәтыхан,
Исыртауам таха.
Исыртоит ахәатәы,
Инымцәазо аутәы,
Цьара схәатәы ылцуеит,
Цьоукыхгы сылцуеит,
Иубахп, ихәаны
Сзылгаз аахәаны
Ианасуа са схы,
Исыцхуа сшәмхы,
О, усқан сҕагәтасуеит,
Мчқәакгы сыгәтасуеит,
Аамта еикәшауа
Саҕьоит, сарҕацоит.
Уасхырцас ажәақәа
Шьтастоит сыгәжәажәауа,
Акакала еишьтало,
Урт аҕсы рхалоит.
Ахшыџтақ згәылоу
Агәағь еикәцоит,
Сқьаадыш ианыло
Жәеинраалан избоит.
Нас са сыгәтыха,

Сгәаара инахан,
Сгәыргъара адацкәа,
Ақашәқәа аҗауеит.
Сгәафра зырғыхо,
Ахтысқәа җыххаа,
Ииз сажәеинраала
Абжы саҗауеит.
1980

САРА СЫНАСЫҢ

Смота Алхас изкуп

Сара сзыхәан уамак цуама
Сца еихигеижьтеи ишьаҗа.
Аҗар ахьнеиуа схьатцуама,
Сҗара иснаҗауеит аҗа!

Аха иҗоуп са сыгәтыха,
Схәыцра җбазтәуа аҗытцагы.
Сыцкәынра амцәыжәҗақәа җыххаа,
Ганха инықәтца сзыртәогы.

Уи насыцуп, иҗадароуп,
Гәыргъазқы ацуп есқынгы.
Уи уаҗ дҗызшәауа еидароуп,
Уи иарҗасауеит зегы.

Уи ламысуп, иҗаҗыруп,
Уаҗроуп, ииашан, ахаҗа.
Уи змоуз иҗеипшу дыруп,
Уи дҗахеит ауп, җаҗеиҗа.

Уи зауз дынхоит ешара,
Игоит уатцэтэи амш агэра.
Уи змауз иоуп зымч-зылшара
Хьысхау, иацлауа агра.

Уи ацстазаара замана
Иахья иснацауеит афа,
Алхас смоца, сыказына,
Иахья еихигеит ишьафа.
1983

АҢКАЗА ИҢАХАРА

Аеы гылоуп икэадырны,
Аеартцысзом икоу дырны.
Ахахэда акэае ицабоит,
Зегь аныруеит, зегь абоит.
Жэларык шэыла еилахэоуп,
Иара уапала итахэхэоуп,
Изаазаз, изтэыз дацхеит,
Машэыр-лашэыла дтахеит.

Иеыццышэ ала дэырбо,
Ишеырца-еырцо дырбо,
Ацэы иршэуа, ахэа икьо,
Зных арцэаахэа ибжыы ткьо,
Абаз шьтихуа асаара,
Уаф диргэыргом шьта иара,
Имфа зааза ифахтцэеит,
Ицстазаара ацыхэа ццэеит.

Абар, азэы амыткэма лхэоит,
Игэтыхажэа налыгзоит.

Иуа-иқәла ргәы былзоит,
Анышәынтрахь дрыма ицоит.
Иҕеы мыжда аҕы ианкны,
Днеиуеит ажәлар рханы,
Аҕеы агәыблра зиркуаз,
Ицкәын хәыч, ағәра зиркуаз.

Аҕсы данырж, хәылбыҕеҕа,
Зегь рышьтахьза, амзырха
Има дааталеит аҕеы.
Аҕеыз иаҕшәмаһаз дадырт,
Уи иақәихит акәадыр,
Нас инеигеит ахәаҕы,
Ағәра шикыз ахәычы.

Аҕеыкәаша ахы ишышыит,
Илабжышқәа наиҕашит,
Дырәегьых игеит агәра,
Иахьа дшеибахаз иара.
Ағәра ахихит нас аҕеы
Иқьызқызуаз ахәычы.
Аҕеы гылан имтысзо,
Алабжышқәа хытны ицо.
1974

САРА УСЫШЬТАН УИ АУХА

Ваниа Миқәа игәалашәара иазкуп

Сара усышьтан уи ауха,
Сугарцаз уара уахьцоз,
Деицахтәыуарц ауаҕыхаа,
Заа знышәынтра иахьзоз.

Сара усышыттан уи ауха,
(Ғынла усғыы ҳаилахан)
Амған еибаҳҳәарц ҳағәтыха,
Иаҳзеибымҳәацыз ахаан.

Сара усышыттан уи ауха,
Умашына ғыц сәтәарц,
Цәыкыа ҳымаакәа, амға ҳақәхар,
Амқаркыағғақәа сҳәаларц.

Сара усышыттан уи ауха,
Уа уахызмаашаз уанцоз.
Уани уареи шәлағырзышан,
Амғадуағ саншәыхьзоз.

Издыруадаз, уи ауха,
Иугымхар сыжәахыр,
Амашәыр лашә зымға ҳнаха,
Ғынч ағныҕа ҳа ҳхынҳәыр.
1974

ИХЪЧАТӘУП АМРЕИ АМЗЕИ РЛАКҒА

Ихъчатәуп аецәахә, доусы игәығырта
Адуinei амчқәа даушла имқәғарц,
Ахшығ бзанцык иамоурц авба.
Изыхьчода, изылшода абартқәа зегы?
Иҳахьчароуп, иҳалшароуп уаргыы саргы!..
Аха исзеилкаауам, сықәла, ушынхо,
Ацәгыағ абзиаг еиқшны изгәақхо,
ИуҒахуп ацәы мблыкәа акәацгыы узыр,
Игәхьяагыы укым уи ипырхагаз зәыр.
Убри аҕнытә ҕазшыас ағымтра цугеит,

Ари ацүтеи еибагозаргь иубом, еиқәыбгеит,
Уанаңьалбеит, аңшқатцәкьа дымкьаасыр дании,
Ирхәоит, иагьалшоит дыңсыр
Уи дхәәены.
Аңшқа иеиҳагь злымшо адәы иқәу ауафьы,
Сгәанала, адгьыл иазеиғьын
Зынзаск дымир.
1979

САШЬА

Слакытца аиҳа
Аччаңшь
Ытцоуп илакытца,
Са сеиҳа игәы тыгоуп
Сашья Даур.
Ацарагь са сеиҳа
Ихы-иңсы азкыдтца
Дашьталт. Уи иааста
Сеиңшын наурк.
Иара саниқәлаз
Сзызхьуаз уи имоуп.
Схы амңын иқәымлоз,
Иара изы ибылгьуп.
Уи сашья анасың
Дуззатцәкьа имоуп,
Избанзар жәохә шықәса
Рыла дсеитцбуп.
1960

АШӘУА ЧКӘЫНЦӘА СРЫЦУП

Иахьа мөышоуп. Черкъесск халцит,
Ашәуа чкәынцәа срыцуп.
Шоуроуп. Хтәаеит, аңхзы халцит,
Аха сгәырҕа шытыцуп.

Даргы саргы иахгәадуроу,
Нартаа дукәа рышьта
Ххылеит, Кәбина хнейөеироуп,
О, ишҗеиңшу Мчышьта!

Хәихзызааеит, хәицныкәаеит,
Хара хәкәуп амөа.
Алакә, аҗабырг нахҗылаеит,
Уртгы ирымам тәамөа.

Цъара Кәбина азиас хыцуеит,
Иарҗсахәаеит арха.
Аөнкәа рышка имөахыцуеит,
Ихышәахәа маҗәрха.

Цъара дахҗылоит Сасрыкәа,
Абахә ҳарак далцны.
Дгәырҕауа дхацуп хәхныкәо,
Дыкам иашьцәа дрылцны.

Схәыцраҗ дцәырцуеит Саҗанеигы
Нартаа дукәа раштан.
Уантәи ашьхарахь ханнеигы,
Лсахьа лаша збартан.

Ахәамҗеи аҗоурыхи еилалан,
Сгәатца иҗалеит цшьаала.

Урт зегь сыңсазара иалан,
Иалоуп дала, шьала.

Цъара ахауа са сыхнахуеит,
Цъара – ашьха, акаршәра.
Бакак аңхьа схылда схысхуеит,
Исымоуми агәкаршәра.

Ашәуа чеицьыка цәырыргоит
Сара сөызцәа ашәқәа,
Ашәуара, аңсуара зырыргоит,
Иаартуп урт ргәашәқәа.

Иахьа мөышоуп. Черқьесск халцит.
Ашәуа цкәынцәа срыцуп.
Шоуроуп. Хтәауеит, аңхзы халцит,
Аха сгәыргьа шьтыцуп.

Ишәтыкакачуеит, еизхазыгьоит
Ашәадәы адгьыл чашәқәа.
Ажәфан салалартә саргәыргьоит
Са сахьрыцу ашәқәа!..

1981

ИЦЫСУЕИТ АГАРА

Есма илыхьзынзылоит

Адгьыл лашоит, ажәфан тынчуп,
Итынчуп ашта, агәара.
Ацәгьа зчақьуа амчқәа хәынцоуп, –
Ицысуеит агара.

Иахъа саб ицъынць рахатуп,
Атдыхэтэа шыбзиоу гәфарам.
Уи азын ҕыц ииз дшахатуп –
Итцысуеит агара.

Иахъа ан қәыпш лашәа хаара
Ахыфәуеит ҳацубжьара.
Иацлеит схәыштаара амца аңхара –
Итцысуеит агара.

Бжьыцәгъа рныфәуам дгъыли жәфани,
Игәырғьоит аңсабара.
Итаһәхәа ицәашт аңшқеи ани –
Итцысуеит агара.

Адгъыл лашоит, ажәфәан тынчуп,
Итынчуп ашта, агәара.
Ацәгъа зчақыуа амчқәа хәынцоуп, –
Итцысуеит агара.
1983

АХӘЫЦҚӘА

Сықкәын Ахра ихъзынфәылоуп

Ихәычымкәа идухахъада,
Рқазшьа жәдыруеит ахәыцқәа.
Адгъыл иқәуп урт кыкҕыкда,
Иразуп, ицқьоуп рыгәқәа.

Иахъеи уахеи тәамфәхә рымам,
Дара ртәала ирбоит аңа.

Изладыртуа ацаҕха рымам
Аҕсабара – рчыкымаҕа.

Имачуп макъана рҕышәә,
Рықәра, рымчра, рҕара,
Аха уртқәа дара рнымшәә,
Ирҕахуп агәыхәтәхьзара.

Ирҕахуп, иахьа иахымга,
Ирымбац зеггы рбара.
Рхәычра амш дукәа ирылга,
Анасыҕ ду агара.

Ирҕахуп ирбарц иахьатәкьа
Шәыгас иҕоу зегь рыҕшра,
Ацәгьей абзиеи зеипшрацәкьоу,
Уатцәынза имукәа зыҕшра.

Имачуп макъана рҕышәә,
Рықәра, рымчра, рҕара.
Аха адунеи амаа ркушәә,
Рхы рыҕхьазоит дара.

Убри азыноуп ашәарҕа
Зырзааигәоу есқынгы,
Амашәырлашәы хлаҳәада
Урт зацәымцауа зынгы.

О, насыҕ рымоуп, зыхшара
Амашәырқәа ирыцәганы,
Иззаҕгало аҕсабара,
Амазақәа дыртцаны!..

1974

Абри адгъыл икәуп сара сдоуха,
Абри адгъыл иалоуп сара сыңсы!
Абраҕа сара сыбзарзы аншәмаха,
Нас сызхәартоузеи, сиеѡсуам аңсы!..
1973

А Б А З А Ш Ң А

Ашәы сыҕоуп, Абазашҗа,
Саҗоуп сашьцәа рҗаацәара.
Еигъу насың сара сашьҗам,
Ас сазгәакъам еаңъара.

Ашәы сыҕоуп, Абазашҗа
Игәасҗоит, салоуп сазгәыкуа.
Избоит абаза жәлар рышьҗа,
Аҗоурыхәҗ зҗың зкуа.

Абар Каидыхә абаагәара
Ажәѡан иаларсуп цъара,
Абра изыртдысыз агара,
Рыхъз наѡлароуп хара.

Еихәлаччауа испылт Кәбина,
Лызбахә саҳәо Саҗанеи.
Изжәит анарзан хазына,
Нартыхә сҗыргалт уа саннеи.

Сѡызцәа Домбайка исаңызоит,
Амѡан ҳаниоит җебырҗа.
Са сгәырҗара мшынха ихыҗзоит,
Сыҕоушәа збоит Кәыдырҗа.

Абар ашколқәа срыџналоит,
Уаҕа абаза бызшәа рџоит.
Абаза џарадырра еинылоит,
Ажәлар бзазуеит, пхәаҕа иџоит.

Ашәы сыҕоуп, Абазашџа
Агәеисра самоуп сыткәаны.
Исџылоит сашьџәа дуқәа рашџа,
Дунеи дук агәашә артны.

Са сахънеилак Абазашџа,
Исџылоит џәаџак, ҕырбарак,
Сара сзын уи иақәым хашџра,
Иҕам иаџсра гәыбылрак.

Ашәы сыҕоуп, ашәуа итәыла,
Ипџсы сыџуп сахъџалак.
Ашәы сыҕоуп, Аџсынтәыла
Аџеиџәа збоит иахъабалак.

1980

СЫҚӘЛАК УАХЬ

Саазқәылаз акырынтә сузхәыџхъеит снатәа,
џабыргуп, џыпх узхыпоз уаџсуам сынтәа,
Иуџеит аџара, акруеит есымша,
Аха уаџ дызнызбаша џугеит аҕазшьа,
Иудыруеит, аџџазаара ныхәам, псшьарам,
Иагым тагәџасра, иџынчаргь џара.
Иҕоуп абзиа, аџгәыагы убас,
Адунеиаџ урџ рышьхәа еивџалазеит нас,
Дыҕоуп ауаџ бзиа, аиааира згаз,

Ауафы цэгъагь данымзаац адунеи зынзас,
Икоуп ашыцра, икоуп утэи-стэи,
Икоуп ацсыцэгъара, изырфеио митэи.
Икоуп Абырскыыл дфазхээз деиқэырхха
Ахэимгара, итымцыз ауаф имзырха;
Халацш итымшээроруп атцхгыи зны ишарц...
Ахъзи-ахъимзги рызхэицра атахуп,
Абацаа рыгэтыха – атцеира ашьамхуп.
Ихъчатэуп анасыц – ацсадггыл захъзу,
Ихъчатэуп адунеи – ацстазаара зцу,
Ихъчатэуп атаацаара – ажэлар феиарцы,
Ихъчатэуп ауаатэиџса ртоурых абзарзы,
Ихъчатэуп ажэџан, ахэиџа цштэи змоу,
Гагарин ибла мрахэаган изхоу,
Ихъчатэуп ацсуара, ихъчатэуп ауаџра,
Ихъчатэуп адэикрын – иаатцыз асы,
Ихъчатэуп ашьабста, ацшзара мцсырц.

АШЪХАТЭЫЛАН МѠАХЭАСҢАЛА

Ашьхатэылан мѠахэасҗала
Акацаарахъ сџеиуан...
Ацдла рышэшъыра сыцдла,
Ашэцқэа сфашеишеиуа.

Ишцассиру иупылалар,
Уцсы ахаара аиуа...
Ашьхатэылан мѠахэасҗала,
Акацаарахъ сџеиуан.

Зынза исхаштит ауафитэиџса
Зынгыи ацсра шиуалу,

Амра ашәахәа анысхьызыса,
Ашьха иашьашәалоу...

Ус, игәастеит сыңсықәара,
Ашьха зыхь еинтәыла...
Иҕалап ңсра зқәымғыы ыҕазар,
Ара сышьхатәылан.
1970

А А П Ы Н Р А А Ш Ә А Х Ә А Ѡ

Ал. Лашәриа игәалашәара иазкуп

Хара х-Аңсны
Адуinei иаҕарам,
Аха иқышә иқәимтцац
Макьаназ азәғы.
Миллионла аҗеицәа
Змоу иреиуазам,
Аха аҗеидара
Анымңшыц уеизғы.
Алағырз ағытқьаса,
Аҗеицәа ршьала
Ихәаеыртә, акырынтә
Агәақра абахьан.
Аңснытәи хашьхақәа
Иреиңшха, гәырғала
Акырынтә хабацәа
Зышза ишлахьан.
Ацәғыеи абзиeи рғы
Аҗеицәа разәкроуп
Хашьхақәа ргәеисра,
Рымтәыжәәа аззырха.

Ҳашьхақәа Аҗсны апату
Рхы иқәтца игылоуп.
Уи алагы җагаҗа
Дыргәыкит иаҗа.
Убри азакәхап,
Амра агылара аиҗш,
Ҳара җкны
Аҗеи иира изазыҗшуа.
Убри азакәхап,
Ашәақь-мца ахара
Изырбоз, Алықьса.
Дубап җеикгы,
Заб имал иалачо,
Ибалдахәы-былдачо
Иқәу адунеи.
Ус еиҗш иҗаз
Дарбан урылазҗоз,
Ҳ-Алиоша – ажәлар
Рыҗраҗша җеи.
Аҗшатлакә зыҗнагыеҗбуаз
Аҗаҗа уа удәылҗит,
Миллионуаа ргәы амаза
Уҗшаан, иуткәеит.
Аибакәеибара
Ирлас уаҗырҗит,
Ушнеиуаз, уара ажәлар
Ғас укарҗеит.
Уара уҗсы алан
Есқьынагы аиаша,
Аиашазыхәан
Уқәпон хаҗәнымырха.
Ауаа хәаҗса-җхтыҗкәа,
Аҗсҗазараз аша
Зырҗеиоз ураҗан,

Урҗагылон хаха.
Уара ахәычы уиқәлан,
Уқәла уиҗызан,
Абырг уицеин,
Угәбылра мцан.
Уара урахәыцын,
Абжыы хаа ухылцуан,
Ғақы уаламҗашыо
Уаҗан ҳақхьарца.
Ақсроума, нас, узықсахыз,
Ақсреиқәтәә хьшәашәә,
Ақсралашә ламысда,
Иқазымтцо қәнага.
Нас, уагәағьыма,
Уи абла җашәашәә,
Иазҗа дызустада
Амч, уа уагартә?
Агәы иаанагазар
Алықьса дыстәыстәит хәә,
Мамзаргыы исықшааит хәә
Уара уқны атық?
Ус еиқш уи иахьзар,
Иқсит ахаҗатәқьа,
Уара уқны уи ауам
Жәлар ықанац җық.
Уара аақын уацеиуп,
Инужьзаргы уи уақәлоуп,
Ажәлар ргәәтца
Иургылт абақа.
Ажәлар рцеицәә
Умцәыжәәан урзықоуп,
Даргыы урыгәҗылак
Унаргоит қхьақа.

1960

АМШЦӘГЪА ААНТӘИ АИҘЫЛАРА

Дааспылеит лара,
Дысҗаччан, лыблақәа
Снырит харантә.
Аңшалас хҗаран,
Ацлақәа еилырхуа,
Иаҗын ыртцысра.
Аңша еиланажәжәан,
Еимбҗыжәаа илықәын
Лыхцәы шықыр, лкасы;
Урт збеит уамашәа...
Аччапшь сҗықәын...
Лылабжыш дәықәлеит
Еимхәыцха ихыжжы.
– Цышьатәыс иубеи,
Усхыччо усҗапшыртә?!
– Бзыргәааи бгәынқыртә?
Баангыл хамтакы!.. –
Иаразнак сеиламскәа
Сыбжы насыргеит.
Аха сажәа еиҗамскәа
Аңшалас иагеит.

1958

АХӘЫШӘТӘЫРҘАҘ

Ацх ашарахь инеиуеит,
Алашьцара цхарсуа.
Аңтақәа ашьхарахь иагеит,
Аңша хьшәашәа насуа.

Ахәышәтәыртаф чытбжык гом,
Иара атынчра абжыада.
Зшьап иқәгылоу уаф дубом,
Ахақьымцәа рыда.

Ипцқа, амашәыр ианиаз,
Дшихатәаз дхырсысуа,
Аб, изгәамтакәа даниаз,
Днаиваиеит нас уа.

Дыцәоуп ацсқа дтахәхәа,
Пхызк дафәгәыбзыгуа.
Тынч уи дихәацшуеит уаха
Ахақьымгы дгәыгуа.

С Ы Д Г Ы Л Ч А Ш Ә Р А

Сыдгыл чашәра, сыпхзы рәашха
Ианықәтәа, ифеазар аеафара,
Сырәаш трысқәа, иалкьаз ашьха,
Ргәеисра аныфәуеит са сәара.

Суархал иатцәа – сымшын каршәра,
Гәазырхагоуп есымша.
Амза хьшәашәа азамәа ужәра
Хнатәуеит сымчра, са сылша.

Икеикеиуа сыжәван цқьазар,
Ихтызар сышьхақәа рлактә,
Сымш еилгазар, сытх тәәцазар,
Насып тыпуп сыфнаҫа.

Ицаҳәцаҳәуа агәы ансызтала,
Сда иантахәмар ашыа җха,
Сөыза гәакыа, сашта утала,
Са саҗшәымоуп, сгәацаҗха.

1974

АЦӘЫМЗА ЛАШАРАҚӘА

Ауафы дани нахыс,
Ауаатәыфса илырхыз,
Зегь ирзеиҗшу мөа лашарак,
Дгәырҗьо уи дызнылаша,
Иҗстәзаара иачычауа
Амашәыр дацәыхьчауа
Аҗсынцыр ду изтауа,
Дарбан нцәоу иҗылауа?!

Ус еиҗш анцәа дыҗказам,
Уафытәыфса димазам.
Аха имөа зырлашо,
Илымшаша илзыршо,
Ицуп уи ицрымшәазо,
Насыҗ изто, дзымшәазо,
Ацәымза лашарақәа –
Дзыхшаз рыба хаарақәа.

1974

АҲАРАКЫРА

Зны уахракуп, иурхар ахызы,
Ажэлэр еицѣакны удырехэап.
Уацсанатцы иугхом рехэацхызы,
Уара уныс хэа азы иахэап.

Аха тэамбашақә урқылар,
Ухызы иаргъежны ублахатц,
Цақа уалбоит ауп быжьдула,
Нас изалшом уацсахарц.

АБЗИАБАРА ЗЫҠОУ

Ауадаѡра зыҠоу,
Уаѡ даиааирц ами.
Абзиабара зыҠоу,
Уара иузааирц ами.

Ацэгъарақәа зыҠоу,
Абзиа удырырц ами.
Абзиабара зыҠоу,
Урызкы узашарц ами.

Аѣарагы зыҠоу,
Зегъ алнаршарц ами.
Абзиабара зыҠоу,
Бзантцы имхъшәашәарц ами.

Апоетгы дзыҠоу,
Жәлар дырзышәәхәарц ами.

Абзиабара зыҕоу,
Агәқәа аргәырғьарц ами.

Аиңьртцрагы зцәьртцуа,
Ҷаңхьа аиниараз ами.
Абзиабара змырзуа,
Иацроу, имңсуа мцами.

Ааңсара зыҕоу,
Аңсшьара аңзарц ами.
Абзиабара зыҕоу,
Бзанцы иумңсахьырц ами.

БЗИА ДУБА ЗАР...

Ашьха тыңҗа бзиа дубазар,
Илылахазар Раишьа уңсы,
Мап уцәылымкьырц уҗахьазар,
Умыццакьыроуп, абааңсы!

Угәтыхажәа тәахы иҗаршәны,
Раңхьа анхараҗ уелырба,
Уфьзцәа урылагыл угъефны,
Лҗаңхьа уафрала уеьырба.

Ускан уара узыңсоу дырны,
Ишуаҗәоу еиңш ухьз дыргап,
Нас уи уажәа шылцуа дырны,
Умш лахь ушьамхы уеарга.

Ускан ауп узызхьуаз шьарда,
Аҗак аналыф аҗауа.

Насгы итѳны ура уашта,
«Уаридада» анрахауа!

АБЗИАБАРА АШӘА

Сылахь ааитцнахт амза агылара,
Агәырғъара сымоуп иахья.
Сзызхьуаз атак саҳаит агәылара,
Сымыш, сыгәтыха лхәахья.

Исаҳаит анасың ашәа гәырғъара,
Исхаңхеит амра ашәахәа.
Сгәы-шьхауарба хынҳәит арғъарахь,
Ахатцара, агьәәра иазхьуа.

Мцазаргы салалоит бара быхьзала,
Амшын аца сцоит, сыгәра га.
Азәыр дбышьтазар, нас, цәыгьхәыцрала,
Иансыриап урт рықәнага.

Аха избазом мцакгы шәартаны,
Амшын бзаақәрылом баргы.
Цәгьахәыцралатцәкьа башта гәатаны,
Бзанцык дызталом азәгы.

Икоуп итәыз амза хафылаша,
Хабзиабара азбахә зхәара.
Ақәбыз абжы иамам аанкылашья,
Ицнатәоит хчара афхәара!

ҰҒАРХЫН

Ақтақаа ргәаран ақынтәи,
Птақ тақа икақшит.
Арха каршәра дгыл иахатәеит,
Лағырзны икашит.
Иқәгыла ашьха ҳарақыра,
Афызцаа еизнагеит.
Нас дара зегь реибарқыра,
Аныкәара цыргеит.
Ғыкәашатқас ақша инақәтәан,
Иприт еиханы.
Идыдыхит ажәван ақәцәан,
Еипхныфлеит сханы.
Абас иахьеишьтаз иңхеибатца,
Ицон аңхзы рхыфры.
Нас хтәархымта еиларбааза,
Ихкәеит ақәаршафы.
Ашьтахь ажәван иаблеикәараз,
Ақтақаа пхашьеит.
Ғаахәыра рмоуа, уахь игәараз!
Нак, шьханхытқа ицеит.
Ахауа цқьоуп, ақта реырзеит,
Абар, амра шқха!
Амра шәахәа зегьы иреизеит,
Сыдгылағ инхаз.
Ахаскын цхафәуп иахылтуа,
Иахьдырхыз атәа.
Мшынцас аттар рашәа анхытуа,
Аамтахеит сынтәа.
Утәархымта ґенак уаапеиңшыр,
Тынч уңсы нашәа.
Ача псылақәағь узымшьыр
Ғыртып: – Уцә, хашәа!

АХӘСАҚӘА ШӘАХЬ

Хара хмахәтақәазар,
Шәпашәқәоуп шәара.
Хзиас цаққәазар,
Шәпаөқәоуп, хлашазар,
Шәхауит ауп мрас.
Хқәаршаөны хқатәазар,
Шәыпдоуп хзыхшаз.
Тда згылазом пащәда,
Азиас паөда иизом.
Мшык хзапылом мрада,
Птада ақәа заузом.

Баагәарара руеит сышьхақәа,
Сыдгыл рыгәтылакны игылан.
Уасхырра руеит урт рышьхәақәа,
Уи ахи ацыхәеи еидкылан.

Сыгаға акалт иафашькыруа,
Алада ишьтоуп амшын.
Сыжәөан, дара зегь ирхылапшуа,
Мрала игәызуеит игәыкны!
2011

АРИ АДУНЕИ

Ари адунеи уанықәлах, ацақьа уафызаз,
Иумаз уара ухафы цқьаза,
Абраќа думазааит афыз –
Акымзарак хьаазам зынза.

Идырхәашаргы ацақьа, инхоит аќәырчаха,
Шәышықәсала имызуа ахафара,
Аиаша машәырла итахаргы,
Икоуп, иаздырзом ацсра!

Мышкы уизар, мышкы адунеи уцсахуеит,
Уи шәартам, идыр, зынзагы.
Ауафра узныжьзар – ауафра нхахуеит,
Краамта иазырззом акгы!

АГӘАЛАШӘАРА

Алхас Шьаќрыл изкуп

Амцхә ацәажәарақәа уцәымгын,
Уцхашьон.
Ә-ажәак ухәозаргы уцәышхон,
Ма уќацшьхон.
Абас иќан уара уқәыцшра,
Ухәыцра,
Наќ-наќ ууафрақәа зныцшра
Ухафара.
Еснагь уќан уара уқәра
Ишақәнагаз.
Уара ухәыцраақәа хараназ,
Уи харан.

Уара угәыграқәа хараназ,
Аха уртқәа зегь макьаназ
Итдәахын.
Умч-улшара иазхауаназ,
Ҷак рхын.
Иаҫаххозар, Аҫсынтәылаз
Ушьамхын,
Уҫсы ахаарагь уҫсы атәылаз
Иуҫахын.
Ус еипш аамҫа хьанҫаҫәҫьа
Анҫазкашәа
Угылт ақәҫаҫәа рыгәҫаҫәҫьа,
Уа умшәа.
Угылт, хаха урҫагылеит
Ҷаҫаҫәа.
Ршьа дырблакьо урҫылеит
Урт архәҫәа.
Баагәаран угылт Мамзышьха
Агәаны.
Уҫахеит уа, уга, ушьха
Руал шәаны...
1993

АЛХАС ШЬАҶРЫЛ

«Афыртын» ауп хьзыс
Иахуҫаз угәыҫ,
Афыртын зырҫысыз
Уқәыҫсычхара, уҫсыҫ!
Уфыртын, уҫсабара
Аныгәынқь луанытә,
Аҫа иҫсыҫбара
Ахылҫит акырынтә.

Дгоуп изшьаҕьаз,
Ҫа ҕаҕсадгьыл, ҕа ҕшьам!..
Длаҕэаназ, лаҕэоуп
Иоуз шэаҕьҕэафьыс,
Лаҕэамгэажэык ауп
Иазаз нышэнапыс.
Алхас хэыч, Алхас,
Сыҕсы иаҕынхоу!
Зыхьз-зыҕша нхаз,
Аҕсны иашьамху!..
Уқэыҕшуп, Алхас,
Уа уеиҕшуп азыхь,
Аҕсны дгьыл иахшаз,
Аҕсны дгьыл агэыхь.
Уқэыҕшуп, Алхас,
Ухэыцра хароуп.
Ахэыцра зҕынхаз,
Дунеик даҕароуп.
Уарҕысуп, Алхас,
Датас уанҕаха
Афырхаҕэа заазаз,
Шэатас уанынха...
Алхас хэыч, Алхас,
Сфырҕын, слахьынҕа,
Унхап лыҕырзҕас,
Аҕа хэымга иҕас...

АУАҦЫ

Зегь иреиҕьу ахьз ухьзуп – ауафьы.
Зегьы иреиҕау уалны иудуп – ауафра.
Зегьы иреиҕьу ахьз рыхьзуп – азэырфьы.
Зегьы иреиҕау ауал уаҕоуп – сгэыбылра.

Зегы ириааиуа нцэоуп, дунеиуп – ауафы.
Зегы иреихау малуп, хьөежьуп – ауафра.
Зегы иреигьу ахьз иацоуп – азэырфы.
Зегы иреихау ауал малуп – сгэыблра!..
1976

САРА ИЦЬАСШЬОИТ УЗЫРГӘАМЦУА

Сара ицьасшьоит узыргәамцуа,
Сөыза кәыға, сеихаб ду.
Ған иқәдауа, аиаша иацәхьамцуа,
Иарпысрагы агәра гатәуп...

Уара уидгылт, амфа иүтеит,
Зәара хьысхаз, ишәацәоз.
Иажәымтыҗеҗа хьчатәыс иүтеит
Уара уззыкәқоз, уи дзыцәшәоз.

Уажәы дныкәоит иара итәала,
Нак дацәхасуеит уара уцьа.
Иаҗа ицәтәыму днарыдтәала,
Рыцәгы гәамта, ифоит ача.

Ари уара цәгы уаргәамцуеит,
Аха усцәкьа ицьашьатәым.
Ала аңғаз ашәхымс изхымцзар,
Ианажә бгашәара игатәым.
1980

ИНИАҖЪОИТ АШӘЫШЫҚӘСКӘА

Иниаҗъоит ашықәскәа,
Инеимгәашәуеит агәы,
Нас иаанхоит есышықәса,
Бзантык цсра зқәым:

Амра шаша, агәыбылра,
Ааңын афәы хаара,
Ашәышықәсақәа рбираҗ,
Бара бқьышә аңхара...

Нас ишаабац еизгәышьуа,
Ани хатцлаф иааины,
Еиларцоит даҗәа шьоук рыгәқәа,
Рыбзиабара риааины.

«Шәышықәса раңхәа игылаз абра,
Уажәы имцазацшәа,
Хгылаз тынч, бааскәа бара», –
Рхәоит җыц ирхәазшәа.
1970

АНАЦӘА

Ауафәытәыфәса дизар,
Икәаасбжы анга,
Гәыҗәкаала дгәынқьызаргь,
Дануп згәы цнага.

Ацсадгьыл иңсы ақәца
Ацеи данкаба,

Даными җсраченыз
Лағырзыла дкәба,

Зыңсҗазара иқәца,
Знарцәымҗа иазцо.
Адуңейтәкья шьаҳитҗа,
Ағы еилымго иқазцо.

Даными ҳа ҳ-Гәашья,
Здоуха адгьыл иазша,
Ҳаңсны-дгьыл агәашья,
Нарҗаа зыхшаз.

Ихәсақәами: Жанна
Д'Арк, жәлар рыңҗа,
Мадина ашана,
Баалоуаа рыңҗа,

Ахәынҗар җамара,
Зыхыз шаран инхаз,
Валентина аңсабара
Гәыргьынҗас иахаз.

О, аңшзақәа, аңсҗазара
Иамоу анцәас,
Насыңуп шәыңсҗазара,
Шәыршьоит шәара нцәас!
2008

АГӘЫРҘА

Т. М. Цышәңҗа илыхъзынзыфолоит

Здунеи зыпсахыз аҗахмада деиқәкны,
Деиқәышлахәа асакаса данцаны,
Чкәынцәа гәартәк иҗеибахәа хәылбыҗеҗа,
Ҙаимбарҗас дрыма иааталт имзырха.

Имзырха, еиҗаиаазаз хшара гәартәк ахьынхаз,
Иҗьабаа здитҗаз адгьыл, дынзырхаз,
Ипҗтазара ахьымфасыз ифнаҗа,
Дунеи дуззак уи дахьамаз гәыҗырҗас...

Иҗәыуоит, илаҗырзышоит ихәыҗкәа,
Зынза аетҗәа кыдырҗаауеит урт рхәыҗкәа.
Агәыла – азла еизеит ахәхәабжь анраҗа,
Лаҗырзыла дыркәабейт, нас, ирыпҗаз...

...Аҗх неиуеит, иаҗуп аамҗа аҗара,
Аҗәыуаҗәагь ргәы ркычын рызхара,
Инеимыҗуеит. Пыҗфык аанҗәст җапшьара,
Аҗсы ихатәоуп җсыуатҗас, ишыҗәбаҗ җара.

Ауада агәҗан икәу аҗсы ишьапаны,
Дтәеит аҗхәыс шла, ихәыҗкәа ран дшьабаны.
Илуа дақәшәом, илхәагәышьозеи уеизгьы,
Агәырҗа хьанҗа илызҗәырҗыз рбоит зегьы.

Абар дыфналеит, дшаҗьоит, дазкуам адунеи,
Аирыз дашьҗалт, икьәҗ ахькнахаз даниеит,
Уи неипҗхьышььәа дхынхәын, имагә дахкьашейт,
Уи даҗырҗын, аҗзаҗы ипатреҗ лашейт.

Нас лшәындыкәра ишықәыз лбеит иқалпад,
Ашьхәа ахькылтәаз тпо днатәеит лхы-лытсы ат.
Даман лус хәыч адунеи ду лхаңаны,
Дтәан аңсуа пхәыс, иңсыз лхатца ишьапаны...

1983

СЫҢШЬАҢЫҢ

Сыңшьаңыңаң аныкәара
Мариахар,
Иагхап сыңсуара аныкәгара
Сымзырха.
Сыңшьаңыңаң амцкыа иажәа
Харакхар...
Злыпха ҳаура игәы хьшәашәап,
Уи иаҳар.
Сыңшьаңыңаң сара сашәа
Анумаҳа...
Исзууазеи аңсы хьшәашәа,
Ағаҳа.
Сыңшьаңыңаң сажәеи суси
Еивнагар,
Ускан ибжьазит, имқасит
Са схабар.
Сыңшьаңыңаң са саңсуара
Анугәаңха,
Умқахыт, иубап аңшәмара
Сымзырха.

1999

Акалашәа исзааит уи атх,
Лахъеикәрала иааныжь сымш амзырха.
Схәыцрақәа, схәақәа ирытых,
Гәырџа хьантак сыжәтца хаха...

Акалашәа исзааит уи атх,
Сгәыг्राқәеи, сымши шәәеуа;
Сымчхара цсыҳарамк нацархх,
Сқәыцсычхара цахуа, схәәеуа.

Нас аехнаршәаатцәкьеит уи атх,
Абра злстцаз стейтцәкья дсымбартә.
Сагеит лагырзы мшынк ацахь,
Уи амчала сыбла тьблаартә.
2008

СТӘЫЛА

Дгыли жәџани еицәыхароуп,
Аха нцәак ибоит.
Уара уааин сгәылара,
Схәы еиџшаны исурбоит.

Иухәынгауеит сышьхара,
Сзыхьқәа урхәашоит;
Сыга, сымшын мџа хара
Унап иакым, ушоит.

Уара иушьуа Анцәа дишьуам,
Икоуп нас аҳақ.
Хатәыс иутәым узшьауам,
Дамоуп уигь аҳақ.

Уара уеицш убригь дишеит,
Уа узшаз анцәа.
Уара уеицш убригь изшеит,
Амш гәырҕатцәа.

Сгәыла, угылар гәылатцас,
Иалшом угәы нхар;
Аха угәыла ҕас дҕауцар,
Уашьтамлан лыцха!..
2007

АЗЭЫ АЦӘГҮА ИХӘАП, АЗЭЫ АБЗИА

Азэы ацәгүа ихәап, азэы абзиа,
Иаҕахым урт рәапара.
– Абас соухәеит сыуа қыа–
Сиҕақан цәгәхәыцк ҕара.

Сара схәыцит, сеиҕахәыцит,
Аха сцәаҕа мап сзацәкуам.
Сыдгыл, сыжәҕан сҕаҕхәа ицәыртцит,
Урт зтиуа, сдунеи дакуам.

АУАҦЫТӘЫҦСА ДШЫЦСУА ИДЫРУЕИТ

Ауаҕытәыҕса дшыцсуа идыруеит,
Аха имам уи азхәыцра.
Ацәгҕеи-абзиеи ддырузыруеит,
Абзиа даахоит, ацәгүа днаха.

Ауаҕытәыҕса дшыцсуа идыруеит,
Аха имам уи азхәыцха.

Ахшара иаазоит, дхандеиуеит,
Мшэан, изтада уи ацсыха?!
1981

САРА СХЪАА

Инымтэазо ахъаа сыцуп,
Ахъаа самоуп сыткэаны.
Схъаа жэйтэуп, схъаа ҕыцуп,
Сцэа-сжъы иалоуп ипланы.

Уи сзыргэырҕо ирхуп, иртыхэоуп,
Сгэырџа иамоуп ҕытцганы.
Сгэатца иҕымцэаауа мцаҕыхоуп,
Сыцсы атыџра аетагзаны.

Уи са сьжэџан иатцэа иаблоуп,
Сымшын-шэыгоуп излашэу.
Уи зырхэашьуа цтак анакэлоуп,
Схъаа ашэеикэатцэа анашэу.

Схъаа адацкэа адунеи иатцдоуп,
Сьжэлэр рлахьынцда ацсхакуп.
Зьжэлэр, зтэыла икэым, ддацдоуп,
Заа ацсытбара дазкуп...

Ацсытбара, спымыштыра
Икэзымцдо, нархак стахуп.
Сьжэлэр ироурц антцыра,
Нцэатцас хара ицшлар стахуп.

Анцэа дызмоу ибаргузеи,
Дынцэоуп са сзын аихабы.

Анцәа дызмам иңеиңшузеи,
Гәыршоуп имызхуа инапы.

Анцәагы имала дзыңсоузеи,
Дҕамлар дзыхзызо аицбы.
Еицбыдагы пхәа дызлацоузеи,
Дынцәатцәҕазаргы аихабы.

Еихаби-еицби махәҕараан,
Сыдгыл иазынхар, разҕуп.
Ианыҕамла урт ираан,
Исылшоузеи, сшәиуп, скуп.

Са сгәы иҕаҕәышьоуп итаан,
Изыргарыз сынцәара.
Дысцәалазт, дышқәыңшыз заа,
Сыцқәын, аибашьра-анцәара.

Инымцәазо ахәа сыцуп,
Ахәа самоуп сытқәаны.
Схәа жәйтәуп, схәа ҕыцуп,
Сцәа-сжьы иалоуп ипланы.

Баша хәаам сара схәа,
Иамырзыроуп уи сцыхәтәы.
Схәа сахымңсаароуп заа,
Сахьнагзароуп уи сгәыхәтәы.

Сара схәа ацәҕа, абзиа
Снарбоит саркьоушәа еилырга.
Сыгәтыхақәа рөыза бзиа,
Сыннамыжьроуп сгәы сарга.

Схьаакәа зегь ейхызшьало
Сыгәтыхажәа чмазароуп;
Исзаламхуа, сыңсы шалоу,
Сафьыңсааргы, гәыхәтәхьзароуп!

АЦӘАЖӘАЦӘА

Ҷаазкәылаз ацәажәацәа
Еизарацңхьаза храцәахеит.
Аа, абааңсы, шөымцәажәацәан,
Ицәажәашаз зәырә ҳаңхеит.

Исгәалашәоит, аамтәк ыҕан,
Аңсреи абзареи ҳанрыбжъаз.
Усқан цытәык хара ҳақан,
Ҷаңсы тамызшәа зынзас.

Ус анакәха, ҳхы ҳазхәыцлап,
Ҷагәгы иахтап азцаара:
Иҳамоу иҳамаму ламысла,
Иахья жәа мыцхәк ахәара!..
2005

САША БАРДОДЫМ

Ҷ-Аңсынра аибашьра, арыцҳара
Аназкашәа,
Уахзаанит, алажәкәа рыцҳара
Мба акашәа.
Абцьар шьтүхт, иагьейбаургеит
Уа умшәа.

Акәытрыбга игәы даургеит,
Деикәашәартә.
Аңсынтәыла ажәытәра, афәтәра
Ргәыбылра,
Аханатәгы уа узы ихатәран,
Иуафран.
Уани уаби рҕынтәи иулан
Аңсуа иашәа, аңсуа иаңсшәа
Уазгәышыуан.
Саша, иуфытцакыз ҳаңсшәа
Аға дашьуан.
Уа уазнеиуан аҳәагыла,
Җара ҳзын.
Аға хәымга уифәгылан,
Җара ҳзын.
Уара уашәа,
Аңсны иазухәоз,
Җаракын.
Кавказ ахрақәа ирхыҳәхәон,
Ирхакын.
Уара уашәа Кавказ иагәеисран,
Иашьамхын.
Кавказаа ахақәитраз реисра
Иаҗахын,
Ушьа-уда ирхылцуаз
Қәыңсычҳаран,
Гәығыртан,
Җаға хәымга, аңсыҳарам
Иуахтан.
Саша, уашәа ауафәра иашәан,
Иадоухан.
Аңсҗазаара ахаҗа иашәан,
Җсыс иахан.
Саша, Аңсны зегь Москва

Аицшцәкья
Уазгәышыуан.
Ацсынгы Псырзхагы
Шьамцәкьяс
Иушыауан.
Псырзха. Ацсынра ахәынткарцәа
Рахтынра,
Хацсуа хыгәгәарта ду ахышьцәа
Ркәарч-рыфнра.
Псырзха Анцәа ицааимбарцәа
Иршьалоу,
Ақырсианра зыхьчо ацшыацәа
Ахьаҗоу.
Саша, абри хшьам, ханцәа дгьыл
Уқәзар акәын, иухьчоз адгьыл,
Уцсы таны...
Цас иауазшәа, абра иупылеит
Хәымгарак...
Абра иуқәшәеит ахыкәалаа,
Узгара...
Цабыргуп, ухақ тармыжьзеит
Узшьаз иашьас.
Узгәағыз хара днармышьтзеит,
Ируит ушьа...
...Уашәа каҗеуеит, уажәа каҗеуеит
Ацсынра,
Иахья, Саша, удоуха аныҗеуеит
Ххаҗара...
Псырзха хфырхатцара, хтынчра
Рахтынра,
Иауеит ухы баҗқәа ртынчраз
Шьалҗара...
2005

АЖӘАБЖЬҚӘА

АМАҒАТЫҢ

Шыжып. Архитектор дҕахәхәа дыцәоуп. Уи шыта аусурахь днeihьазар акәын. Дцәартанхалейт. Иаха сасцәакәак иҕан. Атх ценоуп дшышьталаз. Ашыжы цқьа дыцәарц избейт. Аусураҕыы иара идлацса рымч зкәымхаша уажәы акгыы ықазам. Амала, иахья ақалақь аладахьтәи аган акны, гектарк инейханы адгьыл зымехаку абаа аөнүцқатәи атзамцқәеи, урт атзамцқәа ирыдқатцалоу ахыбра ссамыссақәеи рырбгара нап адыркраны икоуп. Абаа аөнүцқа идыргылараны икоу ацсуа музеи ахыбра ду апрокект иара иахьиқаттамтоу акнытә, урт русура илацш ахызар иҕахын...

Акыр-кырхәа абжыы ныхцазаны игейт ателефон. Архитектор атхарцәхәа ацәа даалцит. Ателефон атрубка илымха инадикылейт:

– Сзырәуейт!..

– Аоыза архитектор, иаарласны амузеи аргылараҕы шәмааир цсыхәа амам.

– Изхәо уарбан, азәыр машәыр ихьма?

– Анцьныр-аргылаф Манча соуп. Шәарта ықазам. Амала...

– Уажәыцқьа, сара уажәыцқьа уа скалоит.

...Архитектор Акәа абаа аөнүцқа еилагылаз аусуцәа гәыпқык днарыдгылейт. Иаразнак илацш нархигейт аусуцәа зрыбгара напы адыркыз абаа аөнүцқатәи цзамцқәак. Аха, абар, абаа иамоу ауада цшәакәа руак ашә инкахәыцуа илагылоуп гәыпқык аусуцәеи анцьныр-аргылаф Манчей.

Урт рѡадахьшѡа еикѡу агѡкѡа дрыкѡтѡоуп тѡхмадак. Уи пшынѡажѡаѡа шыкѡса ихытѡуеит. Ижакѡеи имыжѡыцкѡеи кѡашза ишлахѡеит, игѡатѡагара иаакѡсуа иаушьтуп. Дмахѡажѡ-шьахѡажѡза, иаазланы иѡоу уѡ нырха дук иоуп. Иѡапшыларѡа баапсуп, игѡы ак шалоу ѡашьѡм.

– Шыжьбзиакѡа, аѡызѡѡа! – днареихырхѡеит архитектор.

– Бзиара убааит, аѡыза архитектор! – еилагылаз зегьы еиѡѡакны апсшѡа иархѡеит. Аѡахмада дахьтѡаз, азныказ дѡытыгѡгѡашѡа иун, деитѡлатѡеит. Аха «аѡыза архитектор» анырхѡа, дѡагылан, уи иахь иѡааихѡеит. Архитекторгьы аѡахмада ишка шыѡѡакѡак ныѡаитѡеит.

– Излазбо ала, шѡарт асас дышѡтѡуп, аѡызѡѡа! Бзиала шѡаабѡеит! – архитектор инапы аѡынаирхелт аѡахмада иахь.

– Бзиа сыжѡба, ѡѡгьа сыжѡба, сааит, дад! – ихѡеит аѡахмада.

– Иауазеи бзиа шѡхамбакѡа, арт шѡеипш иѡоу абырг бзиа дзымбо хара уѡ дхѡлам хѡа сгѡы иаанагоит!

Рнапкѡа ааимырхит.

«Игѡы нзырхазеишь ари аѡахмада?» – дааипхьхѡыцит архитектор. Нас, еилагылаз ауаа илапш инытѡиган, ихы Манча инаикѡкны ѡааитит:

– Иѡалазеи, Манча, узсыпхьазеи?

– Иѡалаз саргьы ѡѡба исыздырам. Хасас ихѡаихѡароуп, – ихѡеит Манча, ауѡ бырг днаихѡапшын.

Архитектор аѡахмада иахь деитѡанхьѡапшит... Аѡахмада деитѡагѡгѡа, ихы ларкѡны дгылан. Дгылан уи, абаа ду атѡамѡѡѡа рыхтыси, рыкѡреи, рыхѡанѡареи ижѡѡахыркѡа ирыкѡыгѡгѡозшѡа, дхьантыѡѡза. Дазхѡыѡуан абаа аѡоурых, дрызхѡыѡуан уи злахьынѡа адхѡалаз ауаа.

«Шаѡѡ рыпхьзаша ахьшузеи ари абаа хырѡгѡгѡарѡа ду ргылахарѡ азыхѡан. ѡоуп, ари абаа амѡхак уамак атѡанакуамызт, аха зытѡамѡѡѡа ѡба-хѡа метра ажѡпара змаз, зыѡнуѡѡѡа ажѡлар рыпѡѡазара агѡарахѡа еилашуаз абаа,

зқышықәсала ақалақь зегьы, ақалақь моу, иара Аңсынтәыла зегьы гәашәс иаман, ибаагәаран иакәыршан. Аа, уажәы уи абаагәара изавымсызшәа, алағәым лататқан иңыржәан, иңыххааса амшын ағьы илтарыңсеит. Убри қазтазгы, ақалақь агаға сырғәғарц, исырцшзарц стахын ихәеит. Исыздыруам уи еиңш қазто ауауы иңшзара шәагас иамоу. Сара усазтаауазар, зқышықәсала хажәлар ртоурых адақьақәа зынпыққала изныз абаа, икәапчачараза атоурых ацәқәырца еиқәатәақәа ишрыцәцаз еиңш, иахьа уажәраанзагьы игьылазар иаҳа еиғьын, иаҳа иңшзан ауауытәыџса изын. Аха, уи иаҳаџсхьоу усуп, рхынхәышьа амазам...»

Атаҳмада ихәыцрақәа даарылырхит архитектор иажәақәа:

– Цаара пхашьарам, шәара шәабанзатәиу?

– Сара аратәуп, абри абаа аџадахьытәқьа сынхоит, абра сиит, абра саазеит. Сара сабшьтра, аб иаб ихаан аахыс абрақа инхон, дад...

– Гәык-ңсыкала сеигәырғоит, хақалақь иара ахата еиңш изышза икоу ауаагьы шәахьаланхо. Уи хақалақь аңшзареи агәыкреи еиханахауеит. Амала, гәыбған схы иастоит, иахьа уажәраанза шәареи сареи хахьзеиқәымшәаңыз.

– Уареи сареи иахьа уажәраанза хахьзеибамбаңыз уара иухаразам. Уара сара суздыруамызт. Сара сакәын узыңшаашаз. Акраатцун узбахә сахауазижьтеи. Абригь-абригь ауаџ икаитцаз ахсаалала абри абаа аџнуцқа хьбра дук дыргылоит анырхәа нахысгьы, узбар акәын, аха сманшәаламхеит. Иахьа абаа атзамцқәа рырбгара напы адыркит анырхәатқьа, усымбар сзымычхаит. Амала, ани ақалақь арцшзара хәа узфә ақны хара атлаҳәыстақәа хакәым аус злоу, шәара ағар шәоуп, дад, ағар!

– Убригь иамаскуам; иара убри акәхап иахьа сара сқны ахәатәы шәызтазгы.

– Исымхәар ада цсыхәа змамыз аус сьмамызтгьы, жәларак русура еиңысқьомызт. Нап зшәыркыз аус иатданакуа сымдыркәан, аха ус сьмургьы цсыхәа амамызшәа збеит

сара стәала, сиашоу сиашаму шәара шәазхәыцып, сажәә насыгзар.

– Сышәзырәуеит...

– Дад, ари хәзтәгылоу абаа, Аңсны атоурых азы изакәыи сара уара иуасхәоит хәа салагом. Уи сара сеихагыи ижәдыруеит шәарт. Амала, сара сызхаану, шәара цкәа ишәзымдыруа хтыскәак ыкоуп. Убарт ахтыскәа рызбахә сара иахәа шәлымхә ақынза иназгар стәхуп, аха уаанза акы суазцаашан...

– Изакәыи шәымхәои?

– Абри абаа адәахәтәи атзамцкәа шәрылакысуама ани ахыбра ду аншәыргыло?

– Аа, мамоу, уи шыкоу инхоит, иара ахәта музеира ауртә.

– Уи шыахәуп! Нас, арт абаа аһнуцкәтәи атзамцкәа зыхшәыркәозеи? Цсыхәа амоури, урт атзамцкәеи ауадакәеи мырбгакәа ахыбра фыц аргыларә?

– Цсыхәа змам акгыи ыказам, хәарас иәтахузеи, амала, музеи ахыбра фыц даара иргыламта духоит, арака амшын ааигәоуп, адгыл гәгәам ақнитә, урт атзамцкәа рымчра хзакәымгәырт, ахыбра зыкәхаргыло адгыл зеггыи лтыжааны, еихатәи бетонла ихақкәарц хзбейт. Абриоуп урт ррыбгара запшыагаз.

– Ус акәхап, аха абарт абаа аһнуцка итагылоу ахыбра ссамыссақәа аныкәжәгалакгыи, уи атзамцкәаткәа шыкоу иааныжыны ишәыргәгәар цсыхәа амоузари нас?.. – ауао бург дырәегәи иара итәи ихәон...

– Еитасхәахуеит, цсыхәа змам акгыи ыказам, аха...

– Мап, сычкәын! «Аха» агәынамзара иазхәоуп, арака гәынамзарак камлароуп. Арт атзамцкәа ррыбгара азин унатом Амчы Багәаза-ица Адгәыр ишыа! – атахмада иажәакәа афымцеипш исит архитектор. Ицәадаатәзызеит, иқакәази еилагылеит ихәы-ижыи. Иаб иашыа Адгәыр! «Ааи, уи ицстәзарагыи адхәалоуп ари абаа. Уи арака дтакын, арака дагырышыит, атауад Хырыцс икаитцаз ачархәара иахкәаны. Дзыхиркәазеи? Дзыдиршызеи? Шақараантә, шақашы дрызцаахыоузеи ар-

хитектор абри ацыхэала. Зегы ирхэо аоуп: Хьрыцс дуафы гьангыашын, дыцэгьаршфын. Адгэыр даныфееидас, акреилицо, акреилирго даныфкала, уи иеитцакэафэарақэа фэпичеуа, дырфэагыло далагеит азын, дицэшэан, чархэара изуны дыдтаиркит, ацыхэтэаны дегьдиршыт. Агэнахара!..» Ицсахы пжэон архитектор, аха хэычы-хэычла ихы инапафэы иааигеит. Атахмада днаифацшын, даахэыцбгыцит... Уиакэхеит, иаразнак ачычмаса реипш инаикэибахэеит еиуеипшым азцаарақэа: «Дабаидыруаз? Дабаибахьаз? Издыруада?.. Агэтахэыцра иаамтам... Иажэа инаргзатэуп». Архитектор ахэыцратэфьа илшомызт, уисыр шыакэармак илшэарым ухэартэ дцэышхеит.

– Инашэыгза шэажэа, дабажэдыруаз саб иашья, агыгшэыгкэа егырызыхаз саб иашья?..

Атахмада, зацхья игылаз абаа ауада тшэа ашэ ашка мацзак днаскьян, ацэажэара дналагеит:

– Дад, аурыс хэынтқар ихаан, иара убас аменшевикцэа Ацсны ишыагыуа ианыкэыз аамтазын, ишыжэдыруа еипш, ари абаа акырынтэ бахтас икартахан. 1910 шықэсазын, уаб иашья Адгэыри сарей абри зышэ сылагылоу ауадафэы хэицтакын. Уи, тауади-аамстеи ирфэагылаз ацсуаа рычкэынцэа дреиуан; ахақэитраз зыпсы тызхуаз уафын.

«Ааи, уи дықэфон, – дхэыцуан архитектор, – абарт иа-або ашьақэа, акаршэарақэа ауафытэыфса ипцстазараз ибахтамхарц азын».

– Адгэыр ашыра иқэын, – иажэа наигзон атахмада. – Уи аеынгы, егырт амшқэа раан еипш, дазыпшын ацсра. Уажэы-уажэ иаафнацшуан, ихахэацшуан ацсра анапхыц хампытытыр хэа ишэоз ажандарм ибла хьшэашэақэа.

Адгэыр агэамч гэгэа змаз хатқан. Уи цэала-жыла мацара акэмызт дшыгэгэаз, доухалагыы акы сацэшэап хэа ахаангыы игэы итамшэацызт, дыцьбаран, ихшыф царын, аха ихы изымштагэышыеит, ифызцэа хэа иказгыы цқья хзимеичахаит...

Уара иумдыруеи, дад, уабацәа рхабла Цыгярда – Ахәцә, Бақыкан хәа иахьашьтоу? Ирхәоит, уақа, шамахамзар, хацәагы-хәсагы уаа нырхарақәан, уаа еихыхеитцыхқәан хәа. Ахацәа ркәымжәқәеи ркабақәеи ззахуаз бақыканаа ртацацәеи ртыпхацәеи Адгәыр ипшреи исахьеи рзын абас рхәон:

«Адгәыр шәагаала хә-Бақыкан итанхоз ахацәа зегы дрылукаауан, игәышпы ақыақыара икыдрыпхаа икыдыз ахазыртра бафышпсараха игәытпхон. Изара пан, амацәаз дкылууршәартә. Иахәәабжықәа, егы афрахы дааиуазаргы, хатә хажәәабжык иузадкыломызт, адауапшь дифызан. Адгәыр тейтпшла аецтәыш дацлабуан: хәрпәрцәа зегы дрылыччон».

– Ус еипш ацсабара иагәарпханы ескынгы иазшагәышьом ауаа. Ус еипш икоу ауаа амилат ирлас-ырласны иацәызуа иалагар, амилат еицакуеит, иссахоит, ахыцсаа-фьпсаарахы, анызаарахь ахы архоит, аха ускан уи агәхьаа зкыдаз...

Абас еипш иказ амилат хьзырхәага, цара имазамызт, чышәра хәычзакгы издыруамызт.

Адгәыр, иахьеи-уахеи дызлаз, ипсеипш иибоз ижәлар рашәақәатқьагы, шамахамзар, ихәомызт. Ианихәозгы, иихәоз «Амхацьыраа ргәәкашәа» акәын. Дшыршьуаз анидыр амш мыжда аеынгы игәалашәеит абри ашәа. Агәәкра баац, амилат амшын рызхыларәа иахылцыз «Агәәкашәа». Адгәыр игәы инархьуан ари ашәа ахьгәәкашәаз, аха ишпәиурыз, изааигәан уеизгы; игәәкашәазаргы, иашәан, ихәон ипсы зегы алартцәаны, ихәон иара, ифь еихазкырц зтахыз ауаа рцасхәа; ихәон, иаарласны амч еиқәатцәа иахәаеырц иказ ипцтазара кьаф иашәа амтцәыжәәқәа ирымаидарц; ауаатәыәса зырпшзаран, адгьыл алакта зыргәыкран иказ ипцтазара атыхәтәантәи ақәыпсычхарақәа абаа атзамцқәа иртыпрааны ахауа цқыә иалаларц.

Адгәыр дыкнахан дыршьырц ашьауга иқәын.

Иара иҗаһышьян иабацәа ршьала ирцәыҕоу идгьыл тынч ихы нықәтаны дыңсырц, ма уи ишьамдгьыл дбаҕьза дшықәгылоу дҗахарц, аха урт ауаа дыкнаҳаны дыршьырц иақәыркит.

Адгәыр дыкнарҳаит шахала. Аха хаҗыцла ашаха хтәаны адгьыл деитанықәгылт. Уара уаб иеипш аҗеи диоурц, даб-харц азын, уара ухаҗагы убиара дахаанхарц азын.

Деитакнарҳаит...

Адгәыр дырөегьых иҗитәеит дызлархәыруаз ашаха. Уи ишыза, ауафьтәыфса иҗхыз иаламшәоз ахатца еибага, ахәынҗар иаамҗа еиқәатәа аангы ишьра зинмызт, изинзар-гы, рнапы илаломызт. Аха аламысдақәа рнапаҗы азакәангы иахьабалак итаруеит, иахьырҗаху амаа артоит...

Убасқан ауп Адгәыр аҗыҗыҗәа инапсыргәытца дацҳаны ижы антижәа. Уи инапы иацрызсаны ицоз ишьа җа имаҗа зегьы инахыгзаны, дууаза дыҗеит абри хзыфнагылоу ауада атуан ахь. Уи ишьала абри ауада ахҗареипш ианиҗеит имаҗаҗыҗ! Абраҗа, ишубо еиҗш, афәзарагы мариазам. Иҗалап, уи ашәымҗазы Адгәыр абафҗыда илалазар... Адгәыр усқан игәҗагы наигзеит: ауаатәыфса ирзынижыт имаҗаҗыҗ, насгы, уи нахыс уаҗа дрызкнамҳазеит. Иҗсы илышәшәан джаҳаит... Инаиқәибаҳәеит... Ирыбаргәыз... уафь диҗырхагамызт, ихы изымдыруа дышьтан... Ашаха зәа зыхнахьяз ихәда рацәаххырахаҳьан.

Дырхәәеит Адгәыр, ауафьтәыфса ирыцҳара ззымгаша...

Уи ишьала дыргәалашәарц иҗахын ауаа қыақәа, ашьа зызкаитәоз ауаа қыақәа.

Абри иҗалаз збаз рахьтә зыҗсы җаны инхаз саразәзатәык соуп, дад. Саргы машәырла ауп сшеиқәхаз.... Уи азбахә уажә ара иабаҳәатәу...

Еиҗасхәахуеит, уара уаб иашьа ишьа азин унаҗом, уи имаҗаҗыҗ зниҗаз абаа атуани, иҗҗазара аҗыхәтәантәи ақәыҗсычҳарақәа зныфыз аҗзамцқәеи ррыбгара.

Абарҗ аҗәәқәа рышьҗахь, аҗаҳмада икәшан игылаз ауаа дрыхәеит, заҗхьа игылаз ауада атуан аҗынза днарыҗарц.

Уи иажэа нарыгзеит.

Атаҳмада, икыдычча иказ акьыр амаршэа кны амхра да- лагеит ауада атуан агэтан җара. Уи иблақэа дук мыртыкэа мцабзк кэеицеиуа иаархалашеит. Кьыр шкэакэала ишэыз атуан агэтаны инаныпчеит Адгэыр ишьала ианитцаз амаҗатып.

Архитектор иблақэа тырхаха, иҗаҗа, ашанеицш, дшымгэыгзоз иаацэыркыаз ашьана дахэапшуан. Иблақэа, игэеисра, ицстазара зегы уажэы абри амаҗатып иакэшаҗьон.

Атаҳмада, җамыгэацэгъала, аазабла итэыз иқэра ду азб- жак еидара хьантаны ижэахыр инықэхны илкаижьызшэа, дласкэантраза даақалеит. Ашьшьықэа архитектор иацхьаҗа дааскьаны днагылеит, нас, инапы җалалқэа ааитцыхны, уи ижэахырқэа инарықэкны җааитит:

– Еитасхэахуеит, ура уаб иашьа ишьа азин унаҗом имаҗатып зну абаа атзамцқэа урыбгарц, ма ишьацқьа уцэахырц кьыр шкэакэала, – ихэан, зхахэы ааилашықкхьаз арпыс назааза иҗымшь мзаҗақэа инадыркны, илацш даатцигеит, Адгэыр икэыхк икэнибаар иҗахызшэа. Арпыс иблақэа нтылашьцааит. Нас амцабз нарыхшылан, деибакит ацыхэтэан, иххаза лашарак ааиҗықэлашеит.

Архитектор ажэак ахэара илымшо, илацш кыдхаланы амаҗатып дахэапшуан...

Иацхьа дгылазшэа ибон, ихы идыруа даақалеи уажэи рыбжыара, дзыхзызаауа, апатрет ианыцшуа, зшьацқэа пданла иҗаху, зыхтырҗа еиқэатцэа зхарҗаца изхоу, зацсуа кэымзцэеиқэа еиқэатцэа акэымзцэа блуз цэыш ақэтаны изшэу ацсуа хатца, иара зыблақэа ртацшра инасып иаламшэаз иаб иашьа Адгэыр.

Иблақэа изақэгом амаҗатып, изааигэазоу ауафы, зыбақэа ахьхьахэа дзыҗыгэҗэауаз адгьыл ацэа иахьта- рыпсаз изымдыруа ауафытэыфса ишьала зсахьа нзыжыыз амаҗатып.

Архитектор ипроект ала, ари агаҗа иқэчцаауа иқэгы- лараны иқоу амузеи җыц ажэытэзатэи аекспонатқэа акы иаламшашьо, ирылҗаауа ирылагылазшэа ибон. Уи иргы-

лаз ахыбра ду, ари ақалақы итәыла хәычи жәйтәнәтә аа-
хыс гәшәс ирымаз абаа афнуцқа итагылоу аргыларә иәмоу
ацсуа миләттә орнаментқәә зегыи реиҳа ацсы қаны ибла их-
гылан амағатыц.

...Атаҳмадагыи, иблақәә кыдхало, амағатыц дахәәцшуан.
Абыржәымзар-абыржәы сыцсы мацҳаны скаҳауеит игәәхәуә
ақынза днеит, аха ашьшьықәә иацҳыақа днеицатцын, архитек-
тор иеынаигәыдиргәғәәлеит.

Игылан урт, акыр шықәса еицәызыны иқаз аби аңеи
еибацшаазшәә.

– Сара сыцстазара, сықәра ду иагәылагзоу ашықәсқәеи,
амзақәеи инадыркны, асаатқәеи ашәымтақәеи рқынза, зегыи
абри амш иазырцшыны исымамызтгыи, шыта зқынтә анышә
сафахьазаарын, дад сыцкәын... – ихәан, архитектор иблақәә
днархыцшылеит атаҳмада.

– Ицәбуп, саб, – ихәеит архитектор.

Урт афыцбагыи ишәәцшыны ирфықәын амағатыц,
ауафытәыфса ишьала бирақра зуаз амағатыц.

АШӘАРЫЦАӘ ИЦСРА

Абар, хаха-хымшуп Хәцью шәарыцарантәи дых-
нымхәиийжәтеи. Дыхнымхәи уажәи рыбжьара, ицацәеи
ицеицацәеи Аимара аҳабла акәша-мыкәша уаф дшәарыцартә
иахыиқаз зегыи еимырдеит.

Агәыла-азла, ауа-атынха, иззымцааз уаф дқамлеит.

Дықам Хәцью.

Ажәлантә иреиҳабыз атаҳмадцәә рхы еицәаиларкит. Ақар
иаарыцхәеит.

– Шәарыцара дышцаз дыруп уеизгыи, уи былгьуп. Дгылс
дабацарыз? – еизцаауеит, еитеизцаауеит абыргцәә, ақарацәә.

Изышза атаҳмадцәә ирылубаауаз Нестор, ақар ихы
нарықәкны қәаитит:

– Дад, иара «Ҳаҗуы ишәарыцарта» хәа изышьтоу идгьыл ашқа шәықәнагалазар шәанеимдоз?

– Мамоу, уаанза хзымназеит, уи адгьыл аҕны инеихьазгьы уаф дхацмызт, аха излархәо ала, уақа даара идгьыл баапсуп, уахьцәҕа дызцарызма, цуушьт? – ихәеит еилагылаз афәр иреихабыз арпыс наза-ааза Хьыцкәыр.

– Ее, шәара насыпдақәа, уақа акәхынеи иахьеимдатәыз. Ҳаҗуы ашәарыцара ианақәик, хымҕада уа дымцар иузомызт... «Ҳаҗуы ишәарыцарта» шәымнеихьеи, уара, шәара? – ихәан, Нестор аҫахмадцәа ихы нарықәикит.

– Ҳамнеикәа, Ҳашпамнеигәышьацыз, сара акырынтә иара Ҳаҗуыгьы сицшәарыцахьан уақа, – Нестор иажәа аҫак ҕаитцеит зықәрахь инеихьаз ауаф фархь Кәыкәиа днаццҕашәа.

– Уара удагьы уи адгьыл ашқа афәр амәа дзырбо шыҫа уаф дхалам хәа сыҕоуп хара атцлахьыстақәа, абыржәыцәҕа удәықәлароуп ацкәынцәагьы уманы, зыпшра ҕамцакәа, – Кәыкәиа инаиабжыгеит Нестор.

Шәи быжьба шықәса дырҫагылан Ҳаҗуы, аха уи макьана гәабзиаралеи гәамчлеи иқәра иамеикуан. Цәҕьарак, бзиа-рак ахьықалоз ахаблаҕы, ахаблаҕы моу, ақыҫа зегьы аҕҕы инеиааира пқымызт. Цкәыни-зҕаби рынасып ахьеилартцоз ачараҕы, ма иара ус, ныхәагатәык ахьрымаз, агәи-агәатцәеи идыркуан, ихшыф хәанчамызт, иажәа акәзар, еицакмызт, иаапымцәазакәа сизызырфланда ухәаратәы ахаҫа-хаҫахәа инафуан. Аха, даазқәылаз Ҳаҗуы илахь еитцыхны, шама-хамзар, уафы димбацызт. Лассы-лассы ашьхарахь ихы рханьы икәасқьа абартцаҕы ацәартаҕы днықәтәалон. Иблақәа кыдырхало Цанаф ашьха аикақәеи аҫста иатцәарақәеи ааипҕхышьшьаалон.

– Ех, сабиц, рацәа иҫсы шҫаз дшәылхәдахеит Ҳаҗуы, – игәы кыдшәома ухәаратәы даакәыпсычхауан.

Ҳаҗбу ианиааз, мчыбжбыкымзар-мчыбжбык, итаацэараґы «Ажэеицшыаа уирчеит!», «Ғала сирчеит!» хэа агэыла-азла, ацшэмацэа ааидтэаланы ирхэартэ ианыкаимтцоз ыкамызт. Аха уажэы, Ҳаҗбу урт еилартэаны шэарахжбыла ианирчоз азбахэ игэалаиршэарц итахзам; ихахыгы иааигазом урт ашэарахжэа: ацслахэжэа, ақэасабқэа, абгацмақэа рышьра. Ирыцхаишьоит рымч ахымхо, шыамхыла ада рхы ахыр-зымхычо азыхэан.

Уамашэоуп ишыкоу ауафытэыфса иказшыа. Ҳаҗбу иардысымта дантагылаз агыгшэыгқэатцэка уамак дырчычамызт. Дрықэшэар, ишыуан ақэыцмақэа, амшэжэа... Уимоу, зны абжыасгы ишыхан, абахэ харак афнытэ ицан деихнахырц икэлаауа афанаанаха, ахы акэымациаратцэка итаиршэит. Аха, еитасхэахуеит, уи машэыршакэ данырфахауаз, ма еафратагалан ажэлар руракэа ирпырхагахо ианалагоз акэын, ус, қыафшакэ урт рышьразы бназара дцомызт.

Зынза иеицсахит Ҳаҗбу иқэрахь днеиуа, имч мацхо даналага. Уи уажэы агыгшэыгқэа рзын дыцсцэахаха даакэгылт. Ицсахы пжэон, мшэык, ма қэыцмак машэырк канатцеит хэа анаиаахалак. Амашэыр катцтаз агыгшэыг ашьта дхыланы, ицшааны имшыкэа, афныка дгэарлазомызт. Ацэгъара зуаз агыгшэыгқэа анишьлак, иқэра ду изаанагаз амчымхарақэа ихаштуан, имч талазшэа ибодалагон.

Зынза ихазуп Ҳаҗбу абынхэақэа дышрызныкэо. Уи азбахэ чыдала ауафы дазаатгыланы иазгэеитаргыы ауеит, Ҳаҗбу ицстазараґы акры ахьатданакуа азыхэан.

Ҳаҗбу сыпсылман цкыатцэкоуп хэа ихы ицхызоит. Абынхэақэа шэарахуп хэагы ишыазом. Ианиааз урт ахьамаз азафакэеи ацстақэеи рахь аталаратцэкагыы цкыыцкыаишьон, затца дырмашэарыцарыз, аха абар, енак Ҳаҗбу иажэымтычэа дзыниаз.

– Саб, ак уасхэоит, угэы иалымсын, уазхэыц, – ґааитит ицеижаб.

– Изакэызеи, дад, иумхэои, мшэан?

– Ахэа анахцар стахуп, саб...

– Уеилагашәа уҕоума, ҕым, ишҕыкәу ахәажә афәы рҕиуа ашҕа ишҕаҕо!

– Хара хаткыс еицәоума ахәа анызтаз хҕылацәа, ичаны ирҕиуеит, акратнырхуеит.

– Нас убарт ахәажәкәа ирытнухуала убеиахарц, умазара ду хытны ицо уҕаларц угәы иҕоуп акәу, арҕыс?

– Урт иртнысхуа хмоур хзынхом сымхәеит сара, аха иабахдырхагоу ихамазар, ачуантых афәны идәылганы икаҳажьуа мацара иаазоит, ималми...

– Уара избо, ахәажьыфарагы мап ацәызкуа уафымзар ҕалап!

– Мамоу, саб, уи сфанда хәа сыҕам сара, уаргы иудызгалом, Анцәа иҕнытә, уиадагы иахшыша, иахфаша арахә хамоуп, амала, ианахцар стахуп, сухәоит исымоумкын.

Хаҕьу игәы иалсит, ахаан ухахы уҕымшь ыҕоуп хәа заимхәац иҕеихаб иажәкәа. Уи издыруам изыхҕо, иҕалап, ихылтыз зегы дахьреихабу, абреи, ахшареи, аазареи злинырыз иара ила ахьакәу, ма афәнаҕа иахтысуа ацәҕьабзиа зегы абри иҕеихаб иаха иахьыкәыҕәҕәо, иҕәәкәа иахьыкәсуа акәзаргы; аха изизарызеи, ихшаз азәгы дрылеитцом, мыцхәы игәы ишаҕоит, игәыблра имоуп. Шамахамзар уи иааихәогы иамеикзом. Аха, абар, уажә иара Хаҕьу ихәашьала, «ахәажәкәа» ирхыркьаны рҕы цәибамкьар амуа дахьааҕагылаз. Ишҕеиури?.. «Ных, них, иара ишҕаху дныҕәааит, ииҕаху ҕаитцааит. Ахәажәкәа ирхыркьаны игәы нсырхар аткыс», – абас еиҕш иҕаз ахәыцрақәа изааиуан Хаҕьу. Нас ашьшьыхәа ихы даафәахан, мацк аҕәара зхубаалоз ибла халалқәа рыла иҕеихаб днеиҕапшын, ҕааитит:

– Ианца, нас, ианца, ианумцар уеаҕушьауеит угы, даргы уаргы хәа акы нашәсыркып.

Хаҕьу иҕеихаби иареи абри афәыза аицәажәара анрымаз афәны инаркны, урт рбора акыр инацәыхараны, абнаанда афәынкыдыланы иаагылеит, аҕсыуала иаабац хәаҕрак. Уи ааигәа-сигәа еснаҕ уаф илапш иташәон ахәакәа.

Аби-деи ахәакәа рызбахә анрымаз аены инаркны, Хаҕыу хәажәла зыхлахеуо акрыказар зегыи цәымгыртахәыс икаитцеит.

Абынхәакәа рыжәла аанимхыр ада псыхәа имамкәа дпаашкны даарзыкәгылеит, чыдала иалкаан драшәарыцо, икылипшыхәуа далагеит. Иахьааипыхьашәо, ихәычуп, идууп хәа еилых-еилацта камтакәа иниртцәон. Аамта цон. Дажәит Хаҕыу.

Абар, шыта акыр шыкәса цуеит уи шәарыцара хәа иапсуа шәакь ааитцатаны, амра агылара иамакны, имфаныфа хәыч аашытыхны, храк днафамлеижьтеи. Нас, Хаҕыу улахь зеикәузеи, угәы баапсымзааит, уфапшылара хгәапхом, иухъзеи рхәеит. «Уамашәоуп ишыкоу уажәтәи ауаа... Сыхахь еикәымкәа, сшыапы сыкәгылоуп, акрысфоит, акрызжәуеит, сыпсы тоуп. Сыпсаанза амшкәа рыпхьазара ада уаха ус сымазам хәа, заа апцәа рашәа хәо стәаны сгәырғьаларцу? Мап, сшәыкәхшоуп! Уи сара исыматәам. Абар, агыгшәыгкәа рашәарыцара иасакьахәымтоуп, сара сызфәузеи? Сара урт сыкоу-сыкәму рзымдыруа скәлеижьтеи шака шыкәса цуа егыисгәалашәом. Улахь еикәумтдан ухацазар. Хы, афы умысааит, Хаҕыу, ухацазар егызар хәа узлацәажәакәозеишь. Ухацахымкәа, Панафи Ерцахәи рыхрақәа рцәажәо, ашәарах рцәа итарзызо ахрақәа урфәоуп. Аха икауцарызеи? Икауцарызеи?..» – абри ажәа ибжыи неитцыхны, инакәырғәгәаны изныкымкәа иааифыткьеит Хаҕыу.

«Икоуцарызеи?» – ари азцаара атак икәалкәало иаашыталт, абырсаатк ала Хаҕыу имч-илшара, ихәыцрақәа, игәтыхақәа...

«Цьара акы кататәуп! Цьара акы хәыцтәуп... Баша псакәат атәара атыхәа пцәатәуп. Агыгшәыгкәа ахатца дшыкоу рдыруазароуп, ицәшәозароуп». – Дфагылан, ишыталарта ауадахь дныфналеит Хаҕыу. Ашышыхәа дахзызаауа иаакнихит икаруат аханы атзафәи икнахаз иапсуа шәакь.

Пшыаала, афнатафәи уафы ихы имырбакәан, шәарыцара дышцаз злардыршаз дыргақәак ныжыны, ашта дынтытцит.

Игәы иҫан, анкыа агыгшәыгкәа дахьрашәарыцалоз Панаө ашьха, «Ҳаҫыу ишәарыцарта» хәа изышьтоу адгьыл дазцарц.

Дәеиуан Ҳаҫыу цәгьабзазала, аҫхзы ныпхьахәо, днатәа-аатәо. Днеиуан уи, идам-здам дара ашәарыцаәагы ирфәрхасыртамыз мөахәастала.

* * *

Кәыкәиа ифызцәеи иареи «Ҳаҫыу ишәарыцарта» Панаө ашьха аикакәа руаки иаатцагылт.

Абраҫа ианааи, уи ифызцәа ааникылт. Уажәшьта ағар дрыцны дышзымөаскьоз реиҳәеит. Амала, «Ҳаҫыу ишәарыцарта» ахаларта, Ҳаҫыу дшәарыцозар дахьтәашаз, ашәарах дахьреиөазашаз атыпкәа ирыцәхымкьартә амөа икәитцеит.

Идәыкәлеит ачкәынцәа...

Абар, урт «Ҳаҫыу ишәарыцарта» ихалеит. Раҫхьаҫа уаҳа царта змам бахәуп, абахә аҫаҫа ҫста ҫбааны илашьтуп. Аҫста зегьы ахьатцлакәеи ашәтцла хоуара дуззақәеи рымахәҫақәа иҫталаҳаны ирымоуп. Аҫста ҫырцәажәо, илакьылакьуа илеи-уеит арөаш. Арөаш нырцә-аарцә ахьеи ашәағьы амҫәазом. Убриоуп араҫа абынхәақәеи амшәқәеи зачычоу. Араҫа урт рашәарыцарагьы цәгьоуп. «Ҳаҫыу ишәарыцарта» ухамлакәа амшәқәеи, абынхәақәеи рааигәара унарышьтзом.

«Ҳаҫыу ишәарыцарта» аҫнытә урт ибзианы уафы ибартоуп, насгьы ашәарыцаө ифөы рызкзом ашәарах, иар-гьы дшәарҫазам.

Еимдоит ачкәынцәа...

Ашьха аназарафы, абахә ахыкә аҫны игылоу аатцла харҫар ашьапафы уафы дибартоуп Ҳаҫыу. Аха уи макьа-на ачкәынцәа рылаҫш дыҫтамшәац. Аатцла ашьапафы аҫсаз иҫтацаны днаҫшы-ааҫшуа дтәоуп. Ус, ицнапык ала ишәақь наитцаргәаны, ашьшьыхәа дөагылеит. Илахь егьы ицнапык наҫыракны дыпшуеит аҫстахьы. Аҫста аҫынтә ашәағьы ахьеи

еимазкуаз абынхәакәа реибарҕыҕыҕы иахауама ухәартә, дгылоуп. Хәарас иатахузеи, Хаҕыу абынхәакәа рыбжы иахауам, аха уи заманалатцәкыа ибартоуп урт икарто.

Ишәакь уаанза инанагартә иҕоуп.

Дкылпшуеит...

Абар, ассир! Акымзарак ацәарагы илапш иташәом. «Сгәартан ибналама, иныбзақыша!..» – дхәыцуеит Хаҕыу... Ицнапык илахь инадкылан, ацстахы деитапшуеит.

Абар, ишыагыа ахыа иахьамтоу х-бынхәак. «Исых-зеи, мшәан, баша санпшуа избоит, ашәакь санкылпшуа, илассахәлоит...» – длеизкәыҕы днатәеит Хаҕыу.

Ашәакь ақәпшыга дкылпшны иблақәа акгы анырымба, аминутаз игәы ахьылтаҳаз, уаха аҕазымгеизеит. Уи дшәон, уажәштарнахыс ашәарыцара иара изын иыыстаа мусхәхар хәа. Ас еипш иҕаз арыцхара агәра игар итаҳымызт, иаеикуан ицстазара ҕамадазтәуаз аус.

Хаҕыу ишәакь ашьхәа анышә иныкәырҕәҕәаны, агәыцәкны дәагылеит. Дырәегых илахь инапы напыракны, амра ааикәкны дыпшуеит ацстахы.

Аәстаа дзыкәшәиша, афыагарақәа!.. Абар, ибылдахәыбылдачо ахыа иахьамтоу, ма иҕамында, сгәы тынчымхози. Мап, сеитакылпшроуп».

Хаҕыуднышьамхнышлеит. Иацсуа шәакь агәыцә пшыркца ду аатцла ашыапы инадырҕәҕәалан, ицсып алагаагара ааикәкны, ари ауаф ицстазара зегы абри ашәакь анкылпшра иадхәалоума ухәартә, ашәакь дынкылпшит...

Уаха умпсуанда...

Иапхәака лашьцароуп. Абынхәакәа рцәарагы илапш итампшәеит. Хаҕыу рыцхашьарада иҕырихышаз абынхәакәатцәкыа илапш итампшәеит, ашәакь изаҕамкит...

Хаҕыу игәфарамкәа агәра игеит шыта ашәарыцара шилымшоз, иблақәа ашәакь атца дкылыпшыртә еипш ишыҕамыз. Абри арыцхара ихаҕы ишааигазтцәкыа, ифнутца акы аҕаоҕәа ицтәазшәа ибеит, иагынаикәлашьцеит.

...Еимдоит ацкәынцәа...

– Иа Анцәа, хьымзг ҳаумырган!.. Хьымзг ҳамгарц ҳақазаарын! – Ҷааитит абахә ахықәқәа еимырқьо инеиуаз Хьытқәыр.

– Дубама, ура? Ипсы тоума тлаҳәыста қадыц! – Ҷааитит Хьытқәыр ишъталан инеиуаз ақкәынцәа руазәык.

– Арахь ҳақхәақа шәыцшы, ура, ҳақхәақа! – ихәан, иҶызцәа иақхәақа амрагыларахь ирцшит Хьытқәыр.

Ашьха аназараҶ, абахә ахықә ақны, ацақба иаҶиааны игылоу аатцла ашьапы давырбааит Ҷацбу. Уи ипсуа шәақь инапқәа аларцсны, игәыттарыҶәҶәа икны дкылцшуан, дшьам-хнышгылан, аатцла иеадыргәҶәаланы.

Ицеит минутк, жәа-минутк, саатыбжак, саатк...

Ҷацбу ишәақь дышкылцшыц дкылцшуан, хысра имамызт...

Хьытқәыр иҶызцәеи иареи ирзымчхазт, ашьшьыхәа ина-идгылт.

Ҷацбу ипсы ихытцхьан...

САБ, АШКОЛ АХЬ ҶАМЦАЗОИ?

Алақта еитцыхны, аблақәа тыцхо, Мраштә ақыта иаалалеит алашара. Алашара дацлабызшәа, ақыта агәтәтәқба далаланы днеиуеит Хьытқәыр. Днеиуеит аччацшь иҶықәыхх, ихы-игәы алақаны, аусура игәы аццыхәо.

Иахьа еихигеит рақхьазатәи ишьаҶа... Рақхьазатәи ирцаҶратә шьаҶа...

Дцоит ашкол ахь.

Ашьыжьза ашкол ақны дықазароуп.

...Абыржә дызбалакгы, ари ауаҶ идунеи ахаан игәы иалс-ша гәақрак дақәшәахьеит изхәарым.

Аха, иқазәап ауаҶытәыҶса ипцстазараҶы шәымтақәак, иу-бац иакәзамкәа дқазто...

Мраштәтәи абжьаратә школ ахь узлацо амҶаҶы иқоуп бақчала италахау хәыцшзак. Абри абахча узлатало ахтыста ихы ақәкны днеиуеит Хьытқәыр. Уи ахтыста шықоу, шәырла

ихыбны игылоу абахча итдашышы Хытцкэыр иапхьафкантэи
иааиуеит зхахэы ааилашлахьоууафаса еикэаки, уи ишьтацало
ишьтоу згаб хэычыки. Ауафаса Абрагь ихьзуп. Азгаб хэычы уи
ипча лоуп. Ахэычы дгэыргьатцаа аччахэа ажэабжь ссиркэак
иалхэоит лаб.

Абахчара иаатцысын, ахтыста иазааигэахеит аби апхаи.

Абахчарала имфа ааихтэаны ашкол ахь дцарц зызбаз
Хытцкэыргы уи ахтыста даадгылт.

Абрагь ишьапкэа реихгара дшафэытыз имбазакэа ауп
дфыцза дшаангылаз. Ари аминутаз дызбалакгы уи ихы-ифы
апстазара ахэынгастагы изаныхуамызт.

Хытцкэыргы адыххэа ицэа неихыбзааит. Нас апыркьхэа
амца шеихылкьазшэа ибеит, дфапшьза дагьааицрашэеит. Аха
иеицрашэара иазхэомызт еикэатцэахараза игэы илтахаз
агэаг...

...Абрагь изгаб хэыч лыблакэа траа, лаб иеихада
леадыршэафаланы, зны ахтыста нырца игылоу ауафы –
Хытцкэыр дихэапшуеит, зных – лаб...

Хытцкэыр, теитдшла уахынаигэыдцшыло, цэала-жыла
иттэауу, аурыла-тбаарыла иназаазоу, аглам иафыззоу арцысуп.
Аламала гэафрак зэамтахэызтэуа уафзам. Аха абыржэы...
Абыржэы ауафытэыфса ихшыф иазышьтымхуа, илапшхэаа
зхьымзо гэафра мыждахэык анапкэа ашхам рымптыцкэкэо,
деиларцэи-еилархэыпца даамцадырст.

Хытцкэыр имоуп ауафытэыфса игэгааракэа, ипшзаракэа,
ибзиаракэа жэпакы. Урт иара дхараркуеит. Аха илоуп
амеыгракэагы. Сара урт амёыгракэа Хытцкэыр ипсыгеракэа
хэа срышьтоуп.

Хытцкэыр имёыгракэа – ипсыгеракэа, абыржэ
ауафытэыфса дихэрыр ада моу имамкэа дфазтаз, ажэван
ахьтэ иалыфрны игэыдымхалазеит, рхатэ хытцхыртакэа ры-
моуп...

Декабр мза ацыхэтэантәи амшкәа ируакуп. Амш бзи-оуп, амра тцлак ашәарафынза илтагылахьеит... Ифыхьтаза исуа ацшахьы аабыкьатәи амшцәгьа ихнаркьытцәааз адгьыл алакьтцәкәа тнаркьчаауеит.

Ари ахьта хәыц агәхьаа ркуа икам уажәы, Еимсых Шьаф игәарп афны аизара иафу ауаа.

Урт еилафееиласуа ачара дырхиоит.

Уаха Шьаф имахә дааишьтуеит. Иара ихәалоит еипш, уу, аллах, хыхь ажәван, тцака адгьыл, зда димазам, даапкыр дзыдфәрхәало, дыпсыр лагырызк цхаза игәы иныкәытцәо ипцхазатцә лхатца.

Агәылацәа иааниуа, шамахак акәымзар, зегь уск-уск ирфуп: шьоукы амфы цыркоит, шьоукы ашьтәкәа ршьын, рцәакәа рхырхуеит. Амца еикәытцәо дубап, азы ааз-го дубап. Хәсақәакгы аказарма фындырцәажәауеит. Цкәынцәакәакгы аматуртеи аказармеи рыбжьара амра ицәгылоуп. Урт ахабла ахи-атыхәеи рахьтә иааз уаауп, баша игылоуп, ицәажәоит, алаф рхәоит. Агәылацәа ааигәацәа азхартә икоуп аматцура, дара иаха исасцәоуп, аматц аауеит хәа иалаган, ацшәмацәа ирымуит.

– Уа мшыбзиақәа, бзиа шәхәеит! – абарт даарьдгьыл Абрагь.

– Уа бзиара убеит, еицаххәеит! Амала, уара харантә уаа-ит, егьит, лымкаала ацсшәа ххы икәтцаны иуаххәоит, Абрагь! Егьоумхәан, цәыкьоуп макьана, умааит хәа азәгы лахь уицомьыт, – наикәрыпсеит еилагылаз.

Абрагь ари ачара зуа дыргәыла ааигәоуп. Арахь иара уажәоуп ачараф данааи, иаркы-ирцә хәа иееилахәа-иееилаца.

– Ианаамтаз хымааизаргьы, арт шәымчала ачарафы еитцахарак хауп хәа сшәом! – атак аакеитцеит Абрагьгы.

– Урткәа зегь бзиоуп, аха шәгәы фыгыр хәа сшәоит. Хасасцәагьы макьана имааиц, шәааи хәмаррак, шәахәарак, кәашарак еитцаххып, – фәаитит цкәына қәыпшк.

– Кох, аф имысааит, ашәәхәара игәәңхейт убоо ачкәын, абас акәын иабду Кәышәтын хлахәадагы дшыкәз, ашәак анимхәоз ихы ихуан. Даанза дымнеиааит, аригы иабду иахь дцеит! – ацәы налейтеит ачкәынцәа азәы.

– Ажьра шәы-жьра ицоит рхәоит, сара ус цәара ауаф зызбахә ихәаша азәы ситцарзар ауеит, аха абри уара уоуп исзеилымкаауа?..

– Сара изуеи умхәои?

– Акраадыруоу, есымша Мыргә иеипш җутзом, аҗеихыхра ахә ушәошәа. Убригы, уара ишухәаз еипш, хылтцштрала иказар, сызудашыцуам.

– Уара, ишәхәәқәогы бзиоуп, аха шәааи, уаф дзыр-лахәыхша акы аңшьаагацәкәап, – иажәа нарылейтеит даеазәы.

– Шәааи, ахахә ҳарцап! – ихәеит арт ирылагылаз ачкәын шацлакәа хәыч Луман.

– Уи дуззак исгәәңхом, сацәахоит! – җәаитит уажәраанза ашәәхәара еитдызхуаз.

– Нас, шәааи, еикәңарак еитцәххып, – инацитцәхт даеазәгы.

– Иабатәи еикәңароу, уара бзиарак збаша, азынраха, ад-гыл шыхкытцәау умбазои, – инеиҗеирхыт зықәрахь инеи-хәаз ауафы назааза. Уи уажәоуп арт данаарыдгыла.

– Иабоуңырхагоу, Нагә, уарей сарей хкаҳар хәа ушәоу, ус-гы хәкәңазомеи! – уи иихәаз днаңыөлейт даеа чкәынак.

Иааибарччейт.

– Мап, афызцәа, шәагәтамсынишь уи аикәңара хәа дызфәу. Сара сазәыкны исгәәңхоит! – Абрагь иблақәа аакәеицейт. Ихы-иҗеи еилхәраауа акаңшыра аныңхон. Икәаф ыкан.

– Сара Луман сияқәдоит! – Луман изара нцарс иааникылт Абрагь.

– Нақ ускәати, цым, уара ахатца баба дуззеи сарей хәбеимацәоу, скоумыжьын! – Луман Абрагь итцкыс акыр дейцбын, уи егыныңшуан. Абрагь иуамызт, дитцагьежьны

иақәдара даҕын. Абыржәымзар-абыржәы дкаижьп ухәаратәы дышьтыхны дикын.

Луман ари ауаџ дшимшаџоз, дкаимыжьыр шимуаз агәра анига, иеааиргәгәан, ишьапқәа адгьыл аҕынза инаргзаны инықәиргьлт. Ус, иҕарсны иикыз изара ааицәигеит. Уажәшьта аҕсыуала иааидибахало, наҕ-ааҕ еидгьлан, аиқәдара иа-лагеит. Зны-зынла рыматәақәа ҕибажәжәома, рмаҕақәа ҕибацәтәома ухәаратәы аҕынза инеибацон.

Уаџ дкахауамызт. Луман шыапғаршә ҕаитцеит, аха ари амаана Абрагь иҕны егьалымшеит. Егьа умхәан, уи Луман иеиҕа дмахәажә-шьахәажәза дыҕамзи, имч мырхакәа дагьы-шьамхныширгылеит, аха дизкамыжьт.

Игылаз зегьы еиқәшьшыы иааҕалеит. Уаџы ибартә иҕан урт гәыла-ҕсыла Луман диааир шыртахыз.

Иатәоумбо ахәак иҕәнуп хәа, Луман даҕеа маанакгьы ааҕаитцахт. Дзақәџоз, ахәыцхагьы иамразакәа, ашырхәа длаитцәтәин, игәчама днықәтәаны, дихырууа адыжәхәа реиҕа иахьҕьацәыраз атыңан игәы ҕарха днылаижьит.

Луман дамхагәыргьан, дааҕаҕшьхеит, нас ҕымтзақәа зымџа днаскьан, иеааикәикит.

Абрагь деитцакы-еитцакуа, ахәынцәа даганы дџагылеит.

– Хацшәатәҕьа узиуит, убри акәын узыржагьуаз! – аҕырҕырхәа иааибарччеит ирыкәшан игылаз шыоукы.

– Ариқә, схылтыҕе! – ихәахын, азәгьы Луман изқәа днас-насит.

Абрагь иблақәа тцәрааны ицома ухәартә иаакылтыцтит. Уажәраанза ашәаҕшь зцубаауаз илакытцақәагьы ааҕылашьцеит. Абыржәымзар-абыржәы дытҕькоит ухәартә атцыс-тысра далагеит. Иҕацқәымқәа ааиратәеит. Длеихашәеитцәшә дцеит.

Еилагылаз зегьы иаарцәымыҕхан, инеихәаҕшы-ааихәаҕшын, реааикәыркит.

– Хо, ҕыҕьа ахьеиқәџо моу, машәырлагьы азә дкахахьеит, уамак ҕалама Абрагь дкахазар, иарбан уиаҕара изҕьашәшьаз?! – ихьеиршшарц далагеит игылаз руазәк.

– Ааит, абри адагь мгэацэатыкшэа икоу иакэызма сара ахэынцэа сылазыжьюаз. Деигырхэа дықэсцоит ақсэеирымга! – иахэызба тқаа ахэагылеицш Луман дааи-зытцкэеит Абрагь.

Луман шытахька днеицацеит. Егьырт ақкэынцэа еихьысеипысуа Абрагь инкылара реазыркит, аха иааигэа уаф днеимышьтит. Рыбжы цэгъахеит, ауаа еигэныфны ирыкэшо иалагеит. Абрагь иахэызба изрымхуамызт. Лумангы хэыцтас дыбналан дзымцеит, егъа умхэан, схатцоуп, ахатцеикэа сышьоуп ихэеит. Ус, Абрагь дааидыхылт Хьытцкэыр иаб Кэадац...

– Хэи, абаапс, Абрагь, икоуцозеи, уцшқамкэа-ухасымкэа, сабижэк ушцаиацлабуеи! – ихэан, Абрагы Лумани днарыб-жыххит.

– Сааигэа умааин, Кэадац, ськшоит! – Аха уи, Абрагь иажэакэа дырзымхэыцкэа, дизааигэахон. Лабфаба ибон, ари ақкэын дынкыламхар, уагеимшхара, амашэыр баапс шыкаитцоз.

– Абрагь, закэызеи иухэо, уеивысма, уара, Кэадац соуп иуацэажэо, уцхамшьазои, ус ахьцоухэои!

– Саанумкылан хэа уасхэоит, Кэадац!

Кэадац ашырхэа Абрагь иеынеигэыдижылан, деимлагэа дааникылт. Абрагь иахэызба злеикыз инапы ахы иакэититэит ииулакгы. Уи ибон Кэадац ахэызба илаимтцакэа дшоуимыжьюаз. Уажэазын уаха даеаки дзазхэыцуамызт. Абри аамтаз Кэадац Абрагь днаикэкааит:

– Абрагь, агаза, уаб сиқэлоуп, исхэо урха хэа уасхэеит, уара!

Ауаф иихэо захауаз дабакахыз... Ахэызба икэеит Абрагь...

«Саб, адунеи ахаан азэ цэгъара изызымуцыз саб, ишьтахька дылхыашышьит», – дхэыцуеит Хьытцкэыр...

«Зызхара ыфа, зызхара ыжэ, зымчи зкыафи ргарта змамыз Абрагь ацхэан дахылахаз ахэынцэара днылахаит саб, ицсы илшэшэаны.

Саб, икаларын уи аены ашьжымтан какалк шикыз дыказтгы, ицсэазара азэы игазара иахэлабгарц ианыказ аамта акынза... Саб... Ашьжэ, ахаблафэ аколнхацэа усутэыс

излагашаз рахэан дрылсит, дыбригадирын. Иуал неигзон. Ашытахь, аколнхара рахэ рзын амхурста дгылқәа рахьтә аңхәақәақәа хшәаны иаазгоз аколнхәцәа дрылагылан. Аус иуан аңхзы пхәахәо. Уи анашсан ауп ачара зуаз ркны днени данрыцхраауаз. Дааңсан, аха ишпеиуаз. Урти хәреи хәиуацәоуп, хәигәылацәоуп. Дырмыцхраар дара ргәы иалсуамызт, аха аңсыуала иңхашьароуп хәа иңхәазеит... Саб... Иңсы ахәага штәз машынала Очамчырақа, ахақымцәа рахь дыргеит. Сылабжышқәа хаддыла, сыңсы хыхәхәа, сеиңыңза сгылан сышихәаңшуаз, хамзырха дынтыргеит. Саб ихылтыз аишьцәа хәхьтә сара азәк сакәын ицәыуоз, пшьык аишьцәа хәкоуп аха. Егырт хәыцқәан, реилкаара мачын... Сара ф-класск ркны стәан усқан. Гәақрак хшаниаз еилыскаауан акароуп. Егә схәаргы, ахаан жәа гәацәыхьак хазымхәацыз, еснагь ихагәыбзыгуаз хаб дыршьыцәкьеит хәа сыкамызт.

Зегь башазаарын... Шьяф ичара адыршәены хашта иаатаргалт акәыба... – иңсахы еиқәыччон Хытқкәыр. – Ахәхәара, ацәаара, алағырз... Сыдунеи ахаан сыбла ихымтцзо саб иңсыжра...

Еснагь иххаза саңхәа игылоу саб ихы-иңы лаша, ихәңы раз... Ашәы зхыссы хтәацәара иагәығыртахәа иаахагылаз сан... Шака цыаыгәацәгәа лыхтылгазеи сан рыцха. Уи ацәмаа лкын, драшәон, ачаи хылхуан, амңы пылкон... Илылшауаз зегь калцон амла халцәамкырц, ахьта халцәамкырц, ххы халмырңшуа, хәкәлацәа ркны хәңхамшьо хкаларц азын...

Анапы хәагын. Иагын хәфатә, хцәашәцатәы, хәәнра-хгәара. Иахныңшуан аибара анапы хшәашәа... Азын ақәа аахәхәдхасуа, егырааны хәубаргы, ххәыңсы хаххала, хцәа хтарыхьтшьуа, зыла итәыз хәимаақәа хәртәцало хцон ашкол ашқа. Ирацәан ашәкәқәа анхамамыз, ирацәан сара ашкол ахь санымцоз амшқәа, еихарак хан данеилахазалак... Аха, арцәацәа исанарыжбуан, срыцхаршьон, саб залымдарыла дахьхәңхаз азын. Сара гәык-ңсыкала бзиа избон ацара. Ицон ашықәсқәа... Класск аңнытә дача класск ахь ицәгьамкәа сахыцун. Сцон ашкол ахь...

Жәеиза класс срылгеит. Истахуп аинститут сҗаларц, аха сгәы бжъажьоит. Q-хәыцрак сеимаркуеит.

«Анапы сҗаххоит. Сан дрыцхауп, лгәы кыдгылт. Еигьуп хколнхарафы аусура салагар, исҗаз сызсырхап, ишҗазури» ахәоит зны сгәы. Даеазны – сҗап, аҗышәарақәа шҗасзамҗари, нас астипендия соуп, даеак сҗәап, исыхәо җалап сгәахәуан. Аха абраҗагы сгәы җызҗьоз даеак ыҗахын:

– Аинститут аҗаларазы экзаменаторцәакәак аҗартыша ргоит хәа рхәоит. Узлаҗало аҗара уара ухәрагы иалашәом хәа сазхәозгы ыҗан. Ари зынза сыҗсахы җнажәон, сшьам-хы сыҗнахуан. Сеибакәеибара алаҗырз ахыкәкәа сыбла иаахнарғылон, сгәыпжәара даеа гәыпжәаракгы сзацнаҗон. Нас, саб дызшьыз ишьтра зегы ықәсымхыр ада җсихәа сымамшәа сгәы ааҗалон.

Убри аамҗазы иаакылсуан сөызцәакәак. Урт рыҗ-сеипш бзиа сырбон. Аинститут уааҗамлар җалом хәа иаасықәибахәаны сыркуан.

Дара ртәы иагьадыргеит. Царҗышагы азәы исымимхит, капеикгы азәы исцәимҗычит. Адкыларатә җышәарақәа сҗин, сҗалеит аинститут.

Исышьтанеиуаз сашьа еитҗбы, хан дылхымхәыцкәа аш-кол дҗыҗит. Уи аколнхараф аусура далагеит. Хәб дыҗазар иҗегь аҗара имҗар иуамызт, хымҗада. Егьырҗ сашьәа аш-кол иҗан... Сара аусгы зуан, аинститут ағгы аҗара сҗон. җыҗчыҗқәакгы схашәалон, аха зны-зынла акрымҗазакәа санынхалозгы ыҗан. Абар, иахьеипш исгәалашәоит енак исыхьыз хҗыск:

Аены сабшан. җаралагы дук сеикәшәамызт. Аөызцәагы азәы исызиамхәеит. Акырынтә исыргәамҗхьан уи аҗыхәала. Аонгы уаф дзыргәырҗашаз мал дук шыҗамыз здыруан, аха исызбеит аҗныҗа – Мрашҗаҗа сҗарц. Аха уаҗәы уаҗа!

...Исызбоит. Счамадан хәыч аашьҗысхын, Аҗәатәи аихамәа вокзал аҗны сынкылсит. Хҗыҗа азааигәара иаанҗасуаз дәыҗбак амардуан снаҗагылан, блетда сааит.

Азэгы акгы сеимхээзеит, Анцэа ииныхэаша.

Аоны саакылсит. Сан санылба, азныказы даара дсеигэыргъеит. Нас, лылахь ааикэылтцеит.

– Ибыхъзеи, сан?

Атак сымтакэа, агэылара дцан, зынчара ашыла аалгеит.

– Умшэан, уатэы аколнхараф ачакакал хартэит, амла хэдыркуам, – лхэеит сан атыхэтэаны.

Зегь еилкаан...

Адыршаены счамадан хэыч шэкэкэак нтастан, сыззас, парак, ма шылак шдасмоури хэа акэын, аха: «Ус шэбара саа-ит», – схэан, Акэака сныкэлан сцеит».

Абас иара ихтигаз, ишэнага иахтнагаз арыцхаракэа аминут рычэтагзаны ибла ацхьа ииакыан ицон уажэ Хьытцкэыр.

«...Аинститут салгеит. Сқытан, абра, Мрашта ақытан ртафыс аусура салагеит. Абар, иахьа сентиабр акы. Ашкол ахь сцоит, аха сан?.. Сан рыцха... Уи уажэштыа иагьа бзиара лбаргы лыргэыргъара уадафхоит. Лыччапшь, шыкэсы фажэа уажэацхьа, декабр мза амш фыхьтакэа руак аены, амра аташэамтаз, ацсыуа хэызбала ифахуцэеит, уара алапынтца икылкьаз!» – ихэеит Хьытцкэыр гэаныла... Абыржэымзар-абыржэы Абрагь дхэырны дишыуеит ухэаратэы дгылан...

Хьытцкэыр дхэыцуанатцы, Абрагьгы иацхьа акакала еишьтлгыланы гагатас иниакъеит, хьцхьазара змазам ахтыс еикэатэакэа. Абрагь дцэажэоит гэаныла:

«Ацсхэрафы сыкан... Атолбашьра нкылан афы мыцхэ ыжэны афныка схынхэит. Ачараф снеит... Сыкэдеит... Ауаф кьиа, зыдуinei ахаан цэгьарак азэы изызмузацыз ауаф кьиа дысшыт...

«Дысшыт!..» Шака хамштыхэ ацрахэоузеи ари ажэа. Уи ишызыз ишьра мацароума иаанаго? Есаашар гаганы ацсра сыцстазара иацранахэеит. «Дысшыт!..» Ари акэзами, иара усгы имацхаз хмилац зрагыз?

Абахта... Амееи ихэтоу абахта, жэашыкэса атакра... Са-ноурыжь, жэашыкэса сахьыз, сахьаазаз сқыта алалара азин

сызтада. Жәашықәса сәәахит, закәанла азбртаә шыауғаны
исықәыртаз сәыташәеит... Аха уи аҕны сынхома, сыҕсы
танацы сқытан сынхо-сынцуа скартома сқытауаа?.. Урт
иреиуоу азә машәыршақә ҕара дысәахаргы дысәапшзом,
дсацәажәазом. Маҕык ибазшәоуп шицхьазо. Уахынла мазала
сығны сааны сҕаацәа сымбозар, ҕынла исымбац. Сынхоит
Аҕсны салганы, сыҕсы ахымаафша ҕара. Сҕаацәарахеит.
Ахшара дсоуит. Аҕсра зегы ирзеипшуп. Раҕхьагәи схәыцы
даачмазафхан, дыҕсит. Даҕа дгылк аҕны дсимыржит саб
жәымтацәгьа. Арахь, хшәан, хқытан ирахартә атәыуара
хзыҕамтеит.

Схәыцы цхла дааганы сабацәа рхатгәынқәа мазала дры-
вазжит. Уи лнышәынтра азәгы имбазеит.

Ари исыцу ахәыцгы сара дыстәуп. Ағны дыҕан аҕхын,
саб иғны, ара хқытаҕы – Мрашҕа.

Иаха сааит, наҕ сара сахынхо ақытахь дызгарц, уаҕа аш-
кол дҕасдарц. Аха, иаха саацсан, дысзымгеит.

Иахьа ашкол ахь бызгоит хәа ашыжьза дсыман
сдәықәлеит...

Уажәы...

Мап, сара сыҕсҕазара цҕазарам! Сухәоит, абаац,
ауафытәыфса уихылцзар, сушырц азыхәан!» Абриоуп
Абрагь, дхашхатәарахазшәа ахцыста аҕхьа данаангыла,
гәаныла иихәаз...

Дгылан Абрагь ахатгәын еицш дҕахәханы. Уи иҕацхьа
ахцыста аахыц дгылан Хьыцкәыр, абыржәымзар-абыржәы
дынхыцан, иаҕа дхәырны дишып ухәаратәы, аха Хьыцкәыр
дгылан аҕаҕа иҕалазшәа, ажәак мхәазо, дуалыуашо.

– Саб, ашкол ахь хамцазои, мшәан?! – ҕаалтит абри
аамтазы, заб иеихада зәадыргәгәалан игылаз, забгы
Хьыцкәыргы зыблақәа траа ирыхәапшуаз азҕаб хәыцы.

«Саб, ашкол ахь хамцазои, мшәан?!» – арҕ ажәакәа хь-
хьууа ицәеижь иналалеит Хьыцкәыр, нас, иаапымцәазакәа
илымха иштәауаз, ахцыста даахырган, Абрагьи азҕаб

хәыңи днараѡган, Мрашта ақытантәи абжъаратә школ ашқа ашьшыхәа дрыма рѣынархеит.

Абрагы ихәыцгы иаргы ахцыста ихымтзеит. Хытцкәыр дызлацаз амѡа иазпшуа игылан...

АЛАЦШЦАШӘАРАҚӘА

Ари ахатца сара дыздыруеит. Кьацә ихъзуп, д-Малбоуп. Уаха пхәыс дааиган, ачара иасакьахәымтоуп. Ашьаңаңы итәоу ауаа ркьафқәа ишынархыхәхәахьоу ѡашьазом. Аха акачыңѡы пхеипхеиуа, аблақәа акакаң рхыхәхәыла ачеитцәцақәеи аңаңхькәеи ишыртәңаң иртәңоит. Уи амтцәыжәѡақәа ирымпыцашәаз роуп уажәы Кьацә Малба ичара ашыкьбжыы ажәѡан ахь ихазгало.

Абар, ашьаңа аназараңы азәы акеѡхәа «Шьардааамта» ааңиркьеит. Ари ашәа ашьаңа зегы намеханакит. Атолбашь иатцәцақәа зымтцагылоу шьоукы-шьоукы рыбжькәа неиқәдырга-ааиқәдыргоит... Игоит азә ибжыы нарылкьзаны:

– Аказылбашь, ухатцкы, уатцәцақәа жәңит хәа сгәы иаанагоит. Шьта азин сымазар аѡы нартәңәаны цьара рхы сырхар цәгьа избом!..

– Сааухатцкуп, итабуп идуззаны, иауазеи азин умамкәа!

Ацәцақәа зтиуаз аѡынаха аѡы наитәиртәеит.

Ацәцақәа жәѡахырла рѣынархеит...

Аѡыжәра ишаңыц иаңуп...

Асаат жәаба ирхымсзац. Ачара гәырғьара амѡасра иаңуп.

Амала, уаха пхәыс даазгаз амаха Мал Кьацә игәы тынчым, ицәа дтәзызоит, гәтыхак имахцә данкны дыршақьо дамоуп, аха инирцшзом. Иаб икәаскьа иавагылоу аган ѡны ақны итәоу иѡызцәа дрылатәоуп, зны-зынла тцәыцақәакгы нарыцижәлоит.

Абар, атцәа аашьтихит... Изыхкьо здырхуада, аха игәалақам. Ихы-иңы ааиреицаңан, атцәа абжаранза аѡы штәз астал иқәкшаны инықәиргылт. Адәахыы дындәылкьеит.

– Ихъзеи, мшәан! – иѡызцәа неиңаңшы-ааиңаңшит...

Дтынчым Кьацә пхәысс иааигаз аңхәызба Хьыблагы. Илывагыежьюа атыпхәцәә ражәә кәандакәә зны-зынла лгәы анааикәырхәало акәымзар, лыблакәә хтны, лхы шышьтыхны ауаа дызрылапшуам.

Хьыбла Кьацә ифнәта дыфнанагалеи-уажәи рыбжьара сааткәак роуп ицуа. Аха дара урт асааткәагы лара лзын ишыыгоуп.

Ус, ачарафы зегьынцьара афымцалашара ыцәеит. Уи инакәырццакны, атцык, атцыкхәа хысбжькәак геит.

– Амахә дыршыит, амахә дыршыит! – итырытдыруа бжьык слымхә иаатасит.

– Дыршытдәкьамашь, анацьалбеит! – лцәа даатазызеит Хьыбла. Агәыргьара ахәдацәә лтднакааит ари ахтыс.

* * *

Ҙагалануп. Лыхнаштафы аеырыфракәә мфәпысуеит. Апсынтәыла акәакькәә зегь рыкнытә еизеит аеыбгакәацацәә. Лыхнашта иазымкуа ажәлар қызықызуа икылсит.

Ари агәыргьара далахәуп Мал Кьацәгы. Ихылца атцыс тоуп. Уажәраанза ф-верск еипхындырыфоз аеыфкәә ркны, иара инапала ииаазаз иеыф аңхәхә агеит.

Кьацә Малба ақалакь афны иреихәу аунивермаг еихабыс дамоуп.

Амзеи амзеи рыбжьара быжьба-ааба «пцәаха» (Кьацә ифызцәеи иарей шә-маатк аңара «пцәахак» хәа иашьтоуп) кәачаламза ицьыба италоит. Ақытафы, иаб ифны, иашьцәә еихбаала инхоит. Иара иакәзар, рхакара хәтыр икәырцоит аихабыра.

Абар, уажәы Кьацәи, ифыза чкәын Кычыни аеырыфара иацклапшуа иахьгылоу. Зны-зынла ажәкәә неимырда-ааи-мырдалоит, зных, аеқәә зырхәмаруа рахьгы инапшлоит. Аха Кьацә иеы аңхәхә агеи-уажәи рыбжьара аеырхәмарракәә ибо дыкам. Уи ихы иамхацагыоуп. Ажәлар ирылцәауа атыпхәцәә дрылапшуеит. Сзеипшра ардыс шыахәу шәымбои, исафәоу азә дшәылспәароуп ихәарашәә.

Кьацә иварафәы игылоуп тыдҕацәақәак. Руазәк лыбжыы ныцакны ҕаалтит:

– Бара, Хьыбла, ани Агәынба чкәын аҕыи ширхәмаруа ббоу? Аңхьан ахәақьарей аңынгылақәа рахыңарей рҕынгыи уаф димыхәазейт.

– Уи агызмал, бабаихәахуеи! Цыңхгыи аҕыиҕақазацәа реицлабрақәа рҕыи дыриааит рхәейт.

– Унан, абри бара бышпақоу, бара! Дыриааит рхәейт захьзуеи! Актәи атың имгеи!

– Аиашаз, ахышыцба дафызоуп! Шақа деилкьейлҕәыцәу ббоу?

– Хьыбла, уамакала дыстахуп, иахәа, иара акымзаракгыи издырзом, – ацәаххәа Хьыбла лзамфәа қаңшықәа аалгәзын, мазала дынтылбгыцааит.

– Унаан, бкьашхааит, сжыи тыбжәома! – Хьыбла лфыза дналыдкьан, илызгәамтазақәа Кьацәи Кычыни раңхьақа дааскьейт...

Хьыбла дыжәфәангәашәпхьараха Кьацә илаңш даатцашәейт.

Ақайтан еиңш дкахәхәа, деихышәашәоит. Лзара амацәаз икылушәап, лыцьымшь еиқәатцәақәа тхәаа-тхәааза, лыблаңыць хәақәа анааихыңхьа, Кьацә иңсы нарыхәлазит... «Лзамфәа цәахақа қаңшықәа, лкыишә хәыцқәа, лыбла гәытбаақәа, лшьаргәацә шшәырқәа! Мап, мап, ари дныхачаңоуп! Лацәажәара амиллион иаңсахашт. Ухатцоуп улацәажәозар. Иласхәари, иахьада дсымбазацей?» – Ақып ихәлымшәо, хьаак деиларгәгәа даамтанарсит Кьацә.

Хьыбла лхы-лыңсы зегыи аҕыирыфрахь икыдуп.

Ацыхәтәан, Кьацә ичхара лхыжжын, Кычын имахәар лтарсны икны ажәырқәа даахьейрңшит:

– Иқоу удыруоу, Кычын, уаалеи арахь, – Кьацә Кычын днаскьейиңхьейт:

– Абни ҳаңхьа игылаз аңхәызба дызустоу сзеилукаароуп абыржәыңцәкьа!

– Дарбану умхәои, уара, ҳаңхьа егьаф гылан!

– Абни жәванпштәыла аткы зшәыз аңхәызба зара еиха-
тыр.

– Кох, афы умысааит, дарбану схәахуан, Хыбла лоума
узәу?

– Ыы, уи уара дудыруану? Хыбла лыхъзуп ухәама?
Дхыблатәкыоуп, аиашазын! Сыдуней ахаан лыда пхәызба
дсымбазацшәа сыңсы налылахеит.

– Лых-ныха акәак аауфнаргааит, иуцәажәашьоузеи!
Кака изырпха акәымзар, ас убахьоу! Уналәапшны
уаалыдшәафьалартә... ма уаф гәыпцшак уакәхында. Ус алама-
ла бзиабарак улапшыкәнатцап хәа сыкамызт, – Кычын ифьыза
иажәакәа атәы нарылеитцеит.

– Икалап уиашазаргы, аха саргы атцабырг ауп иуасхәо.
Усхычча утахызар, абнантәи абранза халпцырцны хәхьяаскьаз,
адгыл сафәганы сыргошәа сгәы иабоит.

– Ных, цышьт! Уара уагыхәмарцәкыом хәа сыкоуп?

– Кычын, хәикәлара, хәицныкәара баша ибжьамззар,
еицәхфахьоу ачеицыка хәтыр ақәутцозар, абра аңхәызба
лыкны аус сзыкәтца.

– Ари узхымцо ажәоума, Кыцә?

– Ааи.

– Ус анакәха, иаарласны учара хнахамтәозар, абарт
спәтақәа уларысны иса!

– Иааг унапы! – Рнапқәа ааимырхит.

– Хыбла дызустоу удыруоу, Кыцә?

– Иахьада напшыхәкәгы цьара сналхьымпшыц.

– Беигәа иахәшьейтцбы лоуп.

– Беигәа дарбан?

– Беигәа Нартба. Ашыцратәи аколнхара рахә рферма
аихабы. Уи уара ибзиазаны уидыруеит. Иара уаргы дудыру-
азарц ухәтоуп. Иугәалашәоу цыпх амшап азын Ритца аресто-
ран акны афы анеицаажәуаз?

– Сишь, сишь, дысгәалашәошәа сыкоуп, аха цкәа схафы
дысзаагом... Дзеипцшра уафүзеишь умхәои?

– Уизымтдаан, дхазынами. Ачеицьыка зъьо уаѡуп, егьимоуп. Аферма жэқэа зынза агэаеахэа «ихьоит» хэа сыкоуп.

– Ахэарақэа ргэы нимырхозароуп аус злоу.

– Уи жэйтэ усуѡуп, джэйтэ! Иахьа иба цуышьо... Уара ухьз-уцша, указшьа хэтыр зларықэитцо ала, снейфеатэхэеитоуп, уаха акгы атахзам. Сгэанала, лара Хьыбла лацхьа иара снаиациаажэар иаха еигьушэагы збоит.

– Лара цыракыр ус лымазар удыррын, Кыцын?

– Ус уаѡ дахьацэшэаша егылымам. Анкьа зны цкэынаки лареи гэацхеибашьон аха...

– Дарбан уи?

– Дара дыргэылоуп. Лара лытцкыс уамак деихабым, Алым хэа Чацэбоуп. Уажэ Маскэа дыкоуп, атцара итцоит.

– Алым Чацэба ухэама?! Уи ачкэын избахэқэа здыруеит. Уара ишухэо инкауркэфеуа азэ иакэым хэа сыкоупеи. Цкэына тфьак иоуп рхэоит.

– Уи иеипш икоу уара узын дшэартам, Кыцэ. Насгы, 40 шықэса уанцшых, уцхэысаагарагы интереск атцазароуп тэа! Ыы, убас сгэы иаанагоит сара, уара ушахэацшуагы сырха, нас?

– Усоуп, ааи, уара ишутаху, Кыцын.

– Хымцада иахьа ара дыкоуп Беигэа, хишьтатца.

– Беигэа ида иашьа длымоушь?

– Длымамкэа, даеа иашьякгы длымами. Уа дара рфы Ашыцратэи абжыратэ школ дтоуп, сынтэа далгоит, Абахэ ихьзуп. Амала... – ихэан, игэы еихьызшьшаз акы шигэалашэаз мѡашьо, даалакѡакит Кыцын.

– Ифалеи, Кыцын, уажэа феахутэеитеи?

– Убри ачкэын дшэартахар калап, аус хмырласыр.

– Дарбан, абни зчапан хымшэац ашкол цкэын иоума дшэартахар калап хэа узфеу? Иаур, хаала, мамзар, даеакгы здыруеит! – Кыцэ иблақэа аацэфэыншьеит.

– Иудыруазеи, Кыцэ, уажэы ашколхэыцқэа роуп узмышэо. Абахэ иахэшьеи иареи даара ркэаматцамақэа еилазарагы

ауеит, еихымкыа-еицымкыо ауп ишрызхаз. Абахә цыра аказы дылпырымтызар, иахыа иахәшыа длыцымкәа дкәлашам.

– Уи узлацәажәо башоуп, Кычын, Беигәа хишьтаца! – да-ацкаит Кыцә.

Кыцәи Кычыни алашәарыцакәа реицш Беигәа инаишьталеит.

Хыбла ләызеи лареи чоит, игәыргыоит..

Ажәлар ргәыргыабжы иалыфәуеит дара ргәыргыабжыгы.

* * *

Аеырәра адырәауха Кыцәи Кычыни Кыцә и-«Волга» рытцпраауа Беигәа иашта иааталеит.

Беигәа игәыргыара хәаак амамызт.

Асасцәа ауа иаанфәсит.

Фык-бзык ишаанагара ихуан астал.

Хыбла ағырғын еицш дыкәгъежыаан рыматц луан. Рацәак илгәацхомызт асасцәеи лашъеихаб Беигәеи ркәзшыа, рцәажәашыакәа, аха акгы ахылхәауауамызт.

Ианааша, еицах атцәыцакәак ааныркылан, асасцәа рмашына илтатәан, ргәы ахчат рфәанатцо, икаууа агака рхы рханы рфылархеит.

Абри аены нахыс Беигәа иахәшьеитцыб Хыбла лхы даатәгъежыит.

– Хыбла, бара бзын абзиара сара истахымзар, изтахыда нас? Хани хаби анцсы, сара сами Абахәгы баргы анра-абра шәзуны, зыкәа шәтаршәны шәзаазаз? Мал Кыцә храион афны ажәлар еицырдыруа, хагыр зкәыртцо, зыбга гәгәоу уафуп. Анцәа ишихәара дыкоуп. Сара бара анасыц бзиа боур стахуп. Базхәыц.

– Анцәа сыцсы ахыумыгзан уи афыза анасыц! – ахыкәалааицш иаатлыркыеит Хыбла арт ажәакәа. Урт цыртыруа Беигәа игәы акацәыхәа азыз еицш иналакаеит, аха макыана инирцшуамызт.

– Сшыбзоу сыхәда җыбымҗан, Хыбла, ажәа рыстахьеит,
– җааитит Беигәа ибжыы аарҗшқазаны.

– Сара ицегь бзиа субоз җысышон, срыцхаушыоз
җысышон... – Хыбла лылабжышқәа җахаддылт.

– Бара ибеиҗысышью, ибаҗсхуа исымада, Хыбла, ус
гәымбылҗыбарас сшыҗабыҗхьазои?

– Нас, избан, ас иаармарианы сзугәаҗыыз?

– Бара бынасыҗ азын, с-Хыбла.

– Сара уи ауаҗ иҗы насыҗ соуп җәа ашәымҗакгы سخахы
исзаагом.

– Избан, Хыбла, уи бнапы зыхышәашәак изаамыр-
кыслазакәа ахан быкәыртәан бныкәиғалоит.

– Дыстахым сара уи, ихангы ихаҗагы. Сара снапқәа уи
инапқәа реиха рылшоит, иаҗа ицкьоуп, иуаҗауоу, саҗамыз ас
сахуаҗәажәо, аха уаҗа җсыхәа сывам.

– Ибхәо сзеилкаауам, цкәа бгәы бҗахәыц, Хыбла, бара
биашамшәа збоит.

– Саргы уара уиашамшәа збоит, саҗамыз аха...

Беигәа дындәылҗит... Уи аены уаҗа жәа леимхәазеит. Аха
ус иаармарианы имыртәеит ари аус аҗызшәа. Ишҗазалшоз
иара усгы арк иреиҗу арҗыс, иара иахәшыа җантапыр ихы
данаҗәеишыа, насгы иара, лашьеиҗаб Беигәа ажәа аниҗи,
диҗымҗар?! Мчыбжык ахи-аҗыхәеи рыҗныҗқала, иахәшыа
Малба дышиццо ала аҗа лимырхәар имуит.

Ааи, аҗа лхәеит Хыбла. Кьацә икнытә хытәы сааҗки хыы
маҗәазки лзааргеит напеимдахьас, аха лара илымҗаны җабра
еиҗарсаҗкгы ахабар илмырбеит.

Хыбла җеи-лаҗырзи ааикәылхуамызт ари аус
аалызҗысыҗыҗтеи. Аха лгәы кайжыуамызт Абахә, лашьеитҗыб,
лыгәлымҗәах. Уи мыцхәы бзиа дибоит иахәшыа. Беигәа
«сыкәа шәҗаршәны шәсаазеит» ихәеит, аха даргы еибаазеит,
шыкәс рыбжыазам. Ианҗыцныкәаз инаркны, рнапқәа еибар-
кны иныкәон. Урҗ рнапқәа кны даарҗрымшәо есымша дры-
цын Алым Чатәбагы.

Алым Чатдөба дара реитцкыс деихабуп шықәсқәак рыла, аха дара рыпсы илатқан бзиа дырбоит. Иаргы ус дырзыкоуп. Алым Абахәраа дыргәылоуп.

Алым! Ари ауаф ихыз шақа агәбылреи аиқызарей ацоузеи Абахә изын. Аха Хыбла лзын ари ахыз ацакы еихагы иғәғәоуп, итаулоуп... Лхәычра знысыз амфахәастақәа зегы иаарыцрымшәо ирыцуп, лгәи-лгәатдәеи цғас ирытдоуп.

Алым! Ари ахыз иалабоит Хыбла лхәычра иақәтәоуп алабжышқәа зегы. Уи иағықәыххуп лхәычра, лыччапшы, лгәыргъара, лашәахәара... Ажәакала, Хыбла лыцстазара иатданакуаз азтаатқәа зегь ацданакуан ари ахыыз – Алым!

...Иааит Алым Москвақа ицара амш.

Алыми, Абахәи, Хыблеи еиқәшәеит азыхь аҕны. Ақыта аназарағ, Алым ифны азааигәара алағаш ашыпаны итытуаз, зынғы-цхынғы итамбо азыхь аҕны. Ари азыхь дара ахык роуп итызхыз.

Цхынраказ, Алым, Абахә, Хыбла абри алаға ашәшыра иаатағылт. Ихәыцқәамзи, рфызцақәаки дарей рызхара ианыхәмар, иаацсан, рыпсы ааитаркырц абрақа иаатгылеит. Алым шыапцынцдала адгыл цәаакыра тижәауа даналага, адгыл азы хьшәашәаза иалыжжны аҕәанахеит.

– Абахә, Абахә! Алым азыхь ытихит, азыхь! – дгәыргәеит Хыбла. Дгәыргәеит Абахә. Дгәыргәеит Алым ихаҕагы. Хахәрамзи, ахәыцқәа напыла ирзымарианы атыжаара иалагеит. Ахәарахәа аҕәанахеит азы хьшәашәа...

Ари азыхь аҕны рееикәдыршәалоит урт. Абар, иахьагы, Алым Москвақа данцо аҕынғы, иахьеизаз.

Хыбла напыла азы тҕьаны иқәылтәоит Абахә. Абахә иеиртыцзом, ихы ларкәны дтәоуп. Уи аҕак қаитцозшәа, Алым Хыбла илықәитәоит азы. Нас Хыбла Алым уацстәык азы неифақьаны дышәеит. Алым дыччо ҕәаитәеит:

– Бымшәан, Хыбла, бааи арахь, ҳаицәажәап ҳамтакы. Ус ами, Абахә? – Алым ибла разқәа тыцхо Абахә иахь дынхьацшит.

– Аиашатѣкѣ, бааи, бнатѣа, Хьыбла, цѣкѣа хазхара хайцѣажѣап. – Абахѣ ибжыи лахьейкѣара мацк атѣан. Иѣыза гѣакѣа, иѣсеицш бзиа иибоз Алым, аамѣтала акѣзаргьы, иѣырѣтра шицѣѣуадаѣыи ѣашьомыи.

Абахѣ, азыхь ахыкѣан Алыми иарей иѣкарѣаз атѣарѣа дныкѣтѣейт. Днаиватѣейт Алымгьы. Хьыбла урѣ раѣкѣа да-агылейт.

Ахьхьахѣа иара ахатѣы бызшѣала ицѣажѣон, ицѣажѣон, иахьа арѣ ахѣык реицѣажѣараѣы иаргьы аѣахѣы ахѣарѣ, рѣѣажѣара ахы аланархѣырѣ аѣахышшѣа иѣхѣраан илеиуаз азыхь.

Абахѣ дѣагылан, ѣааитѣт: – Сара сцеит, ахѣылбыѣа адѣыгѣаѣы хайниоит.

Хьыбла даахѣацыхѣапшьхейт. Дахьгылаз дзейтамѣзейт.

Абахѣ дцейт.

Иахьада асеицш ейнымиацызт, иагьейѣырымѣыцызт арѣ.

– Хьыбла! – ѣааитѣт Алым, ашьшьыхѣа уи данаалыдгыла. Ари ажѣа адунеи иазнан, иѣсынтѣры иадаѣ хадан. Иара убри ажѣа затѣык ауѣ зхѣара илшазазгьы.

Хьыбла ѣшьаала лхы ѣышьѣылхит. Мѣабѣѣас аѣырѣкѣхѣа иааибакыз лѣѣанырра ихнахыз лылабжышкѣа разынѣсараха, иѣкыш-ѣкышза лѣамѣа инаѣахѣхѣит.

Дгылан Алым, ихы-иѣы агѣырѣгьарей алахьейкѣарей ршѣахѣаѣа шѣаѣшыны иагѣылѣхо. Дгылан абзиабара аѣаѣкѣа, уи абла гѣыѣбааѣа иахѣа ирхалашо иѣаитѣарѣ; амѣѣыжѣаѣа ейѣа ейѣихырѣ иѣахышшѣа, илахь ейѣыхны, игѣы аартны, дшашаза.

Хьыбла днейѣатѣын, сыѣанатѣ бара бзын сыѣоуп, бара бзын сейсуейт ахѣарашѣа иѣѣыѣсычѣауаз Алым игѣы лхы надылѣейт.

Ари амш Хьыбла лыѣѣѣазара кѣѣыѣш амѣаѣа зегь хзырѣѣоз мшыи. Уи, лыѣѣѣазара лхашѣтрахѣа хашѣшьа амамыи. Убри-оуп Мал Кьаѣ данигашаз амш аѣхѣара шааѣырѣѣатѣѣкѣаз лашьейѣыѣ Абахѣ абас зиалхѣаз:

– Абахә, уарамыжда, сеикәырха, сыңсгыы сыңсындргыы унапы иануп, уатәашьтахь ахәылқаз Мал Кьацә сиртөит. Алым ара дқалароуп.

– Бымшәан, Хьыбла! – ихапыцқәа афәа ларытқан, аңшзара зтылашоз илакытқәа ашәымтәк илтылашьцеит. Абахә иңсахы рызпыжәжәон иашьейхаб Беигәеи Кьацәи.

Лағырзыла икәабаз иахәшья лыблақәа хататас днархыңшылан, бымшәан, сахәшья, зегь бара ишыбтаху иқалоит ихәарашәа, дналпыртит.

* * *

Хьыбла лгәы атра итагылом, адунеи дакуам. Абар, абыржәымзар-абыржәы Кьацә Малба итацаагацәа, лара дызгараны икоу атацаагацәа ааиуеит...

Абахә, Алыми ларей бзиа ейбабоит хәа аниейхәа, зынза илымхәгы иеимырхәзеит Беигәа:

– Дабатәи Алыму, исашәымхәан зынзаскгы! Цкәына кьантапырк, ғатамахжәак, насгы, сығнаатраф инхо... Уңшишь, уңшишь, изакә насыпқәоу ирыпшаақәо. Аҳаблагы изалтуам! Аа-хи-хи! Шәымшакә рхәааит, шәышқабзамыкәқәоушь! Алым иоума, нас, Кьацә дузза иафшәхуа... Уи ажәоуп хәа азбахәгы сышәмырхан иахьарнахыс...

«Беигәа иара итәы ихәеит, ишидыруз ала дцәажәеит, аха саргы сыламыс, сыңсқазара атқакы сазхәыцитеи, мшәан, – дхәыцуан Хьыбла. – Жәохәымш рапхья Алым ашәкәы изызфит. Бышәкәы соуит, бымшәан, афхәара пыртәар, адырра сыт, уа сқалоит, с-Хьыбла, ихәеит. Жәацы, афхәара анпыртәа аенытқәкя, телла Абыхә диасырцәажәеит, иаха ара дқаларц акәын... Ихъзеи, итцалазеи, мшәан?.. Издыруада машәыр ихъзар?..»

Аамта, гызмалрак зтазам, иқәха ацара иафуп...

Иаакылсит Хьыбла лгацәа.

Хьыбла ауеимадахәа еиғанеималтәеит.

Ишылашьцац илашьцоуп. Минутқәак роуп итцуа алашара
ыцәеижьтәи. Кьацә ичарафәы ауаа еилауатыруеит.

Атаца дахыџнагылоу ауада ашьтахьтәи ашә ачарахәа
иаартны, иуапа ажәахырқәа ґаґаза абахәеипш даала-
гылт азәы. Уи уафы наза-аазак шиакәу џашьом. Атцыхлашә
ауадафәы уажә еиґаґыы злакґа еихазырґсыз атцыхлашә да-
лимбаарц залшомызт, лхы инаркны лшьапаґынза шкәакәа
маґәала еилахәаз Хьыбла...

...Еиґәхәауаз Алыми Хьыблеи рыбақәа еибацшааит...

Минутқәак рышьтахь, алашара ххаза иаакит.

Деибга-дызџыда, иґси-иґси еихьымзо атаца луада
дааџнаххит уажәраанза «дыршьит» хәа шьоуку иззырхәаз
Кьацә Малбаґы. Уи илацш лашьцак шаґьшаґьо, еимдо ишне-
иуаз, ауада акәакґафәы икәагылаз астал ґежь хәычы еила-
арцыруа икәыз ахьтәи саати ахы мацәази инарылаґацеит.
Ахьтәи саати ахы мацәази Хьыбла инлыжьыз, Кьацә мчыла
Хьыбла илиґаз анапеимдахьақәа ракәын.

Дгылан Кьацә дышьхныґсылазшәа, ииуа дақәымшәо,
иихәара иґамшәо, дуауаза...

Минутқәак рыџнуцґа, Кьацә Малба иџнра-игәара,
исасцәа зымчәақыз алашьцара цсгаха рымґо рыхәдацәа
лцнакааит, уажәраанза араґа згәеисра ажәџан ианыџуаз
ачара агәырґьара лапштцашәаратцас инкабеит.

АЛАҚӘА

– Ааит, Алышькьынтыр рыбахатц ґиґьама, имґахә-
хааиаитеи! Хлымхақәа црымхи, уара! – алашбыжьқәа
ддырґыхан, ашырхәа дџацґьан, ииарґа даалатәеит
дгәамцхамцуа Баґәаза. Акәасқьа ахышә илкылцхаз
ашәахәақәаґы шахәшахәуа инеиґахәмарт. Ишеижьтәи тақә
штцуаз џашьомызт. Баґәаза ихыза напхьаршәтны, ашьшьыхәа

дмыццакзакәа ишьапқәа ацәартағәы инылбаархәхәаны, адашьмафәы икаршәыиз амшәцәа инылаиргылт. Иңаңарша дуқәа ааирееин, даанаңшы-ааңшит. Ихажәәабжь аҕьаҕьара ицнапык ала ирҕәычуа, ауада аһнуңқа уаф иааһнибаараны иҕаз зегҕы лаңшыла еипҕхышьшьаауа дышһеиуаз, иханы ацәартағәы аназарафәы ишьтаз ахәыцқәа иаарыдхалт илаңш. Иҕахәахаа ицәоуп хәык ахәыцқәа, иреитыбзоу инаиркны, иреихазоу иҕынза жәашықәса инареиханы изхымтцуа ахәыцқәа, хәыуаак иааг ада ззымдыруа амаҕаҕамхәәкәа. Ганкахәала, ицәаз ахәыцқәеи их и данрызхәыцлак, игәы тҕәыргәауан, аха иҕан игәы изырхәуаз, игәы казыжәуазҕы...

Бағәаза ихы хәанҕаза ихагылан. Анаңьалбеит, схы шаҕәама игәахәыртә ахых бааңс даргәамтцуан. Арахь дааңсаха, дкараха дыҕан. Ари амызк уафҕас ихы нықәңдан дмыцәаңызт.

Мызкы аңхәоуп уи иан лахәшьа Ацәынд-ңҕа лхатҕеи лареи акаамет анырзыҕалаз...

...Уахык аҕырқәа иасқьар нарықәлан, рыһнара, ргәара, рабацәа рыбафқәа змадаз анышә ирхыкәкәаны иргарц иалагеит. Бағәаза иан лахәшьа лхатҕа Абыхә Аңыр имуцәҕьарц хацәынмырха дырҕагылеит, аха иурҕатцоз, ихы диршьит аҕароуп. Иңхәыси ихәыцқәа хәыуаак ахацәарҕари нараңырцан, рәызцәа хыцәхәыцфәык еҕырт аңсуаа реиңш, дарҕы аҕаҕа инкылган, ҕбагы инҕарцалт.

Иахыргеит Ғырқәтәылаҕа.

Издыруада, уи ауха Аңыри Бағәазеи еивагылазар ус иҕамлазарҕы урт рлахьынҕақәа. Аха издырда – Бағәаза ашьха дыҕан. Иҕалаша аныҕалоуп адырра аниоу. Ашьтахь, ишңеиурыз, амфә дықәлеит Ғырқәтәылаҕа...

Ғырқәтәылан мызкынаҕьак иан лахәшьеи лңацәеи дрышьтан, урт ахызыхыргаз хәа иидыруаз адҕыл аҕны инымиеит дара. Уаҕа ахауа, азы, адҕыл бааңсызаарын. Аңснытәи ахауа иашьылаз аңсуаа ирнымаалазт, аңсра иалагеит. Ашьтахь, аңсуаа иреиҕыиз атҕеицәа рыжәлар реиқәырхаразын, ақәңара иалагеит. Ғырқәтәыла иахьатцанакуаз еимданы,

хауалеи дгьыллеи Ацсынтэылаа мацзак иахьеицшыз, амшын иахьазааигээз, ашьхақәеи акаршәрақәеи, амардарақәеи, аршашқәеи, азыхьқәеи ахьықаз атыпқәа ркны рнырхара иа-лагеит. Абас иқаз дгьылк акны инанагеит Цьгьарда ақытан иахырцаз ацсуааггы. Цьгьардаа нхартас хәа реаазқәыркыз адгьыл акны дрыниейт Бағәаза иан лахәшьеи уи лпацәеи. Бағәаза урт иман ддәықәлеит Ацсныка. Аха амыжда акәарақы иқәхәлоит хәа, агәакра ду дақәшәеит амған. Иаалыркыан иан лахәшьа иаалыгхан, дычмазафхеит. Уи Ацсныка азхыцтра лы-лахь ианымлеит.

Лыпстазара далцит.

Дызхыцит Ацсныка Бағәаза, иан лахәшьапацаәа иманы. Иахоуп урти иареи иаб ионы ианаахыла. Атаацәатқәа рыз-хара ирымбац ахәыцқәа. Аха, иаапсоуп, цқьа рыпсы ршьап хәа макьана урт ахьыцәоу уаф дыф-налазом. Ирыцхаршьоит. Ран лыпсра акәзар, уик ирхаган иамоуп ахәса, феи-лагырзи еикәырхзом.

«Хаи, иабадихәа, ауама хашцаниеи ухәарауазеи! Уф, гәышьа хәа угәы каршәныуара иштуахууаб ионы алақәатқәа уандмырцәа, атәымцъара, атәымуаа алақәа реипш иуцрыхе-ит хәа лахь зларутарызеи. Иршышьоузеи, мшәан?! Ирылала-зеи, антәара рылалаайтеи! Еех, Аллах, злыпха хаура, шака ачхара умоузеи! Зегьы убоит, зегьы уахауеит рхәеит, аха зегьы убо, иуахауа укандаз, хауаажәлар ирзыкалаз акаамет убла иаумырбоз... Ахәынтқар ичынуаа хәа хлымзаахқәак, рағәра реызаан, дара ибгапцәаган ирызкашәеит, хапсуа тауадцәеи аамыстцәеи ракәын, нхафьжәлар рыбла аапшны руам, атырқәцәа ракәзарггы, изашьтоузеи цым, ара хадгьыл акны аурыс хәынтқар имчра ааии-уажәи рыб-жьара нхамфа шрымам рбоит, аға ицыркәатәык иафьзоуп, мышкызны хамчқәа еизганы ари агаға хаитәзақәлозарггы ххы иахархәап рхәан, имчымхахаз хажәлар мчыла-хаа-ла иқәыргеит. Хтыпхацәа рыла руадалықьқәа дырпшзеит, хачкәынцәа рыла рцъармыкьақәа дыртәит, рыр рхыпхьазара

иаздырхаит. Иара харггы цкъа хеахзеидымкылт. Еех, сабиц, зеггы рхазоуп. Хара хмачхеит...» – абас дкәындшәындуа, игәы дтаҳәыцуа дтәан Бағәаза. Ус, ауада ашә ааимцааны даафнашылеит ихәыцкәа руазәк:

– Баба, баба, угыл ирласны, угыл!

– Икәлазеи, дад, иухъзеи? – дәацкәан, ахәычы дәеицыхылеит Бағәаза.

– Абна, җахъхы, Анышәцхәә инықәсын, абыстәи азыбжәарала хара хашка иаауеит шьоукы, ршәәқкәа рыма-ны, ла гәартәк еидхәаланы... – ипси-ипси еихъымзо дцәәжәон ахәычы.

– Изустцәоу узымдырзеи, дад?

– Мамоу, баба, урт ауаа иахъада исымбац.

– Урт ракәзаап, нас, арт хлымхәкәа цызхуа. – Бағәаза илактакәа нытлашыцеит. Ари цәгъарак ишәзхәаз шеиликааз җашьомызт. Ашәымтәк афныцкәала икәмызцәеикәа наишәаитцеит, икәмызцәә блуз шкәәкәа наишәтцаны, ацсыуа мақала изара пеи ижәәахыр кәәкәәеи аагәылиршәеит, икамаггы ааикәнитцеит. Иаҗаххар, алеи-цси рыбжәара равтцаара мариахартә, наф-ааф имака илавтцеитцеит икәарахә тапанчакәа.

Ахәычы дшәан, ддәылкәан дцеит аматцуртахь. Афнаҗа зеггы ршәапы иаақәгылт.

Бағәаза ихьатә кәасқәа лафә даадәылтын, ашьшьыхәә иеынкыла-еынкыло, амзырха даақәгылт.

Ахәсеи ахәыцкәеи аматцурта индәылибахәеит.

Алашбыжықкәа ааигәахон иаха-иаха. Дук мыртыкәә, хәык ардәрцәә алеица раццаны Бағәаза игәашә иааталт.

Рылахь еикәын урт ардәрцәә. Аус патуда рнапы иахъа-ныз гәныргозар акәхарын. Арахь Бағәаза избахәқәаггы рмахацкәа икаларымызт.

Уи ацсыуала аламыс змоу, ахатца гәгәә цкъа иоуп.

Ғауади-аамыстеи акырынтә ргәы иаиргахъеит, рыцсы еилеитцахъеит. Аха рхы егыларгалацәом. Анхафьжәлар бзиа дырбоит, ргәы имоуп. Ирхәоит, иара Цығарда

ақытан иахья инхо анхацәа рыбжеиҳаращык, шықасык зны, Ғыркәтәылаҕа мхацъырра имцар псыхәа рымамкәа ианыҕала, рыңсадгьыл аҕны рынхара алзыршазгьы иара иоуп хәа. Ирхәоит, уи дрыниазтгьы, егырт мхацъырра иагаз Цыҕардаагьы ишьтуамызт хәа. «Уажәы иара Ғыркәтәылаҕа дыҕоуп, амхацъырра иагаз иан лахәшьеи лахәшьацацәеи аа-игарц, иааигап сызәахәцәа. Ихаҕагьы дзымаартә ауп аусқәа шыхәшьаду шәах имчала, шәца шәымшәакәан имхәази, мшәан, хәтауад Алхас? Ари дааит убо, деибга-дызщыда? Из-аагамашь рыцха, урт аибакәеибацәа?» – дцәажәон гәаныла Алхас иматцуцәа руазәк, Баҕәаза ихацәа дныкәпши уии рыбжьара. Егырт ащыца ахтырпарцәа ракәзар, Баҕәаза ианынаихәапш нахыс, иҳашхәтәараханы игылан. Акыраамта, бцарла еикәных ишыҕазгьы ргәалашәоимызт.

Иреихабшәа иҕаз руазәк иеааирҕәған, ищызцәа днарылцны аңсшәа ихәеит: – Шыжьбзиа, Баҕәаза!

– Бзиа убааит, дад! Аха бзиара згәы иҕоу ицшра умам. Бзиа-ла уаабейт, бзиара угәы иҕазар. Мап анакәха, сузызырәуеит...

– Иахья мәышоуп...

– Издыруеит, арҕыс! – иажәа анагзаха имтәкәа иаафәхитцәеит Баҕәаза.

– Хәх Алхас илақәа иахья шәыщны идырчарц ааицхәит.

– Изла, дад? – дцааит Баҕәаза иеаартынчзаны. Аха уи атынчра ауащытәыщса игәы атра итцаны, еимгәыжәжәа икәыитцашаз афартын амч атан, абжыы ахан. Ари рбон ахтырпарцәа ащыкгьы, аха ари чыдала инамыцхәны иныруан, иагыбартан ицәажәоз арҕыс. Уи, Баҕәаза атак ҕаимцар шцазалшахуаз. Ажәа атак моу, ахы цахәцахә афәаирхаргьы, атак анашьтра дазхиазар акәын.

Атак афәаирхеит арҕыс:

– Ишаанагара иҕоу ҕаатцск шыны ирфәататәуп, хәарас иаҕахузеи. Ари ззымдыруа нхашык дыҕам хәа сгәы иаанаго-ит ари акьакәфә¹.

¹ Акьакәфә – хәгьежьыра хәа ауп иатцанакуа.

– Уаангылишь, дад ардыс. Уара уоашьоит мацзак. Сара Алхас ажәа иныстахьеит ҳара ҳа-Бақықан ахаблан уи илақәа рхәы шықам. Уи сҳәеижьтеи акыр шықәса цуан, аха игәалашәон, мызкы ақхьа Тьрқәтәылақа сышцаз аниаҳа ихамыштызар.

– Уи ҳара ихаздыргәышьом, ҳара адта ҳамоуп, инаҳмыгзаргы ҳашьтахьқа неимәа ҳамазам, – иеааиргәгәеит ардыс.

Бағәаза ичҳара ахьцра иағын. Ацыхәтәан уи хьцтит, иагьткьеит ашәақь еипш:

– Устыхә, аилымгажә! Дарбану зхахә ылухуа?!

Ари ашыза абжыи змаҳац иан лымгәа дтоуп. Аха уи амаца-ра аума... Бағәаза икьарахә тапанчақәа харшалан ирқакын. Аҳтырқарцәа рнапқәа драҳаит. Ршәақьқәа рыжәоахырқәа ишрыхшыыц ирыхшыын. Алақәа ааксаақхәа ишуа, еибарххо Бағәаза икәасқьа аоадахы ахшыыра илтәлеит.

– Шәреихс алақәа! – ибжыи җацаза еитанарықәиргеит Бағәаза. Алеи-ақси рыбжьара аҳтырқарцәа алақәа ахьталаз ахшыырахь илатрысит. Ахшыыра ианынхықәгыла, ақәкәахәа ашәақьмца роурыжыит раҳ илақәа. Ршәақьқәа дкаирцсеит! Бағәаза икьарахәқәа харшалан дрышьтагылан дырцәыхарамкәа...

Аҳтырқарцәа рыхқәа рыкәачены игылан.

– Шәаи шыта араҳь, аонықа, – ихәан, Бағәаза урт днарапызеит. Дара ажәак рхәо иқамызт. Ғымтзакәа ақшәма инаишьтәлеит. Агәашә ианынадгыла:

– Бзиала шәаабейт! Шьта шәсасцәоуп, сара сапшәымоуп, – ихәан, икәасқьа асасааиртаҗ инартәаны дындәылцит.

Аҳтырқарцәа быжьрабыжьтәа анышә еиоыжааны итцазар моу рымамызт.

Бағәаза днагыагьан, аҳтырқарцәа цәагәацә заманак рзишьит.

Ашыыбжышьтахь, амра цлакәашәара илеихьан, Алхас иаҳтырқарцәа Бағәаза иашта итыцны аҳтынрахы ианы-

гьежьюаз. Урт акрыфа-акрыжә иҕан, аха алахъеиқәрагы атсеипш ирықәгәгәон.

Бағәаза акраамта ихы ларкәны, дхәыцуа ашта дықәгылан. Нас ихы дѡахан, иааикәыршаны зееивахала игылаз, иатқарала италахаз ашьха ҳараккәа, ашьха хгыла-ғылақәа днарғапшит. Уи урт наитцасны дааштыхны, рымч илатцаны дыгәгәаҕацаза днарывадыргылазшәа даакалеит. Уажәы Бағәаза ашьыжь ааста акырза деиғны ихы ибон. Ихгыы ихьюамызт, иаапсарагы ихыцсаахьан, аха илахъ еиқәын... Бағәаза илымха цыхуа игәытшьяагаха иааѡуан аҕауад Алхас илашбыжькәа.

А И Г А Ц Ә А

Аға дызтаху даукаху. Арыш Тамелгыы итахзамызт ағацәа, аха имоур цсыхәа амоуит. Зеггы зыхкьаз Дан иоуп. Дан ихъзын Тамел иашъеиҕаб. Дуаѡ хәыжәлацәгьан. Цәгья баны бзиа зуаз дреиуамызт. Урт зеггы ракәым, иара уи аены, Дан ишьтанеиуаз Хәажәарпыс захъзыз рашья хазына ишьрагыы зыхкьаз Дан иоуп.

...Ачара иахатәаз зеггы еицәакны Дан ихароуп рхәеит.

Емсых Шьат ауатка имжәуазаарын. Дан ари гәеитан, Шьат даалацшыкәитцеит. Фырцьанк азна атцыс ахы хызтәоз ауатка ыжәны «еанбзиала» хәа изынаишьтит.

Шьат, Дан иказшьақәа ауимдырхуаз, аха ижәыртә дықамзаарын. Ачара иахатәаз ауаа пытѡыкгыы рлымха ақынза инагзаны, Дан абзиара ирганы дцәажәеит. Атцыхәтәан, фырцьанк азна ауатка ацынхәрас, чеитцәыцак аѡы ажәра дақәититәырц дахәеит, аха уаха умцсуандаз, Дан имуит, имуцәкьеит. Аимсыхгыы иуатка изымжәуа, Дан уи иааимжәыкәа дицрымтцуа ишықаз: «Дзакәытә уаѡы пылхәтүзеи исыднагалаз ухәарауазеи», – ихәан, идтәалаз ихы нарыдкыланы даацәытцаччазаап.

Дан, Аимсых иара дшихыччаз цѣеи иаѡиршѡарын. Уиакѡеит. Дѡатцкѡан, лаба дук рыхха ацырхѡа Шѡат ихы даа-сын, ашьазагѡаза ихыызсо дылкажъны, днытѡаба дѡеит.

Шѡат ицсы илшѡшѡан дѡахаит. Ауаа наихеибѡаѡеит ишымгѡыгъзоз алаба заахаз. Дук мыртцкѡа, икѡалазеи ихѡан, Шѡат дааихаххит икѡалацѡаз акгы ззымдыруз Хѡажѡарцъс, Дан иашъеитцбы. Хѡажѡарцъс иааиреи, Шѡат ицсы ааилалан иѡагыламтѡеи еикѡшѡеит. Ашьа зѡыкѡасаны илеиуаз, згѡышны икѡаз Шѡат Хѡажѡарцъс данынеиѡацш, икѡалаз абриоуп ихѡан, алеи-ацси рыбжъара икѡарахѡ аатцѡаны Хѡажѡарцъс диеихсны, игѡы цыблаа, дышъны дылкаижыт.

Шѡат дтаркит. Сибрака дхыртдан, дыбжъазит. Ицон ашыкѡсѡа...

Шѡати Хѡажѡарцъси рашъѡа рыбжъара еицаратцѡкѡагы ыкѡамызт. Хѡажѡарцъс ицсреи Шѡат ѡаахѡыра имоуа изреи еиѡысуа икѡан.

Аха, ацѡгъара кѡадыцъ, цѡкѡа амаршѡа умкыр, аѡѡыхѡшѡ иѡѡызами, ацыркъхѡа амѡабз ахъѡытцѡкѡо уздырзом.

...Уахык Хѡажѡарцъс иашъеитцыб Арыш Тѡмел Тѡѡарчал чарак акны астол дахатѡан, ашѡа ихѡон, дыччон, дыхѡмаруан. Ииѡахыз ауаа рѡара ирпшзон. Аиашаз, уи ипшреи, исахъеи, ихымѡацгашъеи рыла уѡ илацш дытѡамшѡо дыкѡамызт. Ашьаѡаѡы неиѡымсрада зегъы деицгѡартѡеит зарцъсымтѡа иаатѡагылаз, зыблаѡа амѡабз зхыѡхѡылоз, икѡымжѡеи, икабеи, ихылцарчи, иабцъар матѡеи, изиацк еикѡатцѡа цырцырѡѡеи иргѡылцѡауаз арцас назааза.

Ари ачараѡы астол дахатѡан Емсых Шѡат иашъа Алиасгы. Уигъы илацш даатѡамшѡар амуит Арыш Тѡмел.

Алиас ашырхѡа астол дѡахыцѡан, ачара ааныжъны аѡара иѡыназикит.

– Хѡаи, дад Алиас, иууазеи, макѡана ушѡагылои, уажѡоупеи ачара ианасакѡахѡымтѡу?! – рхѡан, дырмышътырц иалагеит Алиас икѡаша-мыкѡаша итѡаз, дыздыруз ауаа.

– Мап, сымцар кѡалом... – ихѡеит Алиас.

– Иҗалазеи, умцар амуа, иухъзеи, иуцдалазеи? – анырхәа, җааитит:

– Абри уахатәи хчара зхагаланы итәоу Аршба иашьа дысшьхьейт, араҗа игәнаалам стәара... Шәеиҗашәмыжылан рхәейт, хәеиҗахмыжкәа, сиҗахар сеиҗитцәара дыҗоуп, – ихәан, икышә Арыш җамел дныкәтцан, ашьаҗа днытыцны дцеит Алиас.

Алиас иажәакәа ачараҗы иҗаз җамел дыздыруаз ауаа рлымхаҗынзагы иназеит. Урт җамел инаидгылан, цым, ура араҗа иаркы-ирцә хәа утәоуп, аха Алиас абасгы-абасгы хәаны дцеит рхәан, уи ауаҗ иажәакәа ахахә еиҗш иршәны җамел инеигәыдырцеит. җамел иахаз ажәабж ажәакгы ахимхәазеит. Аухантәарак ачара дахатәаны, аҗсыуа хатцак ишиатәоу еиҗш астал ырцшзаны дҗагылан, аҗшәмацәа аҗшшә нарахәаны дхынхәит иҗныҗа, җыҗардаҗа.

җамел иахаз Алиас иажәакәа даара игәы ндырхейт, ихы иакәйтцеит.

«Ишҗыкәыз, акы зхаразамкәа аҗыкхәа иаазгәыдцан иашьа Шьат иишьыз сашьа мыжда иара дишьызшәа шихәаз Алиас. Ишҗыкәыз, ари жәлары зегь еицырдыруа арыцхара еицакны, иртытны ауаа ишрылаижьуаз... Насгы, сара сахьтәаз аҗнытә дахьцаз дазгәан, «сеиҗитцәара дыҗоуп» хәа дымшәа-дмырха җыртәыла дышцәжәоз», – иҗсахы җәән җамел.

Аҗымш рыҗены уи иеиилахәа-иеиилаца, еснагь дахьцалак иныкәигоз иахәеи, иҗамеи, итапанчеи ааикәнитцан, җыҗарда ақыта аусхәарта ашҗа длалбаарц, агәашә дынтыцит.

Дҗамшь азы днырын, җыҗарда арха амҗаду аҗны дымназацкәа, иаҗа Алиаси иарей ааиҗахәит.

«Иацьал дааган дысҗанажьма насыцдәҗа», – ааигәахәт җамел. Днейуан уи җхьаҗа, имаҗҗахәара иавтцаз икьарахә тапанча инапы адкыланы...

Дааиуан җамел ихы икәкны Алиасгы ашьшьыхәа, игәиҗанцаны згәыцә алада иларханы ижәҗахыр иахшьыз ишәакь харшалан инацәа аҗакны.

Ҙамел иаға еибгала димышьтырц игәы иҗеикит. Алиасгыы ибон бзиала ишзеилымгоз. Еиҗа-еиҗа еизааигәахон.

Шьяғаацыҗхьаза аоыҗагы аҗсра ашҗа ишынаскьоз оашьомызт; иааиуан, шьяғаацыҗхьаза адгыл иашьаҗауазшәа ршьапкәа хьанҗа-хьанҗаза иргыло... Аизааигәахара аҗыхәа җиҗәеит Ҙамел... Уи алей-аҗси рыбжьара икьарахә тапанча имаҗа иаавҗиҗаан, дхьсит. Алиас дызгарыз ахы икәшәан, ахысха имазақәа дҗаҗаит.

Ҙамел аҗсы дипырымҗзеит. Ахысбжьы заҗаз, ааигәа-сигәа иҗаз ауаа рааира даазҗшит. Ашьра ахыҗаитҗаз иааизыооыз ауаа еиумыжкәан, ионыҗа азәы дышьтны, адырра ритеит ауаоы дшишьыз ала.

Ҙамел иҗааҗеи Алиас иҗааҗеи ааигәаны еидынхалон, аоны днеиаанза иҗалаз ауаошьра атәы Аимсыхкәа ираҗар, аишьҗәа ргәыреанҗамкәа машәырк рзырур хәа дшәеит. Ҙамел идәыкәитҗаз ашәаҗхәао иажәа хәаны дшаахынхәызтҗкәа, иаргыы ирыгәгәаны ддәыкәлеит аоныҗа. Аоны дыохалеит. Акәаскәа дахыоонашылаз, иашьеиҗаб Дан ахәыжәлаҗәгәеи иареи ааиҗахәлеит. Ҙамел Дан даниба зынза деилашәазеит, игәыҗәара гәыҗәара аҗлеит. Ихы имч ақәымхазт: – Ааит, уара амарҗаҗал уоуп зегы-зегь зыхкәыз, аринахысгыы унхар хажәлантә ахьымзг аургоит, уи аҗкьыс сара снапала уҗырсыхыр еигьуп, – иҗәан, аҗыкхәа иашьеиҗаб инеигәыдиган, дышьны дылкажьны, абна дылалеит Ҙамел.

Аимсыхкәа рашьа анышә дарҗеит.

Дыржит Аршбақәа рашьагы.

Арҗ аоыжәлантәык реиҗара, ма абарт аҗыхәтәантәи ашьаҗатәарақәа рыла аҗыхәтәа җырҗәартә иҗан. Ажәлар рыдеибагалт...

– Уара, шәанаҗьалбеит, шәнибарҗәома! Наҗ-ааҗ җшьоыуаак ахаҗәа шәылҗсаахьеит, шәыоганкгыы шья шәыдзам, шәхы шәнапаҗы иаажәг, шәеаанышәкыл, шәеинаал шыҗа... – рхәеит хар змамыз, ауаоы дыҗҗәазар деиҗыршьуеит ззырхәоз ажәлар рхаҗарнакҗәа. Аха ирымуйт...

Иҗаҗашькны икәгылт Аимсыхкәа, Алиас иашьҗәа.

– Дан хашья хазына ишья дацсам, иара Тамел ихата даахамшыыр калом! – рхэеит.

– Ус шэымун, дад, ус уафрам, шэнибархарым, шэхибарцэап,
– рхэеит иаднагалаз, аха Аимсыхкэа аинышэара мап ацэыркиит, ирхэаз иафэршэны иркиит.

Афыжэлантэык аакэибамхыр ада цсыхэа рымамкэа иаа-идхалеит.

Абар, мызк цит Арыш Тамел, Емсых Алиаси иашьеихаб Дани шыны абна дылалеижьтеи. Дыкоуп ихы ныцхьяк-аацхьякуа. Акраатцит Тамел агэырфа иамцарыжыыз иан димбеижьтеи. Ирхэоит иагацаа уахгы-еынгы реынкынцда ишьтоуп, ионы иахафоит хэа.

«Иахафалааит. Акэкахаа иласеихсны сеигрыблаа сыкэыртцозаргы, уаха сан лыблакэа снартампшыр, истоубоуп сшеилаго!» – днеиуеит Тамел дхэыцуа, ашьшыхэа.

Тамел унеишь-уааишь хэа зархэоз, Цыггарда ақытан хэычла-дула хэтыр зкэыртцоз, енактэи злафхэареи, зсамаркэыли егызыеигым азэы иафсуеит ззырхэо уафын. Ибон Аимсыхкэа шиашамызгы, аха фитуамызт.

«Сзыкэшэаз ауп, хатда дызнымиио егыкам, снеилап ус, иаабап дарей сарей хэхыкылеибаго. Сара схы акэара итабааргы моу сывам шыта, дыцагы-дыбзиа, сан илыхшаз сашьеихаб икны снапы шытысхит, сымала сжы сфеит. Аха, аиаша уасхэап, дарей сарей хайфахан азэы дсымпыцапсыр стахым, истахыцэкьам. Арахь дара сыкрытцуам», – дхэыцуеит Тамел. Иеы ахы акэыршэны ашьшыхэа инеиуеит. Аха, сишь! Рыцхарак рпеипшырмааит! Аеы аатрысын, ицыцза иаатгылеит. Гэакрак шыкалаз адырын, ишьацэкэысны, ашака иасит. Ахэажэ бгы иатцэара ааилашэшеит!

– Уеумырцысын!

– Уцсит!

– Уеитамцын!

Ашэакыткэареипш итыккэеит хэык аишьцаа Аимсыхкэа рыбжкэа. Тамел дышрыгэтыларкыз ибоит. Илшоит аишьцаа

руазэк итархара. Итапанча харшаланы инацәа атцакуп. Абар, иаҕацәа руазэк ибла дхыцшылоит. Хысра ҕаимтцац!

«Мшәан, изымхысуазеи арт ауаа, аҕа ишитаху срымпыхыашәеитеи?» – дааипххәыцааит.

– Икажь уабцъар, ура ушыбзоу уеикәпах улызнагатәуп уан! – акафәа ибжыи аагеит Аимсыхкәа рашьеихаб.

«Абар сан лымала ләахыылдыршыуа, еигъуп еибгала сзым- цар. Мап, сара уаха ашыа сызкатәом, ак хәыцтәуп», – алеи-апси рыбжьара деипххәыцаауеит Ҙамел; арцәаахәагыи ибжыи нарылаиргоит: – Ашацахәа агәаран шәыкәгыл ахатца еикәа зшыоу азәыр шәыкәзар, мамзар, стапанча хы зацәык ауп иҕоу, зегъ шәысафәакуам, – Ҙамел дылчәыжәпан, амфәахәаста даан-гылеит, ихаршалан иикыз итапанча инацәа атцакны.

– Шәимеихсын! – арцәаахәа иашыцәа аитцбацәа ибжыи нарыкәиргеит Аимсыхкәа рашьеихаб. Ҙамел икәкыз урт ркьарахәкәа ладыркәит.

– Ура, хашыа Алиас ишыа уаҕса моу, уагышынахыхәхәоз здыруан сара аханатәгыи, афырхатца, дырфәагыи ашыакатәарахыи хкылумгеит! – икьарахә имака илавтцеитцеит Аимсыхкәа рашьеихаб. Ҙамелгыи итапанча ныпхьеикит. Аимсыхкәа рашьеихаб Ҙамел дааигәыдихәхәалт. Азныказ, икалаз ззеилымкааз иашыцәа еитцбацәа гачамкны игылан.

«АЦСГЫ ДАЛАЦСИТ»

Атцх агәы еифнашахьан, арбаҕкәа рфәйтбжыи фынтә-хынтә ақыта иалафхьан, аха Бзаркал Хәыта ифны абыржәоуп ачара ианасакьахәымтәцәфкәоу ухәартә, ачарауаа ршыкьбжыи гон. Иаха атцхыбжьон пхәыс даазгаз Хәыта иҕа еитцбы Бафьагыи шыта исасцәа доусы рыфныкакәа рышка инаскьаганы имазар цәгыа имбозар каларын, аха уаха умцсит.

Афәыжәра иханагалт ауаа, еихаразак ихаблауаа.

«Асианыкоуаамтазын, ахәсархымфәаҕашыабзиагәышыоуп, дасу рыфныкакәа рахь заа идәыкәлоит. Ахарантә иааз

ахәсақәа нхозаргы, цәыкыа агәылара цшәымара ицоит...» – абас дхәыцуа амхара аатцра давалан дааиуан Бацьга.

Ус, гәыцфок ахәса лыцны дааивалеит ргәыла ацхәысеиба Хыма.

– Ее, сара анышә ицалаша, арт хфәжәцәа амахә хәагы азәы дшыкоу рхаштит умбо, нан! – лхәан, дааихашшааит Хыма, цас алаф илылхуазу, ииашаны илхәатцәкьозу изеи-лымкаауа.

– Ахацәа бхәоит, иара харгы хәхынатәаз хтәан-халазеитеи, цбеит,– агу ааилдыргеит Хыма илыцыз ахәсақәагы.

Бацьга дыцхашьан, жәа мхәазакәа ахәсақәа днарафсын, ивызцәа афар ахтәаз ауадахь ифынеихеит.

Хыма ацшәымара илгоз ахәсақәа лыманы лкәасқя абарца дныцалт. Ахәсақәа абарцаф иналыргылан, афымцалашара алыркырц, асасааирта лашьца ашә днагәтасны иаартны дныфнашылеит. Иаразнак имцабзха ишеишеиуа ф-лашарак кәымпыл-кәымпылза, атх лашьцара кылблаауа, лылацш иаатцашәеит. «Хырр» хәа фышьтыбжьцасгы акы лымхә иаатасит, шыкәсыбжак ацхәа ицсыз лхатца Шьханыкәа цсацә шкәакәа иеишәаматәа ахыкфаз акаруат афынтәи. Фцас акы ацәараагы алашьцара иаалылбааит.

– Анцәа срыцхашьа! – лыбжы ныцдакшәа дааматанеит Хыма.

– Ари ахлахәада, ицсы қылықыашо ара ифнам цыбшьо, иеи мыждагы ицсы афхәаран ескынгы.

«Агәылара – ачара, агәырғара... Арака афны еибакәеиба гылоуп амала», – дшәазызо лгәы даатцәажәеит Хыма. Ари, ашәымтак афнуцка иаацәыркәан, инкабаз цәанырроуп. Алеи-апси рыбжвара, атзы иадкацалаз алашара аркыга алымхәцә аафалырцәиит. Асасааирта аафнылашааит. Хымагы алалабатә, ахлымзаах лылацш иаатцашәеит.

Абар, лхатца Шьханыкәа кәымжәы матәала деилахәеилаца иеишәаматәа дылаианы дахыцәоу. Иееикәа харак ду кәадырны, икаруат ахы иахьадфәхәалоу!

– Уауау, сара хгәаша!.. – арцәаахәа дныфныгцәааит Хыма, лыпсгыы налылышәшәан, дылхыдышышьын, агәызхәа азхаз днықәхаит. Абарцафы игылаз ахәсақәа асасаирта иаафнеибахәеит. Уртгыы шәан, арцәаа-сыртцәаахәа еилалеит. Шьоук рапхьа псык иеипш икажьыз иаалхахеит игазеазуа, даеа шьоукых, афны агәта акаруат иадгылаз аеи, ишеилахәаз ишьтаз ахатцеи аарзымбатәбарахан, ируа рзымдыруа иаашанхалеит.

Абри аамтазы, зпатақәа харшаланы, згәы фарха, патора змазаккәа ишьтаз Шәгәым ипатақәа аақәацмацан, иблақәа аахитит.

Афымца исызшәа дфатқьеит.

Игәытқьа-псытқьаха иказ ахәсақәа, азаара изаазшәа дфатқьан Шәгәым данаарыладала, еихагыы ишәан, зынзаск артымтым ықәыртцеит; асасаирта ауада акәакьта инкфеибацалт.

Шәгәым илақәа тызза иапхьа зхы ларха икажьыз апхәыси, акәакьта икфеибацалан игылази дрыхәапшуан.

Хәычы-хәычла ихы атып ақәлара иафын.

«...Ахәылбычеха амра апсы штәз ачарафы сықәцит, – дхәыцуан Шәгәым. – Сқьаф тан... Сқьаф схәахит, сқьаф аума, цәгьабзалазала исытгәаны, Анцәа илпха зауша Быца ипәцәа сеыжәыртцеитеи! Нас арцәаахәа сқьо сеы саасын, ақытамфәа скәалаауа санылеит. Сабацоз, мшәан? Афныка акәхарын...» – иаха-иаха ихы атып ақәлара иафын Шәгәым. Иаха-иаха ихы-ифы апштәы ацәызуан, шәаразу, гачамкразу узымдыруа, иара иитәзамыз мчы фәастак иампытцанахалон. «Сышнеиуаз, сеы ахала аныкәара иалагеит... Ацәақәа-цәыс сықәхан, схыр-сысуа акәадыртта сантәалан. Сеы цон хәфныка. Сылацәақәа аахыстит. Хашта, хәцәтә кәасқьа харак, ифартәины, уи амрагыларахь ала иафәкатцәз амардуан сылапш иаатцәашеит. Апшәмапхәыс лпәцәеи лареи сырғачамкып сымхәаз сажәымтычеха... Ара сабаанагеи?!..»

Шәгәым ихы лаиркәын, иапхьа ишьтаз апхәыс дналыхәапшит...

– Анцэа срыцхашья! Шьханыкэа ипчхэыс, Хьыма?! – ишьтахькэа дынхьяцшын, акаруат дызлаиаз днылацшит...

Шьханыкэа иеишэамаатэа еиларкэацы икэуп. Шэгэым икказа иааикэлашьцеит азныказын. Идырт икэлаз.

Иаха-иаха икэлашьцон. Хьыма патора лымазамызт. Ахэса гачамкны акэакь рычекыдрыгэгэала игылан, икэлакэаз рхы азцаанза. Икэлаз анеилыркаа:

– Ааит, уара абаа! – рхэан, җтызэзэаала Шэгэым иацэажэара иалагеит.

– Ажэха умоуааит!..

– Иузхыртэалааит, цым, срыцхамии!

– Ғааны иумбааит, сынтэа иубеит аха!.. – ахэса шэии-цшыуа, Хьыма азы лҗархэхэо, лыпсы атагалара иналагеит...

Шэгэым ида-ишьа еилхэраауа, имч-илшара илзаауа, ишьамхкэа итакэало, дгазҗазуа дышгылаз длеизкэҗын, далацсын, агэарахэа Хьыма дналывахаит.

АРАЦЛА

– Нан, ухамбеижэтеи ицуазеи, уи ақалакык уналаззеит, хэгеитэ. Уахак анцэа уанхаитэ, ашэитышэи унасышьтуам, сызхара суацэажэароуп. – Тацыгэагэа ауха сыртэзарц лтахын. Лыпхацэа ашыцэегыи иналыцырхэеит. Ргэы сзамы-сит... Тацыгэагэеи сарей хшеицэажэоз, лыпхацэа Адуи Лизеи нагыагьан, акрыруит. Арбагь дук ршыын, какан сызбалла ичацаны, еилыпхаауа, арашы хытэцэала, иааганы аишэа иаакэдыргылт. Тацыгэагэа лыда зегыи хнапкэа зэзэаны аишэа хнахатэеит.

– Макьана сеилахоуп, уашьтан сахьзап, – аҗытца аакэцаны, дхэар-псаруа аҗапарахь лҗыналхеит лара.

Тацыгэагэа акаканлых лҗахыи ишэлымгоижэтеи акраатцуан...

Адыршэачены, амра шхашло ианалага, ашоура цэгьахеит. Тацыгэагэа лкэардэ хэыч аашьтылхын, агэашэ иахагылоу

аратдла ашка лфыналхеит. Аратдла ашыапы днадгылт. Илхэо узеилмырго дхэйтхэйтун. Лнапы псадакэа қыцьқыцьуа ара ааипхыылшышьааит. Нас лчабра аацэырганы лыблақэа инархылшылт. Лгэы кыдшэома ухэаратэы, инароузаны даакэыпсычхаит. Ақэардэ қака инаргыланы днықэтэеит, лызқэа аратдла ашыапы инадцаны. Лыблацэа кычқэа реынеикэырпсеит...

Уажэыгь еишьтеибахэа лапхья иаацэыртцар акэхап, еснагь лцэа-лжыы иалахэхэа иалоу ахтысқэа...

Ускан Тацьгэагэа акыраамта лылапш кыдхало, лпазатэ Леуарса дышьткэыцэаа дызманы инеиуаз амашыына дазпшуа дгылан. Лыпсы ахыыхэхэа амашыына иакэқьяшо иашьтан.

Шэипхыыз згымхаша афашист мцарсыоцэа ҳапсадгьыл иакэлеит. Урт рғагылара Тацьгэагэа лычкэын затэгыы иуалпшьоуп.

Ан дышьхынпсылазшэа дгылоуп. Амашыына ықэха ацара иафуп. Ус, адгьыл иналашэкэа ицазшэа, инытцабеит. Лымчгыы, лпазатэ иеипш, амашыына иагазшэа лхы лбо дақалеит. Лшьамхқэа ақэарахэа еитцасуа аоныка лфаалхеит. Амзырха дааталеит. Лхы лыкэае, лышыи-лышыи еикэтцо дшааиуаз, агэашэ аварақнытэқья, аены ашыыжь Леуарса еитеихаз арафэыс днадгылт.

Арафэыс макьяна уафышэарагыы цқья иқам.

Лыблақэа ирхыкьясан зфаазхаз алағырзқэа нацатэеит.

Ан лылағырзқэа роуп ари амзырхафэы арафэыс ақашэкэа рапхьяза цэаакырас ирыдыркылаз...

Аамта шыха роаштцас икэалаауа афыланахеит. Оажэа шықэса рапхья Тацьгэагэа лылағырзқэа цэаза изтцатэаз арафэыс уажэы ара хэа иашьтоуп. Есышықэса таацэара дук алшықэсанык ирызхаша акакан фытцуеит. Иахьгылоу унахэапшыргыы угэы иазнархауеит. Иазхэзыгыфэит, изықэгылоу адгьыл еипш ипсылахеит амахэтақэа. Атэғэы шэпа дукэа

рееимдыртагеит. Идауаңшыха игылоуп.

Ғаңыгәәә лзын ари аратдла иғшәаны икашәо абғьыцқәагы гәлымцәахуп, ауафытәыфса ихағы заагара ицәыуадафу агәбылра гәгәа рыцоуп.

Ғнак зны, Ғаңыгәәәараа ргәыла цкәын Ардашыыл уар-дынк азна амғы ааиган, арамцан инкеицсеит.

– О, нан, уеиха зымчу зегь умат руа, угәшәа рхәо, ухзырхәагаха ухаиґааит са шамкәа сызшаз, срыцхами!
– Ғаңыгәәә дныхәаныцхьо Ардашыыл дааидгылт. Аха абрака Ардашыыл уи лгәы иалсшаз акы ицәыґалеит. Иара ихәан еипш, аены алеи абгеи зығрыхаша камбашь аашьяк цәхәаны иман. Уи есқьынгы надаада акәын ауғә ишахоз. Цьара аандак, ма цлак ашыапы ауардын амыркыкәа тынч уск унарқатдомызт. Абриоуп уажәгы иґалаз. Ауардын ширцәиуаз, акамбашь аказшьала инеиха-фәихан, алыра ахы аратдла ашыапы инеицәаахеит.

Аратдла ашыапы цәкьеит.

Ғаңыгәәә ари даара лгәы лнархьит. Лца Леуарса ишыапы цәнаґьазшәа илыцхьазеит. Ацкәын иахь акгы лымхәеит, аха ус шакәыз лабґабан иара изын.

Ардашыыл даара игәы иалсит Ғаңыгәәә лгәы дахьаиргаз.

Уи, ауардын агәашә ишынґигазцәкьа, Ғаңыгәәә аратдла ашыапы ацәґьарста анышәи ажәыруаци адцан иғалхәеит.

Ацәґьарста ґаанза ан лыгәгы ахәра амазшәа лбон.

Амш анбзиоу Ғаңыгәәә есымша арамцә дыцубаауеит. Цьара лымч зықәхаша афны уск лымазаргы, абрака иаа-ганы иґалцоит. Арака ахабла хәыцқәа зегьы иреизартоуп, ирыхәмарырцоуп. Еґьарааны дубаргы, ахаамыхаақәа цәцәахны илымоуп урт рзын. Лгәы гәгәахоит, иаха ллакґагы аалашоит ахәыцқәа данрылацшуа,

– С-Леуарса насыґ шкәакәа, ма абас азәы дшуґынхаз зба-ны сыцсыр, сыцсра цсразма... – лхәалон лара.

Ғаңыгәәә лцазатә ицәа зхылбааша акыр лымоуп ифнра, игәара, имаґәақәа, аха урт зегьы ирыцкуп ари аратдла. Арра данцоз аены инапала еиґеихаз, зыґсы ґоу аратдла!

Ғаҕыҕаҕа, араҕа ыҕыҕа иаауа идлырҕаыбазом... иршәшәанууп акакан шдыҕылырхуа. Иарҕы маншәалоуп. Унықалан хәычык ианузаартыс, ахәйтәхәа акакан цәҕәыншә ахәеипш ингәылшәшәаны илеиуеит.

Ғаҕыҕаҕа ара дааны даатәазар, арт ахтысқәа зегы ыҕыса аатәлеит. Абри аамтаз, аҕша иасуаз махәтақәак аҕаа-саахәа инеилаҕнацәтәан, урт амахәтақәеи абыҕықәеи ина-раахо, хланцы италан ишааиуаз, Ғаҕыҕаҕа лаҕхьатәҕа инкахаит.

Атхарцәхәа лыблақәа аахылтит. Лаҕхьа ишьтаз арамахәтақәа анылба, лгәы нтыҕсаан, лхы дәаханы араҕла дәацәпшит...

Леуарса инапала еиҕеихаз, лгәыгырта – араҕла еиләауа иалагеит.

«Сынтәа аарәарууп, хымпада уҕашәқәа азы рзымхо иалагеит. Срыцхауп, абааҕс, снумыжын, уарамыжда...» – Ғаҕыҕаҕа гәаныла дҕьатәыҕьатәуа акыраамта лхы дәаханы араҕла дацәпшуа дгылан. Нас ашьшьыхәа дынкахәыцуа амацурта дныәналан, аирызқәа аба аашьтхны азыхь ашҕа лҕыналхеит...

Араҕла ашьапы азы атәтәара далагеит.

Ибаша зым уи араҕла ашьапы иатцалтәо. Ацтазара еи-нызгало мчы гәгәак лычкәынзатәы Леуарса ицтазара иацылтәалашәоуп лгәы ишабо.

Уажәраанза аарла дназга-әазгоз, аҕаа зылгоз Ғаҕыҕаҕа лшьамхқәагы уажәы иаха игәҕәахазшәа лбо далагеит.

– Сымч, сара сныжыра азин умазам, – лхәеит Ғаҕыҕаҕа гәаныла.

Мап, ари араҕла ашьа амазам!

АШЫЦ ГАРА

Ицарцаруа адэышкэагъаз икэгылоу атла ду ашыапы аарла иавтцубаау автциаа иааугэаланаршэоит Арцъыс инапала иргылаз ахан хытцэцара иавагылоу ацэцха. Ари, Арцъыс иабдуцэа идыргылаз ацсыуа цэцхоуп. Иарафэоуп Арцъыс иаб, Хэарс рыцэа, дахъиз, дахыфнараазаз. Ари ацэцхафэоуп иахъизхэз Арцъыс ихацэагы, аха ассир! Уи уажэы арбгара дафэуп. Ацэцха ацшътэык ирыфнамзеит, аамтэ лаша иалиааз, абахэацш иафэызоу, зарцъысымтэ икэу Арцъыс ицсэазара.

– Слымхэ саркыада избараха анцэа усимырбааит, сцели ицсэазара зыфнамзэз афны! – абас ахэарц атахушэоуп, зхэа уамшыуа, зуы уамшыуа, ицынчэа ишытэу адгыл алакэа шыфэу.

Ацэцха ыкэзаауеит. Аха, абар, Арцъыс ацэцха алыгэрафэы икэгылаз агара илацш накэшэеит. Дызфэыз иус даакэцын, ашышыхэа уи днадгылт. Иацхэа игылоуп игара, ашыц гара! Абри алоуп рацхэаза дызлалырцэысиз акэцэагыцэа дылкэкэааны дзаазэз иан, иара зцэбаакэа ршэара дахымызэз, зацэал зхыцэакыз иан!

Арцъыс ихы икэачены дгылоуп. Дгэазкызшэа иблакэа кыдхало агара дадшанхалан дахэацшуеит. Ицэа дынтэзызауеит. Нас, агара аашытхны, ан лыгэра ицшэз ацшэа дшылгэыдлыргэцэало еицш, игэыдыргэцэала ацэцха алыгэра дналбааит. Ашэшырафэы инеиргылеит. Асаба ацэтата ифэан, ирыцкэеит.

Агара амаа иахэз ашыц махэ ркэакэа хэыцкэа ак кны да-ахан, иноуишытэит.

Агара атэысра иналагеит. Арцъысгыы дхэыцуа, игэазхара изымбац игара дахэацшуа днатэеит.

Уи агара иадикылоит, иагыанибаалоит, еснагы зыхшара ирыхзызаауа, зыцсы иазалымхуа ан лсахэа, лхэыцракэа, лыгэтыхэа, лгэыцракэа. Абар, уажэ уртэ агара атэысра иарфэыхэзшэа, еишытэагыланы рфэхэаархэз...

Асаркэеицш ицкэоуп, ицырцыруеит ашыц гара. Дарбан

ану, зыхшара рлакта цкъазарц, еилгазарц, хәашьрак аным-
зарц зтахым?!

Ипшзоуп ари агара, агәыкра ацоуп. Мшәан, дарбан ану
зыхшара ацшзара рыдзымкыло, ирыдзымгало, зыхшара
рызбахә адунеи иахартә ипшзахар зтахым?

Агара ахынеимазаку иаидкыланы уахәацшуазар,
ацшзара икны иагап ухәап. Мфы мцхә амазам. Иказтаз
аказа инапы ашыц гара ақатцара ишашьцылаз ҫашьазом.
Иҫашьазом уи агара ласхарц шиҫахызгьы.

Арпыс илацш игара ахацкы ицо, иаззатәуа ишнеиуаз,
агара ахи-ацыхәеи ркны ларта ҳасабла иҫасоу абнацә аса-
хья игьежы-гьежьюа инадхалт. Абнацә атәыҫақәа хахаза
ашыцра илагылоуп. Шака хәыцреи хзызаареи, гәыбылреи
анубаалозеи ақатцашья! Иуҫахзамзаргьы умҫанарсуеит
ахәыцра! Ацсны шақацъара, шақа хкы рыла иуцылозеи
абнацә. Уи жәйтәнәтә аахыс ашьхарцқәа ирықәйбаауан
ауафы, ирықәйбаауеит иахьягьы. Ацсуа уархалқәа ркны,
ацсуа кәасқья абыркьыл ахырчарақәа ркны иузалымхзо
милацтә орнаментны аеыкнанатцәхеит. Ацсуа игәи-
игәатцәеи иузырқәымҫхо ирылацәахеит. Икалап уи ахаҫра
жәйтәнәтә аахыс ацшзареи, аласреи, ацқьареи, ахақәитреи
анибаалозтгьы. Убриазын акәхап, блас ихаз, иҫы зырцәажәоз,
итәәаншьапы мырзкәа иабицара аазгоз, ихшара злаиаазоз
ишыц гарагьы изаласаз абнацә асахья цшза!

Иғәғәами ашыц! Иғәғәоуп ари агарагьы! Ангьы илҫахуп
ашыц еипш ағәғәара рыцзарц илхылцуа ахшарагьы.

Ан есқьынгьы илҫахуп лыхшара рыцсадгьыл ду азын зхы-
зыцсы иаеиғзо цеицәахарц.

Ашыц иалху ари агара гәғәоуп, иласуп.

Ангьы илҫахуп зыхшыҫ акыр днақо, иғәғәоу, зыхшыҫ
кәадам, иласым, амала, шьямхыла ашьабста иахьзаны изкуа,
еилкьеилғәыцәу ахшара!

Ашыц иалху агара анцра амоуп.

Ухэыцыр, ашыц иафыртаазшэоуп ишыкоу хара хкнытэи ауаа рыкэра ду, рыцсынтры.

Ан ианакэызаалакгы арт дреигэыргэоит, аха илызхом! Ан илтахуп лгара адгыл иакэлахарц, адгыл еипш ауафытэыфса изын ахы ацыка «ыкэнахырц».

Икалап абартқэа рзын акэзарггы Арцыс игара ашыц из-алырхыз!

Арцыс илацш игара изакэгом. Ус, аапын шыжымтан абахэ иавтыз амреипш, ихы-ифы мыцхэы игэыкатцагаха иаашеише-ит; дагыапышэырччит игэарцханы. Уажэы уи ихэыцрақэа даарылччит, иатаххар ицсы зыхтнитцоз, ацхэызба хафы еикэылаша. Уи ацхэызба абри агара лыртысуазшэа игэы иааинафчит.

Агара атысра иафуп!..

Уи тысуеит, итысуеит, итысуеит... «Сара адгыл сақэлахароуп, еснаг стыслароуп», – ахэарц атахуп.

Арцыс иакэзар, игэи игареи рышьтыбжь ада дафа шытыбжык адунеи ианымфуашэоуп ишибо.

Минутқэак рышьтахь, ауафытэыфса ихы-ифы ианытцны ицо афазеипш, ашьтамта адгыл анытцра иналагеит Арцыс дзыфнараазаз ацацха.

А Ч Н Ы Ш

Зынгы, цхынгы инеипынкыланы абырлашқэа реипш икэашкакараза ачнышқэа зфыкэу мшынуп сара сымшын Еикэа. Сықалақь агафа унхыкэгыланы, улацш неитцхны ари амшын унхыцшыларггы, иумбарц залшом разны еимхэыццас уи ахэда ачнышқэа шахацсоу. Арт аразын еимхэыцқэа сықалақь агафа зыргэыкуа аимхэыцқэа ируа-куп. Урт рхы, рыцсы, ргэы, ишынеибакэу, ацсаатэ цэанырра хэа акыр рымазар зегы, дара рыцсазара ахатеипш амшын иакэынцаблоуп.

Агаҕа иахылцит, амшын иаазеит, амшын ихуп. Абар, уажэы, ашьытэ реицш, сымшын абла ихпапалеит ачнышкэа. Урт рыбжькэеи, цыхэацтэарада атҳарахэа згэы еисуа амшын ацэкэырпа штыбжькэеи рееиларызван, ирхылтцеит, амшын иацну ауафытэыфса ескынгы ихы-игэы хызхша, цсабаратэ симфониа хаак. Сашьцэа ачнышкэеи амшын ирымоу агэыргъара хэычык сеынакэытҳаны, харантэи сназыцшып агэахэызшэа, чнышк афызцэеи амшын инархыцраан, ааигэатэи аскыала агэтатцэкыа иалагылаз агэашьа иныкэтэеит. Шака игэыкатцагаз уи! Ахахэдеи ахэамци еихацалаза, агэышца тцкэашааза, абла разкэа амшын еицш иттэаа-ттэааза. Ахэда хэычы ааитцыхны ацэа интас-аатасын, ацынца агэышца иналанакша-фаланакшеит. Нас, иаанацшы-аацшын, ицыр-цыруа, ашьапкэа агэашьа инаднарцэгэалт.

Тынч афеаикэнакит.

Абри аамтэзы, ақалакы агаҕа иаваланы инеиуан фыца ачкэынцэа. Рыла ахэы тэссы, апапцэа реицш рхахэкэа рыхэдацыл акынза иаушьтны, ргэы тырхьахьа, рмагракэа фыцтэцэаны, реикэа грачкэын тшэакэа убла ихыцало.

Инеиуан урт, извысуаз ачыкыкэеи атцлакэеи инархыкэласуа, инеилажэжэо, иаарывалоз атыцҳацэа атэы нарылхуа.

Ус, амыждаразы, абарт руазэк илацш иаатцашэеит зэыртынчны агэашьа икэтэаз ачныш. Знап иафо амшгаф ишцеиуеи, иацхьа икаршэыз хахэык аашьтицан, ацырхэа ачныш ахь афынаирхеит. Ахахэыжэ акрадырхуама, икэалаауа ишнеиуаз, изыкэкыз ацсаатэ инаахеит. Ачныш ааилууааит, аблакэа амцабз нарыцдыддит, нас, еилаханто лашьцарак жэпахаҳараза инархаҳалан, алашара аарыцэнарзит. Аеазнымкылакэа хланцы илталеит. Хыла аскыала ахыгэра ацамет илаахеит. Ахы лтацацеит. Ашьагы лафэыжжит. Амцэыжэоакэа ааитцнахын, инакыа-аакыеит, аха ирзышьтымхит, амч алзауан, ицатцатуа ацамет иаакэхеит. Уажэы ма уашьтан ацсы ахыцроуп. Аха аееикэнакуам. Икэыруа еиханы аскыала акыыцшь ахь афынанахеит. Агэафра

баапс ианааҕагыла аамтазы, иаҕаххеит иаҕа иазгэакыазаз атыҕ – амшын иамадазарцы.

Асқала аҕынтәи аелалнаркәырын, амшын иналашәеит.

Ари калеит алеи-аҕси рыбжьара. Икалап агәым-былцьбарақәа ашыҕа рыда агаҕахь инеиааиуаз азәгы им-базаргы аҕсаатә хәыч зыкәшәаз арыцхара.

Урт ашыҕа ракәзар, уабарыхәахуеи, хатцарак кәзтаз шыо-ук реицш рхы цхьазо, аҕыркырхәа иччо, еимцкласуа аҕшахәа инавалеит.

Аташәара иаҕыз амра ашәахәақәа гәкытдәыкуа аҕныш аҕстазара атыхәтәантәи аминутқәа ааипхьыршьышааит. Хгаша змамыз ахьаацәҕа шамазгы, акгы змышьыз акеицш ахы аҕхьазеит аҕныш, аҕсы ахәага штәз, иара аҕстазара зегь змадаз, иазгэакыазаз амшын аеаннаманада.

Аҕатцатра иааҕәытцит. Ац хәыцқәа неимхьахьан, иаақәыпсычхәит. Инеикәнаҕсеит аблацәақәа. Ихьшәашәаза, инеиграшәы ицеит, минутқәак раҕхьа адунеи зегьы азы ихәалалза, аҕәарахәа еисуаз аҕсаатә агәы.

Рылабжышқәа хаддыла, ацәкәырпақәа инаргәытцарыхәхәеит аҕсаатә гәыхәалал.

АСАХЬА

Цанаф ашьха саҕаланы сәеиуеит.

Абар, сәаҕхьа шыаурдынцас рымтәыжәәқәа рҕацаны, ашәышықәсақәа разкәынцә игылоуп аҕтцлақәа, ахьатцлақәа, ашәтцлақәа.

Срыхәапшуеит сылаҕш рыхмыршәо, срызгәдууа, среигәырҕьатцәа. Аха арт зегьы ирылкааны сылаҕш иташәоит аатцла.

Аатцла, даҕа тцлажәлак иазыпсахуам адунеи аҕны. Аатцла, зкы шықәсала сышьхақәа рбеиараҕ ахра зуа. Зынгы, цхынгы игылоуп ииацәкакараза. Уи иалцуа ашьқап,

аќаардә, акаруат, ахмачыр, ачаќаа, иарбан мґлыху ирац-лабуа?! Уи шыаќас изцагылоу аоны, мшаґны ианыќартцаз еицш, иааицамќзакәа ишгылоу ауп акыр абицара шаазо. Аха сышьхаќаа рыцкәынраан, лағырзыла рыцсадгыл шыркәабоз, имцарсны ахаанырцәтәи архацәа рыгбаќаа иртартон икахахаа-кахахаа ашьха тыцхацәа гәлымцәахќаа. Ихшьааны урт рыгбаќаа иртартон хаатцлаќаагы, хашьха тыцхацәа лағырзышо изыонаркраны иќаз ауадалыќыќаа рыгыларазы. Ихыршьаауан... Иргон, еицаргон аатцлаќаа. Урт, зыгра итшаз рыцсадгыл рыцсы ишырзалымхуа архацәа иднархарц атахызшәа, рыффы хаа лахалахауа геи-шьхеи аґерыхьнагзон.

Иара аатцла ахаќа иааигәазаны снадгылт. Шаќа хтыц анпыќќалоузеи уи ашьапы. Аха иазхазыгґеит уеизгы. Ашәпара мацара хәфык-ффык иргәйдцалом. Игылоуп адгыл иалахаатцаны. Иара адгылгы, иуеигу исыќагылада ахаарашәа, ихалалза, агәышпы шытыхны иацаиоуп. Иагәа гәаќра абазаргы, шәы-хтыцк анпыќќалазаргы, ахы харакны, ицагәаза игылоуп аатцла. Даара ихыршьааит уи, аха ицынцәарахуп хәа узхәазом. Цоуп, иацәмачхеит уи ари адгыл, ари ашьха цсабара, аха зынза ианакәызаалакгы адгыл ианызаауам. Иара хызшьаазарц иашьтазгы азәырфы афнахит, иафнахуеит аринахысгы.

Аатцла савсны сґыфасхеит. Сацхьа, сышьтахь, иаасыкәыршаны ахра руеит ашәапыцап. Урт ирақтынарцәкәоуп сара сьдгыл! Изылшода араќатәи ашәапыцап рдуinei ишахәтоу ахцәажәара!

Узлахәартоузеи, мамзар, атцла хкќәа, атциааќәа реиќәыцхьазара.

Ашьха мфәхәаста саґалан сәеиуеит...

Сыткәаны самоуп сышьха цсабара...

Арфаш сныґецынгылт. Абла акаќа хыхәхәыла, иразын-цсараха, шыхарфаштәкәоуп, аиашазы! Иќәашкаќараза иацтоу аќәараши ази еидыґырбалоит, афбагы кәеиќәеиуеит, ухыуґы рнубаалоит.

Слымҗа ауу тнаргоит арѡаш кѡақакѡсуа, ацста тыр-
цѡажѡауа хланцы иахьлеиуа.

Сара азиас дуқѡа срақарамзаргы, смацзаргы, ашьхақѡа
реипш сымч дууп, сызѡыдоуп, сыбжыгы схагагы убарт
сырхылцит ахѡошѡоуп ари арѡаш шлеиуа.

Сааилахаит уи аказшьагы, сыңсы алахеит ацстазашья. Уи-
моу, сагьяатцашьыцит. Иафѡгѡѡауа иржѡеуит ауаа!

Ирацѡазоуп арѡаш иатцашьыцуа. Уи иатцашьыцуелт
изтыкьясаны ицо ацста злақѡцоу ашѡапыцьяп. Урт
атцашьыцуеит арѡаш абжы. Дара ирхам уи аѡыза абжы.
Улацш ахьынзаназааазо, ашьхара, ақѡапаѡапара, ацста зегьы
рымехакны ишыкоугьы, бжыла арѡаш хѡычы изацлабуам.

Урт арѡаш иамоу даѡа казшьакгы еилахауеит.

Изакѡызеишь иара?

Изакѡызеи шѡымбо, арѡаш аныкѡара!

Арѡаш ныкѡоит, ицоит амшын ахь. Иамоуп иара ахатѡ
бжы, ахатѡ ныкѡашѡа. Ус иналалоит амшын, уака амшын
ду иацѡкѡырцоуп, ахахѡы зышза агаѡа инаѡашькыруеит,
игѡыцхѡгышыуа ауаѡытѡыѡсагы дагѡыцанахѡѡалоит.

Абас ргѡы иаанагоит, абас икоуп ашѡапыцьяп.

Арѡашгы хазы ашѡапыцьяп изларыцашьыцша рацѡаны
иамоуп. Ашѡапыцьяп, ари ашьха цсабара ахаѡы дыргѡыкуеит,
ацшзара икны иаго икарцоит. Арака урт ыкамзар, ари ашьха
цѡыѡажѡза икалар, иалшон иара арѡаш ахагагы зыкамлар,
анышѡ кѡампара изалымцзар.

Абас, хазы-хазы еизхѡыцуеит ашьхацсабара атцеицѡа.
Акы злабеиоу егы игѡанаѡоит, еигѡырѡоит, бзиа цыхѡала
иатцашьыцуеит. Урт зегьы цшзоуп, ихырхагоуп! Еипырхагам,
еибарцшзоит!

Арѡ абейарақѡа зегьы зхылцыз адгьыл харақ акѡзар,
атцеицаа агѡы шытырхын, илахѡыхза, имшѡо-имырхауа,
ацатца иалаччо ишьѡоуп ихалалза.

– Ампыл ианасуа саргыы срыцаслар сҥахуп... – Ашьшыхэа Аҗта ихахэы снапы налсшыын, иаасшышыт. Нас, снейдцын, сгэы хыблауа сфынасхеит. Шаҕа истахузеи Аҗта сиацэажэалар!

– Даду, даду! – ибжыы насықәиргеит иара. – Даду, абри шәансҥылалак есымша схы аашышыны, изеилашыжәжәои?

Саатгылеит. Сихәаҗшеит.

– Ыы, ус аныҕасцо уҥахзами, Аҗта?

– Сара истахуп, аха Нану илҥахзам схахэы анеилажәжәоу. Иахэа, исашәхә, даду, ус зыҕашәтцо?

– Ус бзиа избоит, Аҗта! – саадырхәыцит ахәыч иажәақәа.

– Сара бзиа избо жәдыруоу, даду?

– Ихәа, сузызырәуеит, Аҗта!

– Сара бзиа избоит амра гәгәаны ианҥхо амшын аҥалара. Аха уахь сымала ссар лузом Нану, арахь есымша амшын ахь сҥаха лымазам.

– Аа, уахь умала умцалароуп! Диашоуп Нану. – Аҗта ихы лаирҕәит, исхәаз игәамҥазар ақәхап. Егьоумхәан, изинқәа еицазкуаз ауафы слыдымгылеи.

– Уаха бзиа иубақәои, Аҗта? – сеитаниазҥааит.

– Сара бзиа избоит аҥхын ақәаршшы анауа, харҥзатәы, еиқәазатәы сшыапы хырҕаҕа, сшыауа ақарзқәа шыапыла еимгәыречео сырҥазар. Аха убригь лузом Нану. Ақы дацәшәоит, изәытҥылго зақәу сыздырам. Сара бзиа избоит аимаа ҕаҥшықәа қыжымыжыхәа иансышыоугыы. Сара бзиа избоит сан аусурахьтә данаауа, сара бзиа избоит амра анҥхо, сара бзиа избоит ашәтқәа, сара бзиа избоит аршәы, жәаха зны исзаашәхәаз ашыза. Сара бзиа избоит абри хамҥаҕаҕа. Сара бзиа избоит... Сара бзиа избоит... – даҕуп Аҗта тыхәаҥҥәарада ачҥахәа, бзиа иибақәо реиқәыҥхьазара.

Снейдгылт. Ибла ҕәыҕақәа нҥыгәзааны, даасгәйд-сырҕәғәалт. Нас, снейдцын, хәыцразқыы сазқәынҥа, сеидараха, хамҥаҕаҕа саныланы сусурахь сфынасхеит.

Сара мыцхэы бзиа избоит ари амѡачаѡа! Иќалап уи ус сзасыќоу, еснагъ Аќта иѡызцѡеи иареи ршыпышытыбжыќѡа ахьаныѡуа азакѡзаргы. Мшѡан, ари амѡачаѡами Аќта иѡызцѡеи иареи ахѡазара иааќѡыхны аныќѡашыа дзырцза; ашыапылампыл асра агѡбылра дзыркыз! Насгыы уи асшыа дзырцза!

Аќандартцлаќѡеи аѡнќѡеи рышѡшыыраќѡа гыагы-гыагыза хылцатцас иахагылоуп ари амѡачаѡа. Амѡачаѡа гѡыблыла иќартцеит: Аќта, Асида, Вова ухѡа рабацѡа рнапы разќѡа. Ари амѡачаѡа иашоуп, иќаќѡаќѡазам, аха иќыаќуп. Уажѡазын уи аура рызхоит Аќта иѡызцѡеи иареи, аха уашытан ирызхашам. Уашытан уи иаццо рѡынархашт... Убри аќнытѡ, иќалап ари амѡачаѡа ахи атцыхѡеи рыбжыара, иахыабалак аќатран ыќѡырцѡаны, ииашахѡцѡаза, иќбаатыцѡаза изыќамларгы. Иќалап уи цыара-цыара иќаќѡаќѡахаргы. Аха Аќта иѡызцѡеи иареи бзиа ирбалашт, иара ианыланы ицалашт цхыаќа.

Иќалап Аќта, ма Руслан, ма Вова, ма Асида руазѡк абри амѡачаѡа адгыл ду маќатцас иаќеиршаргы, ма иаќѡлыршаргы, иќалап ари амѡачаѡа урт руазѡк Венера, Марс, Амза, ма даѡа планетак аќны адгыл аќнытѡ рацхыаза инагоу цханы иќаитцаргы. Иќалап, иќала... Уи хымцѡада иќалар алшоит!

Ишысхѡаз еицш, Аќта снеидцын, ашышыыхѡа хамѡачаѡа санылан сусурахы сѡынасхеит, снейуеит схѡыцуа.

Аќта сизхѡыцуеит. Уи бзиа ибоит ашыапхтра, иара убас аимаа ќацшы хѡыцќѡа ыыцххараза ишыхыцѡауа ишыазарц. Уи бзиа ибоит: амшын аталара, ацхын аќѡаршыы анауа, ишыапќѡа хтны харцзатцѡы, еиќѡазатцѡы аѡарз еимгѡырѡеѡ аќѡачеицш аталара, ашѡыр хааќѡа еилицшаан рыфара...

Уи бзиа ибоит убас акры... Урт зегыы еиќѡысымпхыазазеит араќа. Аха иќахуп иара. Истѡхуп саргы, иара изы... зегыы хы...

Сара истѡхуп амра цхаларц, зны-зынла аќѡагы ауларц, амшынгыы ыќазарц, иќазарц хамѡачаѡа, иќазарц ашѡыр, иќазарц зыхѡѡу зегыы. Аха зегырацхыазагыы сара истѡхуп,

сагъазықәдоит, схи-сыңсы зегъы аҭаны ақәа, амшын, ауафытәыфса инапала Аҭта иҭырхагахо иҭамларц. Сара истахуп Аҭта и-Нану иара ак ихьыр хәа дымшәо-дмырхауа дыҭазарц, иан аусурахьтә дааларц.

Сыбла ихгылоуп Аҭта ибла ҭалалқәа, аччапшьзыхьхәхәылоу абла ҭалалқәа.

– Мизан!.. Асида!.. Руслан!.. Вова!.. Исхәо рмаҭазо, мшәан! Шәааи ирласны! Ампыл хамысзо, уара? Нану дымсаат, абыржә шәанымааи, уашьтан ампыл шшәысымто... – ифызцәа хәыцқәа рызфитүеит Аҭта.

Снеиуеит аусура сгәы аццыхәо.

Амфачаҭа! Хара хәхьынхо амфачаҭа! Санылан снеиуеит. Сара мыцхәы бзиа избоит ари амфачаҭа!

Ә - Ш Ъ А Ф А К

Схәычын. Аныкәара саламгацыт. Хәфны аҭхьа ашәшьыраф игылаз, саб иашьа Леуарса исзыйкаитцаз арныкәага санҭадыргыла, амаакыра куа, ныкәарашәагы акы сеыназыскуан. Арныкәага саатганы унацәкыс суркыр, сахьынҭашалан сгылон; сәаларцсны искуан, сыпцтазара зегъы убри анацәкыс иацрахәазшәа. Унацәкыс аасымпытцухыргы, хамҭакы скамхәкәа сәааныскылартә исызхәхьан, сыгәгәахәхьан. Сшьапқәеи, смахәрқәеи, сзамфәқәеи пашәқәаламха, иҭахә-ҭахәза, уабасыхәахуаз.

Ғнак, гәыла хәчык снапқәа срынкны сыширныкәоз санауижь, сымала ә-шьафәк еихызгеит. Ари гәырғьара духеит иара изын.

– Мизан имала ә-шьафәк еихигеит! – иаразнак аҭаацәа зегъы иреихәеит. Ари захаз, цәфандәыйка сыршәны саанкыло, даара исылахәмарит, исеигәырғьеит.

Аены Леуарса Акәака дцан, афны дыкамыт. Уи хара хәфны такәы инацәыхараны, хқыҭа агәҭацәкьа иагәылсны ицо амфә ду азааигәара, Нкылс хәа иахьашьтоу дынхон.

Дынхоит иахьяггы. Ихэыштаара аҥны амца хэажжаза еиқәуп. Иахьяггы Леуарса иан дахьынхо, иахэшыа дахьынхо рхээзом. Уаҕа азэ днымоахытыр, уабаҕаз хэа уиазтаар, Леуарсаараҕы сыҕан ихэоит. Дрылагылоушэа дцэажэоит, аха иаасашэраза, зны сызлагаз ажэабжь салгап. Ө-шыаҕак шеихызгаз Леуарса иангы илахаит: Акы еицшымкэа деигэыргэеит. Ауха аҕаацэара ду анааилатэоз еицш аан, Леуарсагы ақалақ ахытэ дхынхаит.

– Нан с-Леуарса, иахья Мизан хэыч имала ө-шыаҕак еи-химгеи! – иаацэырганы иалхэеит лычкэын.

– Ииашану, Ди?! – Леуарса дышзахэоз хара хахь ддэықэ-леит. Дааит хэоны. Иныкэо дабаҕахыз, стахэхэа сыцэан.

Сыблақэа днартагэзын, сгара ашыапахыы ахыза ицэытцхэхэоз сшыап хэыцқэа ишышыит. Сханы игылаз ақэардэ хэмаргалей канфетлей иртэит.

Сырныкэара адырөаҕенахь иахиган, смырҕыхакэан, дцеит иөныкэа.

...Хацсадгыыл дақэлеит аҕа хэымга. Леуарса арра дцеит. Зназы ишэкэы аауан. Нас иакэытцит. Уиаахыс итуеит 20 шықэса инареихангы. Сара Леуарса ипатрет ауп издыруа исымоу. Иан, иахэшыцэа, иөызцэа бзиақэа, дызтаху зегы ипатретуоп ирзынхаз.

Сара исызхаит, иахья исцэыхьантоу, иуадауу уск санаҕагылалак, сыбла иаахгылоит, злакта гэкы, зхы-зҕы халал акычырақэа идрысыз, зхахэы цшқа кэашкакараза, Нкылс тызтыцк ахэыштаара змырцэауа, Леуарса иан апхэыс бырги, Леуарса ажэван ахь дыпрыртэ еицш дказтаз хэа, ашытахь схы здыруа саныкала сан зызбахэ салхээз, зеихгара сцэыхьантаз, рацхьаза схала еихызгаз аөшыаҕаки.

Баша сыбла ихгылазом урт, абаөчыда сыларцоит, аус атцкыс смаиааир камлошэа сдырбоит. Цхьака сшыаҕа өеихызгоит!

АСАБИ

Ижэбац аңсыуа мзырхоуп сөыза имзырха: итбаа-тыцэуп, шыац иатцэала икэцэоуп, иаакэыршаны ачалап еиңш хьатэы дауарла ихкаауп. Ари аанда иаварххны еиуеиңшым ашэыртцлакэа радла еиҥахауп. Амзырха агэҥа икэгылоуп шымхак. Уи атцаҥа, иара амзырха ахатеиңш итбаатыцэза ишьтоуп ашэшьыра.

Амзырха сынҥалеит. Сылаңш накэшэеит уи абеиарақэа, аңшзарақэа зегыи зцазырзуаз акы.

Абар иара! Ашымха ашэшьыра ицагылоуп агара. Агэыргыра амцэыжэаа гэгэакэа сааштырҥаит.

Шықэсыбжакгыи цқьа итуам сөыза атцеи диоуижьҥеи.

Асаби игарахь сөынасхеит.

Уи дҥахэхэа дыцэоуп. Агара ашьҥахь, алымхацэқэа ахы рылахэаны итэазаап, ари аҥнаҥа гэык-ңсыкала иазыҥоу ала – Урабашь. Уи уахь азэ дышнеиуаз ангэаната, ашырхэа иҥацҥьан, аңшқа дҥыхар хэа ишэазшэа, абжьы мыргазакэа, ацқэа хырҥьаҥьа, абыржэымзар-абыржэы сааихнахып ухэаратэы аҥаанахеит. Саатгылеит.

– Урабашь, агазажэ! – сыбжьы ныҥцакшэа снақэцэҥьеит.

Садырит.

Ацыхэа ршэшэо, ушңасзымдыри хэа иңхашьаны, аҥамзаара шыҥанатцошэа, аблақэа ҥраа инасҥаңшыи, ахы насыхьнашьы-ҥасыхьнашьит. Азқэа аасшьышьит.

– Шыҥа устыхэ, – имыргэаакэа ашьшьыхэа инасңырсцеит.

Асаби снейагылеит.

– Аңыр, ауңшэыл хэычы! – ааснаҥеит сгэы.

Аңыр хэычы игарақэыршэ ишьапахьы снахан, инҥхьасыршэҥит. Снейҥаңшит. Иблацэакэа иблаңыңь кахэхэа ңшқарахқэа еиқэырхэалоит. Иңьымшь па мзаҥақэа илахь хэычы икыдхэхэала идырҥшзоит. Ибырфыи хцэы, аңша ҥаанда гэыбзыҥуа, ашьшьыхэа аңсы заны иалахэмаруеит. Акэарахэа еисуа игэы акэзар, иамоу аңстазара амч хэычы

цэырнагарц атахушэоуп ихыза цаға шартысуа. Ицынтца хы-
гьежыаагы «ассы» амшуп, ицсыц ланага-фанагоит.

Агара амаа иахакнахауп Ацыр хэычы ицэымхаи
ихэмаргакэеи. Урт уи данаапшуа, ифызцаа бзиақэоуп,
дреигэыргэоит, игэы аздырхауеит.

Апшқа илахь снагэзит. Даагархны снаиахэмарыр,
днасгэытцасыхэқэар шақа истахузеи! Аха иаасашэраза, иа-
хья сыгэшэа шэхэа, ианаамтоу сызхара шшэырцаа, сыцсы
сшэыршыа, сыматц жэуы, нас ишэсырбап уатэтэи адунеи
апшэма илиршараны икоу ацшыахэқэа ихэарашэа, дтахэхэа
дыцэоуп.

Амзырха антыцқа лақэакгы абаф еимаркын, ршыкьбжы
цэгэоуп, аха урт рыбжы Ацыр дазырфыхом.

Апшқа иангы цшыаала апсшэа сахэо, лыблақэа халалза
даасыдгылт.

Дабатэиу ма дарбану иахья итахэхэа ицэоу апшқа
ирфыхара згэагыа?!

А Б Ъ Ы Ц

Сара ашэапыцаац сыцсы рылоуп. Иарбан урт бзиа из-
умбара! Ахауа зэыдартэуазар, рыцшзара ауафытэыфса
даргэыргэозар, матэхэра рылазар?! Шэхэацши, ани
абнааандафы ииатцэкакараза бгы иатцэала италахан игылоу
араштла. Абар, сызхара исзымбо сахэапшуеит. Сыбла- сфы
схаччоит, сгэыргэоит, зан илымпыцкыаны зызхара изымныкэо
амзырха иаакэлаз, фыц аныкэара иалагаз ахэычы иеипш.
Убриакара игэылтэаауп убри апсэазара, убас рыцсы цоуп уи
абгы иатцэақэа, амахэ катақэа.

Ус ииатцэкакараза, ахаацэа зыкэнышышыла, зэызцаа
ахьхэақэа ицэажэо ирылаз бгыыцк араштла ифэшэеит.
Иафцацэамкэа иасуаз апша ишызбоз иаамцанарсын,
изыфэшээз атла иакэганы инаскыанагеит. Апша анеикэтэа,
ахэынтцэара баапс, уаф дыззылымсуаз атлафа инылашэеит
атла ифэшээз абгыыц аееикэацсан.

Иаразнак иаашьтнахт ахэынцэа аффы, ацштэы. Ацстазара азтоз амахэ ианынфшэа, ианрылшэа афызцэа, шака ир-ласны иацэыззеи излабзиаз зеггы. Уи уажэы... Аринахыс ишцакалои?!

Абгыц рыцха!

АШӘАҒЪ

Азы ацшахэафы анышэ татара иқәиан, ицөрыцсаны игылан ашәтла. Иахьыз здырхуада, зны хэыхэк гэытка-псыткаха, икаууа ишааиуаз, абри ажәфан хыла итзыпссоз атла ақәцә аеналанаршәит. Махәта хэыцқәакгы ацча аарыл-геит. Шәагык лфшәан, хланцы афыланахеит. Уи, абри ашәтла ду заазаз анышэ гэычалал иналшәан, иаагөыцанахәхәеит.

Игөыруа ашәтла иамтаз ахәагы ашәагы хэыц ахькашәаз ахь афынанахеит, аха иампыхьамшәеит. Ахәа алымхақәа хыдышышь, ахы шытацаланы атла инатцит.

Еиқәхеит ашәагы.

Издыруада, атла иалшәан анышэ ианазнеи ашьтахь акөзар, ари ашәагы ацстазара иашатцәкы нап ананаркы?!

ХАШТРА ЗҚӘЫМ АХТЫСКӘА²

АЦАЦАСАРТАҒ

«Хымпада ари ашәа зхәо Шьымараа роуп! – игәы иааташәеит иара, – урт иахья абазилика таргалараны иқан. Саргыы снаганы убра срылагыландаз!» – ааигәэхәт азныказ. Аха, иабақоу, макьана дхәыццәоуп, иара иөызцәа ахәыцқәа ацаөцәа рбригада иаларымцеит.

Ашта дынтыцит Батал. Адәатдыхәан аеыртынчшәа игылан Қапшь.

«Цас иамуазар, сөызцәа рыкнынза снейны саахын-хәаанза иабацари?» – гәааикзеит иара, ашьшьыхәагы ашәа зхәоз рышка ифынеихеит.

Батал дышнеуаз, абазиликатра ашка излаталоз ахтыста даавалеит. Ахтыста дахыцшны дахыцшуаз ибон еицынчыла гәатцағара иөеиуаз абазилика цырхаауа, акеөхәа ашәа хәауа иааиуаз ацаөцәа. Батал дөеихан, ахтыста даакәтәеит. Убри аамтазы Шьыма иаахьацшымта нақәшәан, рыблақәа ааиниеит.

– Уа, бзиала уаабеит, Батал! – Шьыма ибжыы ааиргеит. – Уара уақа ахтыста узыкәтәоузеи, умааиуеи арахь!

Уафыназак иеипш асалам аниита, Батал дыцхашьан, даатәи-тәишәа иуит, иблақәагы цөытцаччауа, «бзиа убааит» ихәазшәагы қаитцеит.

– Аха умазар, ана ашәшьыра ицаршәу амагана аашьтыхны уаахадгылар, акы уахмыхәари! – ихәеит ашәахәабжыы анааихга даеазәгы.

Батал уақа ажәа ақәымтцакәа, ахтыста днылбааңан, ифынеихеит. Дук мыртыкәа, иаргыы маганак кны, ашәа хәо, абазилика ацырхаара иафыз ацаөцәа ирыцыргызуа дры-

² Абарт ажәабжықәа зөит, В. И. Ленин дызбахьыз, уажә Ақәа инхо И. В. Израитель игәалашәарақәа схы иархәаны.

лагылан. Такэаамта цеит. Амш ахэларахь инеиуан. Ацѡѡѡа итдырхааз абазилика амашына ақәцара иаҕын. Баталгы днарылтын, ижә ашқа иҕынеихеит.

* * *

Батал адәеиужь аҕны дааизар, ижә абаҕоу, уацәы иубап! Илацш ахынзаназаазауаз Қацшь ахабарк ыҕазамызт. Иа-разнак игәы нтыцсаа ицеит.

«Уаха баба данааилак ишҕаиасхәои?» – иааицәымыҕхеит иара. Ахы абархеи хәа деимдауа дышнеиуаз, адәеиужь атыхәаншәа абнара илагалаз мѡахәастак аҕны Қацшь ашьта илацш нақәшәеит.

Ртыҕла Дамшә даҕхьан, иааигеит. Дамшә фѡышәо, Цҕәыбҕатарта хәа изышьтоу абахә шыҕоу, амѡахәаста ина-ныланы аҕынанахеит. Иаргы дзагәзагәуа ала днашьтәлеит. Амѡахәаста амѡаду ааихтәаны, инкәаратца-аакәаратцауа абна илагалан. Дамшә амѡа инахысын, наҕтәирахь абна инылалеит, Баталгы ахухәа иара убра даакылкәеит. Убри аамтазы рколнхара амашына иақәтәаны, акеѡхәа ашәа хәо иааидгылеит абазиликатцырхаараҕы дзыцхрауаз иѡызцәа.

– Уара Батал, арахь узышьтоузси, уабацои? – ихәан, Шыма ҕааитит, Батал иаашьеи ихәацштәи ааицәымыҕхан.

– Хҕферма ажә... Қацшь... шхьара иҕан... Хәѡнашьташь адәы иқәын... – игәы инархәоомызт Батал. Илагырзқәа хаддыла, иаангылаз амашына аҕхьа днаиҕьан, Дамшә днашьталаны дыѡуа иҕынеихеит.

– Иауауеи, машәырк ахьыр хәа сшәоит! – ҕааитит Шыма, иѡызцәаҕы даарылацшит. Ахәыцқәа неихәацшы-ааихәацшын, амашына инылбааит. Дук мыртыкәа, даргыы еибарчырчыруа аккара иныцалеит.

* * *

Батал дхысхысуа, Дамшә дашьталаны днеиуан. Иааикәыршаны ишылашьцара илашьцахьан. Цьара чытбжык ааиахаргы, дзыгәза даатгыланы, илымхәқәа кыдцаны

дзырѡуан. Ақыдбажәкәа абаара иахьяҕыз, абгаблақәа реиңш икәеицеиуа илаңш ианаатцашәалак, азныказы ихәы-ижыы қақаза иааилагылон, днытцыкка дцон. Аха ажәи ахәыси анааигәалашәалак, акы дазынкылауамызт, алеи-аңси рыбжьа-ра игәы ааңсахны, дыфны Дамшә днашъталаны иҕынеихон.

Аккара атцыхәантә иааѡуан Дамшә атцарбжьы. Иаргыы данынаңш, ажәѡан ацәйтцлашаара иаалибааит игьежьюа, игәәтеиуа абахә ахықә иқәыз Қаңшь агага...

«Хымпада, аңа ацәыбҕалеит!» – ааинатеит игәы, иңшзақәақәараза иблақәа иаарыхгылаз ахәыс игәы ныҕенакаазеит, азныказы имчқәа зегыы ааилзаазазшәагыы ибеит... Ахраҕкьара дынхықәххит. Длаңшызар – ахра тақнаха иаҕагылоу ахьяраць наа ашьапаны, кататцас зәызхаз амыҕраҕы ихәыпцызыңуа иларшәуп акы, – хәысхап, уаҳа изакәхарыз! Иара ишьтахь игәжәажәауа, иҕызуа, ала иазыѡуа, иара изыѡуа, ишақьо иқәын ажәхья.

Иара дахыкәгылаз, ахәыс аҕнынза неишьас ишдақастцари хәа цақа дылтаңшит: ажәѡан атцлашаара аҕаңхон; иара ҕыбгарра бааңсзаны иҕан; цьара-цьара кыцәқәак аҕагылан, цьара-цьарагыы хахәқәак алыхәхәауан. Ақыцәқәа инапы рыларцсны иаанкылауа, дыбҕьаҕуа ашьапкыртақәа цшаауа, ишьапы ааҕаргылауа, мгәацәха дхәазауа, ииулакгыы, ахәыс аҕнынза длазеит Баҕал. Маңк иңсы ааитеикын, днапыршьшьуа амыҕра иаалигеит иаргыы. Пытрак ахәыс игәыдыхәхәала, иңсы шыауа ахьяраць наа дадгылан. Ахәыс хәычы агәы ахье-исуаз, ахьта иакны иқыцьқыцьуазшәа ибон, иаҳа-иаҳагыы игәыдыргәгәалауа исырцхоит хәа даҕын. Атцх ишылашььца-ра илашььцахьан. Иара шыта ддәықәлар акәын шытахька. Аха шытахька ззумхәара икоузеи! Иааикәыршаны ҕыбгарран. Знык данаҕкьа, уаҕеимышхароуп, шәы-ңсык ихазаргыы, акы ааизынхом, дцон цақа, зынза арѡаш аҕнынза. Иара арѡаш акәзар, иахыыкоу абадгылыу – шәкы-ѡышә метр тзамццас еиѡыцәны илашьтын.

Баҕалашәара иееитомызт, шыхауаѡыкиеиңшихыиңхьазон. Ихәыс ицнапык ала иааигәыдыргәгәала икны днаҕалеит.

Дшьапыршьышыуа, ишьапы ақәыргыларта ахыңшаауаз иатқышәшәа илеиуаз ахахә ссақәа ашшы рхырга илталон, рыбжьқәагы ахауа иналаз ицон. Ус дмадағьмадашәо дышне-иуаз, дахьталаз ахықә акыр дазааигәахеит. Инапы нагзангы, ихықәгылаз амығ ашьапы еимлагәа иааникылеит, аха... убри аамтәзы ишьапы ахахә нацшәан, иаазыниауа зегьы рыбга иама ахыкәлаа еиңш тәка илталейт. Абар, иара еимлагәа иикыз амығгы ахьаахәаз, уажәымзар-уажәы иаатцжәарыма ихәо, асып ацрышәшәауа аҫаанахеит. Батал дыхәцәырххауа, сшьапқәа цъара исзаҫаргылозар хәа, ркыдыкшалара даҫын, аха ишьапы ахьаиркрыз хәа изеиңшразаалак акы дақәшәомызт...

Ицнапык ала ахәыс цаҫтауа икын, иоуишьтыр изоушьтуамызт, амғ ашьапы тырқаца излеикыз иаргъа напы амч алзаара иаҫын, хәычы-хәычла иикыз импытцәраауа, инапы ашьақәада алтуа, абар, уажәымзар-уажәы иаауимышьтыр ада цсыхәа имамкәа аҫны днәихьан. Хыхь ажә гызуа ихан, ала царуа атәыла арбгон.

Батал, иаб ихьз хәаны шынтәка ҫитит, аха ибжьы захауадаз, ергьхәакәын ишгоз. Убри аамтәзы, хыхь шытыбжьқәак илымха иааташит:

– Уара, абар Қаңшь ахьықоу, иашала, Батал иакәын зыбжьы гоз, иара дабақоу?

Ари Шьыма ибжьы акәын.

Батал даагызымызит.

Ус, Шьыма ишызцәагы иаргы аҫыбгарра инхықәххит.

– Абар Батал дахьықоу, убоу! – адрухәа ахәыцқәа зегьы Батал ишқа еихейт... Батал имчқәа зегь қацсахьан, инапы аилышшара иаҫын, убри аамтәзы инапы нтарс азәы иааникылеит. Ихы дҫахан, инапы зкыз днаитцаҫшит: иблақәа тхаха, ихахәы еиларгыла ажәшан ацәытлашаара днадибалеит Шьыма.

АРДӘЫНА

– Аңсы уңсхааит ари зшыыз! – чкәынцәақәак Ардон иһнапхьа адәағы ардәынак ргәы иалырсны иахәапшуа игылан. Оумак цуамызт аңсабара ианыһуаз уи агәеисра еиқәтәеиһьтәи. Аңсқха алан.

– Рыцха, агәытәкьа иақәшәазаап, – ачкәынцәа руазәк ардәына зкыз иһыза иаимихын, ашыа злыжжуаз агәы иақәыз атысхә жәпа дналатәхәеит.

– Измаанахарызеишь абри ашыап иахоу?

– Ахы ахьцо-иахьаауа хәа акы сзеилкаауам. – Ардәына неимтцарк-аимтцаркуан.

– Изақәызеи, уара, ас шәгәы ғызкааз? – ачкәынцәа даарыдгылт Ардон.

– Ари умбо! – ардәына ахәда хәыч хьашьшь Ардон иахь инадырххеит. Ардон мацәазтас ардәына арғыашьап иыцрыуа иахаз аниба, афымца исызшәа днеилууа дцеит. Илабжышқәа хаддылома ухәартә аһынза акы игәы иналакьакеит. Иудырыртә иңшшәахәгы ааиңсахит.

Ачкәынцәа неиһәапшы-ааиһәапшит.

Ардон ари ардәына аңсҗазара атәы игәалазыршәоз ашықәс ғыц ағынтәи ахтысқәа илапш итҗашәон...

– Ғырба, Аңта Ашықәс Ғыц быдиныхәалоит! – абри ардәына цыр-пыруа, ахышәт зыхьныхәхәы изғаз ашәшь шыытәра дук иалартәан, Ғырба лаб иһны аңхьа даатғылеит Ардон.

Ғырба лгәы нтгәыргәааит, амала, аҗаацәа зегьы ишраһауаз ачкәын, лықәла идныхәалара ахьейтәиһәаз аапхалшьейт. Аха ари аңсыуа қбазуп, Ашықәс Ғыц азтәи дныхәаларатә телеграммак иаһызоуп, иахьа ирымбеит лгәахәын, леатцамырхакәа Ардон днәиңыхылеит.

– Ғаанбзиала шәнеиааит! Итәбуп! Хаҗала, уара уахьааңсаз, идуззан итәбуп!

Ардәынеи ашәшьи ааимылхит.

Лашьцәа аадәылтын, Ардон аңсшәа иахәан, ишимуаз, ашныҕа днаргеит.

– Есышықәса шәгәырғьо, шәыхәмаруа, хьаа-баа шәымамкәа пшзала шәнеилааит, сбабараа! – Ҷырба лабгы днарықәныхәо, аҶар цәыцақәак нарыцижәит.

Ҷырба акәасқьахь дынхалеит. ЛуадаҶы даннеи, уашы симбозааит лгәахәын, даанаңшы-ааңшит. Ардәына ашәшь изладҶахәалаз ацаха ааңыртланы, ахаҶа агәы ллымҶа ина-дылкылт. Лара леиңш иаргы агәы цакьцакьуан.

«Сара АңҶа Ашықәс Ҷың сыдиныхәалеит, аха уара, уара угәы аҶра иҶазмыргылозеи, цьым, узеигәырғьозеи? Издыруа-да ушәозар? Усцәымшәан».

Дхәыцуеит, дгәырғьоит лара.

Ардәына аблеикәатцәакәа нҶылгәзааит. Урт АңҶа ибла гәкы еикәатцәакәа рхылбаалоит. Еиңхьылшшьаауа амцәыжәҶакәа АңҶа имахәар гәгәакәа еиңхьылшшьаауашәа лдырбо-ит. Даахан, агәы лгәы инадылцоит. Ргәеисрақәа ааиныҶоит. Уи уажә Ардон игәыштҶа Ҷбаа леагәыцәахәхәан дгылазшәа аалыңхьазеит...

Ардәына лзаазҶиз ицәа ахалбоит...

Ардәына ахаҶа акәзар, изықәшәаран иҶоу хәа акы адыруа иҶам. ЗаҶа ауаҶытәыҶса инапаҶы имнеирыз, харантә ицәаара абаргы, ишәон, иңыштҶа иқәлазомызт, уажәы, аңхәызба дахзызаауа икны ауада дыҶнагылоуп. Ашәшь хышәҶк инахыкәласыр, арҶарцәа шаҶа шьацмеи хы цахәцахәи ашьҶартцоз, уажә уңшишь, арҶыс иахьантәарак ахаҶкы камыршәуа, ирацәаххыроу хышәҶла ихыбу ашәшь шьыҶҶара ду, иага узыҶозаргы иҶ, ихәошәа, иалаиртәеит.

Иара шәоит уеизгы, агәы иагом. Амала, аңсаҶа азыҶкьашуам, агәы иахәашаз акы гәанаҶеит: ИзырҶазгы, илзаазҶизгы, имҶаңызгазгы гәырғьоит, иаргы хәҶыр ақәырцоит, бзиа ирбоит. Изыднагалаз ауаа иареиңш иқьиазаап, иара аҶызцәеи иареи реиңш даргы хәҶыр еикәырцоит...

Иага ус иказаргы, абыржә изгәйдрыгәгәала изку иааулышьтыр, афызцәа рахь идәықәылтцар шақа иаҫахузеи!

Ихәыпызыпүеит. Ари аҫхәызба қыиа илымпытыцтны изцозар, акы илцәыпҫхашьо хәа иҫам...

...Ғырба Ардон днеиҫапшын, ардәына агәҫақы еилылкаазшәа ҫаалтит:

– Умшәан, рыцҫа, ура афызареи абзиабареи урыцҫаражәхәәшуп. Уара уфызә аҫакра, аҫымтшәара аҫацалара ақәнагазом. Уца, умтцәыжәәҫақәа еитцыхны улал аҫсабара!

Ардәына арҫа шыапы мацәазтцас акы цырцыруа инахалцеит, Аҫҫеи лареи реизгәыкра агәаларшәагас шынан иалтазшәа...

Ауада дындәылтцын, акәасқәа абартца даакәгылт. Лнапсыргәытца инықәлырҫрааит.

Аҫҫеи Ғырбеи рыгәқәа рымаза аҫсаа зегыи иранахәарц иццакуазшәа, ахақәитра аноу, икәлаауа ахауа цқәа иналашьқрит.

«Уца, усзаатиз уизца, сгәы амаза уацҫаражәхәәшыз, иара игәы амаза еилыскааит, еилыскаа», – лхәозшәа, ажәәан иалкәкәа илеиуаз ардәына дазыпшуа дгылан Ғырба лылапш иацәызаанза...

– Ардон, иухъзеи, ура, удунеихаан ардәынак умшьзацшәа уқалеитеи?! Ас убахьоу?

– Хәарас иаҫахузеи, ари акы иазхәоуп! – ажәәқәа ааиларҫеит Ардон дзыдгылаз аҫкәынцәа.

Ардон игәалашәара амтцәыжәәа ласқәа рҫеынеикәарҫсан, инартцауланы даакәыпҫычҫаит.

Ари анықала ашықәсан итцисит Аҫынынцәтәылатә еибашьра Ду. Аҫҫеи Ғырбеи рынасып азбеит, иаратәала, уи аамтә гәымбыл. Хатцарыла иҫсадгьыл ихы ақәитцеит Аҫҫа. Ари ардәына иахьяуажәраанза иахәозар акәхарын урт рыбзиабара, ргәеисра амазақәа ашәаны. Ус анакәха, урт рыбзиабара аҫсы ҫан иахьянза!..

Абриоуп Ардонгы дзыркэыпсычхаз, аха уи иалырдыраа-уаз арт ачкэынцэа.

АТАХМАДА ИЛАХЬЫНЦА

Тагалантэи амш шэшькэа руак аены артэаа-сыртэаахэа Алтачпха Нара лахэхэабжь Атэасара ахабла иаарылашит. Уи ланшьа, 83 шыкэса иртагылаз Аублаа Манча ипсстазаара далцит хэа акэын ари ахэхэабжь иахэоз, дызлааиз амашьы-на лас Нара лыпшэма Алоу-ица Афыр ионапхьа амшафыкэан ишьтаз адэхэыпш ахьяантэоз агэара аандафы игылан. Иара ашэафьхэаф ихафагы шэымтакэак рышьтахь, Алоу-ица Афыр иаштафы Нара лыхэхэабжь еизнагаз ахаблауаа, илахь еикэышьшы даарылагылт. Амзырха зымчехакны, зееимыртафа игылаз ашьымхатла амцан ашэшьырафы.

Саатбжак аонытцкала апсзы захаз ахаблауаа зегьы ааизышит. Икэлаз анеилыркаалак, ахэса кьызкьызны итэуа инеины Нара иналыдашшылон. Ахацэа, имтэуакэа, Нарагы Алоу-ица Афыргы инарыдышшыланы ашымхатла амцахь инаскьа-ааскьан инагыла-аагылон, реиха еихабацэаз ахацэа неины ашэафьхэаф и Алоу-ица Афыри ашьшьыхэа, рыбжьы мырдуцэакэан ирацэажэон. Урт рахьынтэ ирацэафын Аублаа Манча ихы-итыхэа здыруаз, дрыцхазшьоз, хатыр икэызтэоз.

Алоу-ица Афыр иакэзар, даара илахь еикэтаньы даман ари икэлаз арыцхара. Егьа умхэан, ихатэ шыза, ипхэыс ланшьа затэы абык иеипш дихэапшуан, насгьы, илахь еикэнамтар, инарцаулан дамырхэыцыр ауамызт ари ауаф дызнысыз, цьабаалеи, гэыпжэаралеи, гэыршалеи, рыцхаралеи итэыз ипсстазаара, илахьынцэа...

Аублаа Манча Нарфьхэоу ақытан ииз, иаазаз апсыуа хатан. Иара убри Нарфьхэоу ақытантэи алагартатэ школ ауп тарасгьы дзылгыз ипсстазаарафы, аха уи мацмызт. Цшышыкэсатэи итареи ипсстазаратэ цышэеи иеилдыркааз,

итцархэоз рацэан. Ицкэынра аамтазы «Къаразаа» дрылагы-
ланы ақыртау меншевикцэа Ацсны иалызцаз, Ацсны Асовет
мчра шыақызыргылоз дреиуан.

Зны иқытауаа – Нарцъхьюаа хқыта старшынс уазыкала, ха-
дара хазуы рхэан, ихы рхибаауазма, акыр шыкэса Нарцъхью
ақыта хадара азиуан. Ақыта ғыцымтала еифкаатэын, Асо-
вет мчра иаанагоз ацстазаратэ леишэақэа, ацстазаратэ
цас-къабзкэа иқытауаа, ацсуаа рхатэы милатратэ хафэрагы
мырзкэан ирылаазатэын, идыршыцылатэын.

Аамта удашын, излабзиаз рацэан, ирацэан
излабаацсызгы. Ирацэан иара ихалагы цкъа изеилым-
каауазгы. Сталини Бериеи рхаан иказ агэымхарақэагы
иқытауааи иарей ирашымсзеит. Иқытауаа излаилшоз
ала дрыцхрауан. Ұажэижаибжытэи арыцхарақэагы
ирцэихьчон. Зынгы иқыта гэакьяфэтэи аколнхара «Къара-
заа» хантэашыс далырххьан.

Излаилшоз ала аколнхара акны ачаитэ культура дирқатцан,
иуаажэлар хар рымамкэа рхы ныкэыргартэ, инхартэ-инцартэ,
ибзанхацэоуп Нарцъхьюаа рхэартэ икаитцеит. Атаацэара да-
ланагалт. Нхацэа бзиақэак ртыпқа ионы дышнанагалт. Ин-
хон, инцуан ипхэыс Шьасиеи иарей кыкэык рыламкэа, рхэоу
еикэшэо, ргэы еикэшэо, ауаагы анцэагы ргэы иаахэаратэы.

Ахылтцылтц рылагы, хабацэа ишырхэоз еипш,
имақэаханы иааиуан. Ұыцъа ацацэа: Алыми Алмаси рых-
шахьан еипш аамтазы, мыждарақэа агака, араионтэ мили-
циа акэша ашка аусуразы диаргеит. Уака еихагы иуадашын
аусура. Нарцъхью даныказ иуаажэлар, дызлытцыз иқытауаа
рфы акэын аус ахымаз, зегы дардыруан, иабацэа рдыру-
ан, хапыр икэырцон, иаргы ламысла рыматц иуан, азэазэала
ишрацэажэатэыз идыруан, рыцэгъа-рыбзиа далахэын,
ирыцеишишон, даргы иаргы лахынцтак акэын ирымаз,
убригы излеиднакылоз, цкъа еилибакаартэ излаканатцоз
рацэан.

Ага амилиция рыкэшафэы аусура даналага аныкэарақэа
рацэаны икэшэо далагеит, зынгы абаандашцэа дыр-

хылапшуан. Ирлас-ырласны ақытарахь ифныка дзымцо да-
лагеит.

Убаскан убрака дизкашәеит зхатца дтактыз, уи ифытцганы
ирлас-ырласны амилиция афәша ашка иааиуаз ацхәыс.

Ари ацхәыс Аублаа Манча илацш дытцамшәар амуит.
Ларггы лылацш дытцашәартә аҭагылазаашьақәа фалазар
акәхап. Ажәакала, фыцфа аҭацәа зыхшахьаз ицхәыс Шьасиа
даалылцын, абаандаф ицхәыс ҫырба дааитцхны хатә цхәыс
дигеит Аублаа Манча. Ари ацсыуалаггы ицшзагәышьамызт.
Шьасиа лашьцәаггы ацәгъара алырхыр фалон аха, лара
ацхәыс уафцс бзиақ лакәын, идылмырфатцеит. Сызтахым
схы шҭаидызгало, ишитаху дыкказааит лхәан, даакәтәиан,
илгәацхаз, дызгәацхаз даҭа арцыс заманак диццеит,
насыплаггы лыпстазаара еиҭкаахеит, хшарала ари лынасып
ҫыц аҭггы дманшәалахеит. Манча афбатәи ицшәмацхәыс
ҫырбаггы уи аганахь ала лыпшәма ихы дахьылмырхәзеит.

ҫырбаггы дымшхеит, аиашазын.

Арҭ рыпсы иахылцит фык аҭацәеи цшьвык ацхәцәеи.
Рқыта Нарцъхьоу ишақәнагоу еицш рыпсуа хьзы цшзақәа:
Қәасацъ, Қәас, Алдыз, Зыкәа, Соумырзақан рхарзза-
ла, еихьымкьа-еицымкьо, Нартаа дуқәа реицш рашьцәа
еихабацәа Алыми Алмаси ирыцны рқыта гәакьа иалан.
Мшызха-цхызха ирызхауан. Ашкол итан, ацара рцон Ау-
блаа Манча иаафы цәцәеи ицшьвы цхәцәеи. Хәхәшьцәа
Хьыкәыци, Хьымсеи, Мактинеи, Тыгәи мсаат! – анырхәа, азы
ржәуам дара ицкәынцәаггы.

Аамта цон. Аублаа Манча ихшараггы ацара рцон,
азәазәала, фыцфа-фыцфала рқыта школ иалго, аинститутқәа,
абжьаратә занаттә техникумқәа ирылго иалагеит...

Манча афбатәи Ацынцътәылатә еибашьра Дузза ихиге-
ит. Ақытаҭы аусура далагеит колнхашык иахасабала. Ақыта
иалцны ақалақьқәа рахь инаскьа-ааскьаны аусурақәа иры-
лагеит ицкәынцәеи изҭабцәеи. Зани заби ирцәыхарахаз
ацкәынцәа азәык-фыцфак аказшьа баацсқәаггы цырго иа-

лагеит. Ирлас-ырласны абцъар рымцыхъашәо, ишакәым иныкәырго иалаган, Манча ицкәынцәа шыца, Алдызи Алыми мѡахкьеит, абахтагы иташәеит. Ани Алым захъызы Урыстәылатәи абахта дахътакыз, ирцхақәа уашәшәырхан, гәғәала дыммазаѡеит. Дук мыртыкәан, дышкәыпцшззз ицстазаара далцит.

Ицстазаара дахъалтыз Мурманск ақалакь аҕнытә Ацсны дааганы, иқыта гәакья Нарцъхьоу иабацәа рнышәынтрақәа знапы икәыргылан изку ахәадафы лагырзыла дкәабаны анышә дартеит иашыцәа, Аублаа Манча иуа-итынха.

Ари рацхъазатәи аахан, рацхъазатәи лагырзны иахыкьясит Аублаа Манча иѡнаҕа.

Ицъабаа цәгъан, изынхаз жәеизаѡык ихшара цқъа ицтамгылацызт Манча. Напышьашәла аус иуан аколнхарафы, аха ицъалытц мачын, изфәтатәыз рацәафын. Арахъ ақытафы, араион аҕны, Ацсны ахы-атцыхәа лада-ѡада аҕашәқәа ахъхаз рацәан. Ицҳацәа азәык-ѡыцъак Ацсны антытц зынасыцқәа калазгы ыкан. Иара Аублаа Манча хынѡажәа шықәса дыртысижътеи акыр шытцуазгы, ақытафы, араион афы, урт рынтытц унеишь-уааишь хәа зырхәоз, зажәа, зус акры цхылнадоз уаѡыс дрыцхъазон, ацәбырг ххәар ами, уи ус дагыкәтцәкьан, аиашазын.

Ирацәан нхаѡык, уаѡык иахасабала Аублаа Манча ихтысуаз. Ақытафы, антытц ацәгъа абзиа рырцшзара, арыжәтә ажәра мацарагы азхомызт ацсуара, иаҕахын имацымкәа ацъыбатыхгы. Днеиуан ус дмахцсахуа. Ица цшык агирхомызт. Ихәыцқәа кәыдк, быстак, хыртәык рыгирхомызт, млаки хътаки иаиркуамызт. Ицҳәысгы дтәамызт, аутраҕых бзианы иаалрыхуан, ашәыр ду рыман. Ашәыр ганы иҕины даауан. Иаҕнылхуаз ала ахәыцқәа еилалхәон. Уигь лцъабаа рацәан азын, дгәамтцуан.

Дгәамтцуан Аублаа Манчагы.

Егъа ус иказаргы, рыхшара еитцаѡы ианынарылацшлак рцъабаакәа рхаштуан.

Ишнеи-шнеиуаз, Алиас, Алдыз, Қәас ақасақәа ааргеит.

Манчеи Ғырбеи рҕаабақәа ицегь ирыцлеит. Еиқәгәамтцуа иалагеит.

Рықәрахь инеиуа ианалага атызшәа гәгәақәа роуа, еиқәгәамтцуа, аилытра азбахәгы цәырцуа аҕаанахеит аәнаҕаҕы.

Ғнак зны, иареи лареи рыгәқәа нибарханы ианықаз аамтазы, Нарцхьоу иналганы иқаз даеа қытақ ақнытә арыжәтә гәгәаны ижәны аәны дааит Манча.

Ипқхәыс лиартаҕ днықәиеит иара. Лара аәны дықамызт.

Дук мыртыкәа, ичкәын Алдыз иҕыза диманы аәнықәа дааит. Атаацәагы аәны уаә дықамызт, ипқхәысгы иангы шықамыз аниба, иҕызеи иареи рхы зхырпхәалашаз фатәқәак аишәа инықәиргылан, дцеит аәцарахыи аирыз иманы, аәы ааигаразы.

Убри аамтазы Ғырба агәыларантә дааины Манчеи лареи рышьталарта ауада дааәнашылазаап. Манча, ицәартаҕы акәымкәа лара лцәартаҕы дылаиан дшыцәаз анылба, «сиартаҕ иқәухуазеи?» хәа даҕыуа адәахыи ддәылтцаап. Арыжәтә ыжәны иқаз, ани Алдыз ицыз ачкәынгы ишиахауаз ипқхәыс ас дахықәцәқьаз пхеишьазар акәхап: – Ааит, апқхәыс хымдыр пханапа, сыәнгыи саабмышьтырц бгәы иҕоума? – ихәан, дылзытқьарц дындәылпцеит.

Убри аамтазы аәы зманы иааиуаз ичкәын Алдыз дааидыххылт. Уи, зыбжыи цәгьахаз иани иаби иҕыза ишибоз ацәгьарахь икылибагар хәа дшәан, иаб деимлагәа дааникылан, уаха ихы даамырхәазакәа днаган ииартаҕ днышьтацаны, ауада ашә аиркит.

Аублаа Манча игәы пжәазаргыи, ҕимтит, иееиқәикызшәа иуит уи ашәымтазы. Ани ипқхәыс жәымтацәгьагы дшәан, агәылацәа рахь дцазаап. Пытрак ашьтахь, агәыла чкәыни Алдызи неидтәаланы акрыфара-крыжәра иалагеит. Ус, акы итаххан, Алдыз иаб дахышьтаз ауада ашә ацарахәа иаартны дныәнашылазаап. Ашә абжыи мацк идуны иан-

га, Манча дгәәаны, –Иҗоузеи, уара, уаха, уангы уаргы шәнеитәнеитәсуа шәысхоупеи, ацәарагы азин сымазами сьоны?! – ихәзаап.

– Аky cтaхын cьoнaлт, ирлaсны cдәылтцyеит, caxумшьa-ан! – ихәзаап Алдызгы даикәымчны. Даацсаны дыҗан, наcгы пыткгы ижәхьан. Иамхарцъацъацәеит ацкәын. Манча ус атәымуаф ишиахауаз узацәажәоз уафзамызт, шаҗа ауаф изын дхааз аҗара, акыр инеиханы дымчын, иаатырҗьагы цәгьан дургәаар.

– Ааит, уара аеада, уанажәи уареи шәоума са сатәазымбо?! – ихәан, напышьашәла дигәйдлеит. Аха алым иафызаз, 23 шықәса иртагылаз арцыс доумышьха имч иқәхозма 65 шықәса зхытцуаз ауаф бырг. Уажәраанза ишыҗаитцахьаз еицш деимлагәа дааникылт данааигәыдыххыла. Акаруаҗ ахь днeи-гарц далагеит ацкәын иаб.

Аби-аҗеи ааибарххеит напышьашәала.

Ускан Манча жәымтацәгьа ицкәын иеааимижәаан, акаруаҗ ашьапафы икыдгылаз ашәақь аашьтиҗаит.

Ауада даафнашылт Алдыз ифызаккәынгы.

– Аа, абааҗсы, Манча, уеиламган, ухы унапафы иааг! – ихәан, даагьацәыгьацәит.

Уи инақәырххны Манча ишәақь ац датхеит.

Атықьхәа иҗкьаз ашәақьабжы тәаа-тәаауа, Аублаа Манча ицкәын хәыдраазқәа иреиғьыз руазәк иаб дышимпытаҗсыз азы шәацьхәара ауа, Нарцьхьоу ақыҗа иналфит.

А Қ Ә Ы Ц С ы Ч Х А Р А

Ажәван иатәара ацәаарак умбо цстхәа еиқәатәала италахан. Амала, аҗхынтәи амра ца урт ацстхәақәа иргәылпханы амчра цәырнагон. Анацьалбеит, адунеи былу-ама ухәаратәы ицәыташоуран. Амтқәа аҗафьхәа ицхауан.

Ишнеи-шнеиуаз ацстхәақәа акаҗран рәаадрыжәпеит. Амра ашәахәақәагы урт инарыхәлагәан илбаардазшәа

инеихэлацәеит. Дук мыртдыкәа, ацәытцашоурара иҕаз ахы кны, иаасыкәыршан ахра зуаз аҕсабара иқәтны, иахынеиңырхо сцоит, амала сызцәымгу шәыбла самбааит ахәазшәа инытцабейт. Иңсылмыткны иҕаз аҕсабара «Оф, гәышыа» хәа аҕсы арго, ашьхарахәтә ахышәашәара аҕаанахеит.

Ацыртырхәа иаамацәысит, ажәәан алакытца ахәапхәа интасызшәа интшәааит.

Ала кыдкьо, ахәа кыдкьо аҕаанахеит адыд. Зхыцратцас абжыы аҕсабара зегы амехакушәа иаакылкьеит ақәаршааы. Саатк ала адгыл, зкышәқәа еикәыңда иҕаз, азхара азы ажәит. Зееикәырхәны игылаз аңшыттрақәеи, аҕаынттрақәеи, ауттрақәеи рееитцырхит, хәикәзырхаз уара уоуп, ухаткы хцааит рхәозшәа, рхы иааханы ажәәан иаатцапшит. Ашәапыцааң иаха рымч талан, рхы-ргәы иақәгәырғо иаазкәаршәшәеит. Хкәаскыа абартцан уажәраанза зыбз хәыц раханы, ихащашуа, згәыштца аарханы икажыыз аласба хәычы абга иаакәтәеит. Иааҕырхасын, аҕаарххеит.

Зхы кны ихыркәақәо абыркыыл иқәтәаз ацыгәгы налбааҕеит. Иаалахҕыххеит. Ацгәы неин, аласба инадыххы-леит аҕырбабан, ахәдацәа инамтцасит. Аабагы пхеибаца, еибарххо, ихәмаруа абартца иаатцалеит.

Шыыбжәаанза аколнхараҕ аус зуаз саб, ацәытцашоурагы анизацла, дкарауараха, ашыз дцәыланаҕәаҕәазшәа ихы ибо дыкан уажәраанза. Уигы ари зәаазхаз ақәаршааи ахышәашәареи даадырлахҕыхит. Еидара хыантак даатцытызшәа инароузаны даакәыпсычхәит, иңсы ааивигеит. Пцтазааратә мчы гәгәак шынырыз лабҕаба ибо даакәлеит.

Иара саргыы схы хасаб азуны, уи аминут азы иаасы-кәыршан ахра зуаз аҕсабара саназхәыц, иаиуз аңсеиагара иабзоураны аҕсабара зегы луанытә иаакәыпсычхазшәа сылапш иаатцашәеит.

Даеа пытрак ашьтахь ақәаршааы хкәеит. Аңстхәақәагы неилыаы-ааилыаит. Цлакашәара аҕынза интагылахыаз амра пхашыа-пхатцо ахыләа-псыләа зхылзуаз аҕсабара иныкәыпшит.

Уи уажэы уащы ицырхагамызт. Ари ақәаршөы иахылцыз ахьшәашәара зеггы рзыхәан ицсеивгаран иқалейт. Иқәыпсычхаит ақсабара, иқәыпсычхаит иара убастәқьа цсы зхоу зеггы, урт зеггы цшәымас ирымоу ауаа ақьа инаргыланы.

АХКӘАЖӘ ЛХӘЫ ЗГОИТ

Ғауади-аамстеи рыцкәынцәа гәыпцөык рхашәа хы мбо иеыжеланы қытамқак ианыланы инеиуан. Ишнеиуаз ґеуащык иааихъзеит. Ари, еицыз Ғауади-аамстеи рыцкәынцәа ибзианы еицырдыруаз, анхащы лахғых, абзцәгьа Кьынтышә иакәзаарын. Кьынтышә дынхақ бзиан, дуащы лахғыхын, аха грак иман – ач имагәышьазаарын. Ари ргәаламшәо иқахызма згәы кыдыз, зхашәа хы зымбоз арт ақкәынцәа.

– Уа мшыбзиа, Кьынтышә, иқои, уара, улахь еиқәушәа ааботеи, арахь уабацо, уеыхәдаггы акы ықәкушәа иаабоит?! – рхәан, ағу ааилдыргеит ақкәынцәа.

– О, бзиа жәбааит, дадраа! Сылахь шґеикәу, цыушьт, амцхәггы сгәалақара бзиоуп. Ақкәажә Макрына лахь сцоит. Иацы лхәы згараны сықан, аха цыара уск атцыхәала сахнаган, сзымцеит, аха иахьа лхәы згарц амқа сықәлейт, уи ауп сөыхәда иқәкуггы. Шәмоурахә мызааит, иаразнак шәылацш ишґацашәеи?! – ихәеит Кьынтышә.

Кьынтышә иажәақәа згәампқаз шьоукуы, – дахьырхәтәуп анхащы қабадажә, – зхәақәазггы қалазаап, аха еицыз зеггы иреихабыз Хәитбеи захьзыз арпыс еиғамс идимырузаап.

– Шәшиқәатра, шәдинаныс, ақәнагацәқьа шәеихәеит, шәидызцалааз?! – ихәеит аґауад еиғамс Хәитбеи.

«ШЬАХАН, АРАХЬ УГЬЕЖЬЫ!»

Ари қалейт қазну ашәышықәса алагамґаз. Пачкориа Кәанеи сабду Шьахани еицны цсрак ақны инеизаап. Ақсыжра

аенынза макъана мышқәак бжъан, аха ргәылара аңсытбара аныкала, аңсыжра аенынза агәәкра ахыкалаз аөнаҕаҕы инейны аңсы дыртәуарц, иңсыз иҕахцәаҕы ирыдышшыларц рызбызаап.

Ускан аңсуаа уажәеиңш аөнеихагыла дуқәа рымамзаарын.

Аңсра ахыкалаз аөнду хәа ирызгылаз ө-ҕык змаз, маңк иөыштыхны ашыақақәа зҕагылаз ганөнызаарын. Аө-ҕыкгыи рышәқәа аартызаарын. Шьахангыи Кәанагыи амзырха агәҕаны игылаз аңыуацәа рхылңарчқәеи, рыхтырңақәеи ахықәыртцоз астал ианаадгыла, аңсы дахыкқәыз аганөны ашқа рылаңшқәа кыдырхало аңшра иалагазаап, аха акгыи рбомызт. Аганөны аө-шәыкгыи рахь даара рәазтәылхны иңшызаргыи, аңсы дахыкқәыз рымбеит.

Нас Пачкориа Кәана Кәытңниа Шьахан иахартә ихы наидкыланы:

– Дад Шьахан! Уара арыҕарахытәи ауада уөнал, сара арымарахытәи сыөналоит, ңара дықамзаргыи, даҕаңыара дышңақамлари, – ихәзаап.

АЧАҒИРҒАҒ

Уажә аакыскыа ақәатәи чағирҕак аҕны ча пҕақәак аасхәап сгәахәын, митәык идумыз агәаран снықәгылт.

Саанаңшы-ааңшит.

Агәаран аханза, настхашәа, тынч ңыарак иеизышыақәымкуа дгылан алымт згәытцыкәкәа, зхәынцәрақәа шҕазгыи, зкыаҕ аңхыа еимыртаҕа еибартыз, згәышңы абабара қамсхәыңыза икылхәхәоз, заңхыатәи зхаңыцқәа өба кашәахыаз уаөы пшыаҕаҕа дуқ.

Ачағи ө санаалзааигәаха ңарақәак налсыркын, шақа чачы сҕахыз наласхәеит аңсышәала.

Ани ауаөы пшыаҕаҕа ду сара сышқа дааскыаны днагылеит.

Ихы дөахан даасҕаңшит лаңшыла сеипхышышыаауа.

Уеизгы-уеизгы рыцхарак ацэарагы рхысымбаалейт иблакэа.

– Чахык сзаахэ! – ихэейт, игыруа акцент нацшыны иаарцшуа, аурысшэала.

Аиаша схэарами, абжыаацны сшақәшэалоз еицш акэымкэа, апарагы уеизгы-уеизгы чахык ахэ самайгзартэ акара сыман.

Чахқәак изаасхэатқәап, дгәакуазар ауейт, дрыцхауп аасгәахэит зназын.

Аха убри ашэымта инаштарххны, ицагәыз сгәынкылара ныцхьахэҳэаны, атхарцэхэа ацэа саалихызшэа, сфәпхьа даацәыртцит зыфа иагыз, зыцэа иагыз, жәаха-жәамш абцъар кны, абри» «чахык сзаахэ» зхәаз ауаф иуаажәлар рхатарнакцэа имаркыз ицсадгьыл зыхьчоз, хацәынмырха дара дырфәагыланы дшықәпоз, жә-автомат хык зкатарей зыжәахыри ираарханы иршыыз қажәи фба шықәса иртагылаз, ацсадгьыл ахьчаф, айбашьфы, сыцкәын...

Снейлууаа сцейт...

«Ааи, саб, ура мыжда, сагьанбаухашти!» – ихәазшәа слымха иаатафит сыцкәын ибжы.

«Ааит, ура агмыг! Ура сцейцыка уцейфышарц акәызма сыцкәын дзыршыуаз, ант рнапәфы акәым, рыцхыз афныцқәагы шәымтак иадамхаргы сыцсадгьыл акалара иацсамыз утәылантәи ампыцахалафцәа!» – гәаныла акакеихәа ицакьара сафын ани ауафы пшьагыатха ду, аха сфәи сзейхыуамызт, сыцсахы цыжәжәон, суалыуашон фныцқала.

Ачафиф счакхәей, иплыргаз спарақәаки аалымсхын, адәкьан ахышә снадцит.

Ача сзаахэ зхәаз уаха сихәамцшзейт, гәаныла исхәоз ажәала исамхаиахәар хәа сшәаны.

Атахмадацәей, атакәажәцәей, зыбз ада зыхәламыз амаалықьцәей зымшафоз, жәларык зқышықәсала иапыртцоз адоухатә беиарақәа шәымтакала иццышәызтәуаз, абыскатәи гыгшәыгрей, гәымхарей ацсуа дгьыл афны иказтаз ажәлар

рхатарнакцәа иахьа уажәраанзагы абри адгьыл имшәа-имырха, ипхамшьа ршьапы ахьықәгылоу, иара Анцәагы ихаҭәаимшьозар ҕалап, аиашазын...

Иауеи, ари адгьыли адунеии ршеи уажәи рыбжьара уи зыпсадгьылу ажәлари рычҳара дырөгегьых изпыршәо?!

Зчеицьыка знык уаҕрагылаз ауащы ичеицьыка ушҕахәазо, ауащра ахәынгастак улазар?!

А З А Ц Ә Р А

Абар шыҭа җажәижәабаҕа шықәса цуеит зызбахә сҳәар истаху ахтыс ҕалеи уажәи рыбжьара. СССР аҭарадыррақәа Ракадемиа анапаҭаҕа иҕаз Адунеитә Литература Москватәи аинститут аспирантураҕы аҭара сҭон усқан. Уаҕа, СССР захьзыз ҳаҭсадгьыл ду амилат республикақәа жәпакы рыҕнытә иааны аспирантураҕы аҭара зҭоз аҕар рацәащын. Пытҕык ҳақан Аҭсынтәылантәгы.

Ғнак зны, Ричард захьзыз сщызак даасыдгылан, абас сеиҳәеит:

– Беслан, иахьа рыцҳарак сақәшәаны сыҕоуп, җызара сзу-урц сҭахуп, суҳәоит мап сцәумкразы.

– Иауазеи мап уцәыскратәы, иҕалазеи, Ричард, иухъзеи, узықәшәазеи рыцҳарас?!

– Сдиссертация ащраҕы аҭарадырратә напхгащыс исы-маз апрофессор Иван Марк-иҭа дыҭсит. Иқәрахь днеиҳьан рыцҳа, дажәзатәҕыоуп уҳәартә дыҕамызт аха... – иҳәеит Ричард, илахь еиқәышышыы.

– Сгәы иалсит, Ричард, иуцеищышоит угәырҗа. Имада, ихзыда унапхгащы?

– Зықәрахь инеиҳьоу ипҳәыс Анна Павловна дыҕоуп. Хшара дрымазам. Абар, шықәса щынҗажәа цуеит хинститут аҕны аҭарадырра аусзуоцәа ҕарацәа раазара даҕызижьҕеи. Җажәащык рҕынза аҭарадыррақәа ркандидатцәеи

рдокторцәеи рҕынза ацарауаа иаазахъеит. Иааикәшәан дыңсит, хлаҳәада... Дқырсианын. Введенсктәи аетро умдыруеи? Убри аетро аҕаҕхьатәҕьа иҕоу ақырсиантә ныхәартаҕы акәзаарын Анна Павловнеи иарей аҕаацәара анаҕыртоз, рынасыҕ анеилартоз, агәыргьен ахырхартаз. Уажәы, данҕсы, абар хымшуп Иван Марк-иҕа иҕстазаара далцижътеи... иахьа дыржуеит азы, убри Введенсктәи аныхәартаҕы днаганы дыкҕартар акәзаап. Убраҕа саатқәак дыкҕазаауеит.

Нас, ихаҕхьаны, инырцәымҕа дакәыртозаап, Анна Павловна дсыхәеит лыквартираҕы снейрц, слыцхрааны Иван Марк-иҕа Введенсктәи аныхәартахь длыцаазгарц, уантәи Переделкинотәи анышәынтрахь длыцаазгарц, аҕсы дыржаанзаҕы саанҕасырц. Беслан, сухәоит абри зызбахә уасхәаз ахтыс лахъеикәтцага ахызала иахьатәи сныкәараҕы ҕызара сзуурц. Сара исыкәыртз иахьатәи уусурамш, – иажәа аахиркәшеит Ричард.

– Җызара шҕаузызымуеи хәнеиҕызцәаха, Ричард. Ацәгыей абзиеи рҕы хайдымгылар калома?! Ханбеикәшәари?

– Саатк ашьтахь.

– Азамана.

* * *

Саатк ашьтахь Ричарди сарей аспирантцәа хәеипшнарта аҕнытә Иван Марк-иҕа иквартира ашҕа хцеит. Уи аквартира ахьыкәз аон ду ахҕатәи аихагылаҕы акәын. Азал агәҕаны игылаз акәыба иахатәан иҕхәыс Анна Павел-иҕхаи, лҕыза ҕхәыс быргки.

Ричарди сарей ашьшьыхәа хәхкәа ларкәны хнеины акәыба хнахагылеит. Шәымтақәак хәкан ус. Нас, иҕхәыси илыватәаз абырги хрыдышшылт:

– Ишәыцеиҕахшоит шәгәырҕа...

– Итабуп! – лхәеит Анна Павел-иҕха. Ричарди сарей лаҕшыла ауадақәа ааиҕхәахашьшьеит, аха зызбахә схәаз

ахәсақәа аҕыңыа рыда уаха уаҕ халапш дыттамшәазеит. Нас иаргыы саргыы хнеин, акәыба аҕаҕыа иҕацәны игылаз аҕәардәқәа хнарықәтәеит.

Дамратас иҕахан, иҕынчын хзыҕнатәаз ауа-да. Дук мыртыкәа дааҕнашылеит хатца назааза дук. Уи аҕсы аныхәартахь дызларгоз акатафалк иақәтәаз амашьынаныҕәцаҕ иакәзаарын. Аҕсы аныхәартахь игара ишаамтаз леихәеит Анна Павел-иҕҕа. Амашьынаныҕәцаҕи, Ричарди, сареи хайцхыраан, аҕсы дызтаз акәыба аашьтыхны аштаҕ игылаз акатафалк инақәхаргылеит, харгыы уи акатафалк ханталеит. Акәыба азганкахьала иҕхәыс лҕызеи лареи надтәалеит, егы аганахьала Ричарди сареи хнадтәалеит.

Арҕ зегыы хтыпқәа шаанахкылаз аниба, амашьына-ныҕәцаҕ акатафалк аус аирун, Введенсктәи аныхәарта ашҕа амҕа хәқәлеит.

Анна Павел-иҕҕа дцәыуамызт-дыхьуамызт. Дцәыуамызт, ажәакгыы лҕытшәомызт уи лҕыза аҕхәыс бырггыы. Ричард иакәын, ажәак шысымхәара хәа тоуба уны дыҕазшәа, дтәан алагырзфҕы ихышәшәа.

Сара исурхәозыз уеизгыы, зыбзиара узымдыруа ицәгыара уалахауеит хәа аҕсуаа иззырхәо аҕагылазаашьа ахатәцәҕыа сақәшәаны сыҕан. Исзымдыруаз ауаа ргәаҕра амҕаҕашьа сxy амариашан стәан сеикәпата, сылахь еимарцахәны...

Иван Марк-иҕа дызтаз акәыба ҕбаҕа саат аныхәарта иҕнагылан. Хәкәаҕаа хтәан Анна Павел-иҕҕаи, уи лҕыза аҕхәыс бырги, Ричарди, сареи. Апап дааин, ақырсиан дин ишахәоз ала, иатахыз амартхәқәа зегыы ҕацәны, аҕсы дихаҕхьеит. Хәҕы-фҕы раҕара аныхәарта аусуҕцәа ааи-хагылан, ашәа хаақәа изырхәеит. Урҕ ақырсиан таслымра шьақәзыргәҕәоз амелодиа хаақәа ҕанаҕтәи аҕстәара лашацәа рахь амҕа идырбарц рҕахызшәа акыраамта ихагылан.

Аҕсы анышәынтрахь игара аамта ааин иаахадгылеит... Анна Павел-иҕҕа лхы дҕахан, агәырҕеи, арыцхареи, ахәареи

зхубаалоз лыбла таакэа нахгэйдлырцхалеит. Ричарди сарей ажэахэаха ламразакэа, амаршэа куа акэыба ахи атдыхеи кны иаашьтахит, аныхэарта индэылаагеит. Нас амашьынаныкэцаф дхацырхырааны акатафалк еитанақхаргылт. Анна Павел-ипдхагы, лэыза апхэыс бырггы наф-ааф рыжэоахырқэа аанкыланы, хатырқэтарала ашьшыхэа хнарыцхрааны акатафалк иақэхартэеит. Ақсы даагеит, Москва азааигэара икоу, Переделкинотэи ахаблатэ зейцш цсыжыртахь. Ақсы дыржит знапы ианыз ақсыжцэа. Ахэылбычеха Ричарди сарей хкарауараха хзейцшынхартыхь хааит.

Ричард даара илахь еикэын.

Ицьоушьара, уи еихаразак хьаас имаз ицсыз ипрофессор ицынхэрас, напхгафыс иртараны иказ атцарауаф иуафшыша зейцшрахашаз, иара Ричард уафытэыфсак иахасабала дшыкалашаз акэын.

Аиашаз, даараза сылахь еикэын иара саргы. Азатэра хьынтыцьза исықэығэғөшэа збон. Амала, сара ицьасшьоз, цстазааратэ кэандарак илакытца итцамшэартэ еипш Ричард илахь ахьейкэыз акэын.

Абри фынфажэижэаба шықэса рыфныцка атцарадырра амац зуаз атцарауаф, афар еитцаазоз апрофессор ицстазаара даналтц ашьтахь, даныржуаз аены, ипхэыси, убри лэыза пхэыски, атдыхэтэантэи иаспиранти рыда ихатцгылан дызжышаз азэы дыззаамрыхыз ауафы дыцсит хэа сөыза Ричард мыцхэы илахь ахьейкэыз акэын ицьасшьоз сара.

Ус, хайвагылан хашнеиуаз, саатгылан, сөыза сара сышка даахьарцшны фэастит:

– Ричард, уанацьалбеит, уыуа даан, уага дигеит, иудыруазар!..

– Ус угэы изаанагозеи, Беслан? – ихэеит Ричард, исхэаз аацьашьаны.

Сыцэан сцэыраханы саапшызшэа гэеанызаарак саамцанарсит. Абри акара доухала исцэыхараз ауафы афызара ахызызуаз саацэшэеит, сагыаацэыпхашьейт.

Сылахъеиқәра алахъеиқәра ацлеит. Саныхәыңыз зны сзыргәамцлоз, Ақсынтәылан ахра зуаз ашыз чмазара сыхъызшәа сцәа-сжыы тырхьтшьрак налсит. Ричард уаха симацәажәазеит. Дыспыртцны аспирантцәа хъеипшхартаф иара изалхны иқаз ауадахь дыфналаанза азацәра сахәачеуазшәа збон, ақсың лагафәагара сцәыуадафын. Саргыы исзалхыз ауадафы саины сфырта астал снахатәеит. Саахәыцбгыцит... Стәацәа, схәыцқәа, сан, саб, сашьцәа, сыуацәа, сфызцәа гәакьақәа, сдоуха зымехакыз сдац-цашә, сдаракәац зегыы ськәағга иаагылазшәа, сылақш иаатцашәеит.

Санаақшы-аақшит...

Суада зләтәыз сышәкәқәа, снапфымтақәа сдоухатә мфанызафцәа гәыблыла сылақш иньцызгеит.

Саалахфыххеит.

Алу еипш ихъантыцьза исықәығәғәоз азацәра спыртцхъан Иван Марк-ипа дыжны, уи ипқхәыс Анна Павел-ипқа лфызей ларей харпыртцны, сфызә Ричард иуадахь даныфнала нахысгыы, аха азхәыцха смоуцыт акәымзар...

АИҒАГАҚӘА

ИУСУФ ЦЕКӘА

АИАШЪАРАЗ АШӘА

Аңсны сықоуп, аңсуа дғылағ
Са сгәы шығызхуа раңәзоуп.
Насың змоу жәлар рыдгылағ
Саргы пшәымас сыңхәзоуп.

Ара дысқылеит аґахмада,
– Уахғаз, дад! – хәа дыхианы.
Сгәыдылкылоит ан Хамсада,
Сызцу лықкәын иеиңш сшьаны.

Аратәи ажәған иаңәа аңақа,
Са сгәы иақәзам ааңсара.
Абар, илакә уархалушәа,
Ишьтоуп сғаңхәа Аңсыра!

Аңсны, Аңсны, иумғаныззоуп
Агәыргъара есқынгғы.
Ужәлар зғыдоуп, насың рымоуп,
Игәыкуп уа уеиңш даргы.

Сара ашәуа насың сымоуп,
Сашыңәа рыдгғыл са саңоуп.
Сара урт ршыаңқыа сылоуп,
Срылоуп, сыңсеиңш срызгәықзоуп.

АМЫРХАН ШЬОМАХЭА

АИФЫЗАРА

Аибашьра амшқәа раан зны, џыџа
Бна тоурак илсны пшыхәра ицауан.
Урт рымџа па шәтышла иқәцдамызт иџыча,
Ақабардеи абалкари шә-гәақрак рзыпшуан.

Абар хәылбыехан, дара аапса-икара,
Ихынхәуан рырхәтахь рыдта нагзаны.
Ус, иаарпынгылеит азымџас еиқәара,
Мақдас илакьуаз, ақәџ харакны.

Атынчра еилагеит абрақа ақсабара,
Ақчахәа ицәажәеит анемс иавтомат.
Ахымца рынииеит, ирмыхьзаргь псытбара,
Деизқьа дылкахаит ихәыз асолдақ.

– Сџыза, макьана крагуп ашара,
Ирлас аштаб ахь, заа уназа!
Сара снаскьага мақк акаламрахь,
Инхеит џ-патронак, усцәымшәан, уца.

Аибашьџы днеит ажәакгы мхәазакәа,
Дитдалт иџыза, нас имџахь деихеит,
Урт рымџа лашон, ашьамџа еицакуам,
Азымџас агәеисра имцабзны иазынхеит.

Абас ашәартара аиџызара аиааит,
Иарбан уи атқыс ипшьоу, игәрагоу?!
Уи амчра, ахатцара, агәағьра ариит,
Пгара ақәума ракра, шьала икәабоу?!

МИХАИЛ СВЕТЛОВ

Иззагъзауа, идыр'е'е'ауа,
Шәа шәыбжь бнеик мариоуп.
Шәара шәырзеитамгауа,
Абызшәакәа шәрыкәгоуп.

Шәыфналоит шәара агәхаштра,
Ауаа шыфнало ахан.
Сара уи сазыразра
Шәымоуп, ус сгәа'дхан.

Идгьылтәу зегь рахьынтәи иаанхеит,
Зда псыхәа ыкам уара уча.
Игәыбзыгу ауаф иажәа шыақәхеит,
Нас–адәы абжыццәа, ҳзырчаз.

Ирытауа сымч цақәа иреиғьыз,
Ақалақьқәа, ам'ақәа, амхқәагьы,
Еилыскааит ажәытә ҳатгәын шреиғьыз,
Ҡныргылартас адгьылқәа зегьы.

СТАНИСЛАВ ЛАКОБА

АХАХӘ АҢСҢАЗААРА

Сара избон ахахә жәижәых,
Ахатә җра иазцозшәә,
Атыша иштәхауаз.
Избан, уи аңсы зҗнаршәаз?

Ахахә иадыруан аңсаатәкәә,
Зынгы хахәтәс ишкахауаз,
Ус ауаа рахьтә иахауан,
Аха иатахын иахар.

Азәы хатала абас ихәар:
«Иугәаламшәои ахахә мажәроу,
Абнаҗа акатәараф ишьҗаз?
Уи ңсаатәхан, ишьтыпраан ицеит».

Ш Ә Ы Ш Ы Қ Ә С А З Х Ы Ц У А А Ң С У А

Сара даасңылеит зыблақәә ғ-тышак змаз атахмада,
Уи дзон ашьхақәә рылахь акчырақәә дыртысны,
Ажәйтәантәи азхыҗәә алабашья иҗанҗаны.
Насгы иара ихцәы-шла
Атреиңш ашықәсқәә ирыццахақәаны,
Урҗ ңыжәжәеит,
Икәыкәыцыкә ицеит.

Ғаастит: «Аңсҗхәә»,
Нас сара сығныҗҗа
Ақәә кыдҗәан идәықәлеит.

Амахәта бааза
уи иахылцыз шәтүп
аҗацәра.

Ашәт җшәеит
атла җагаланхеит.

Асы зыҗит
зегь раҗхьаза иҗырны иааит абҗыцқәа

Аҗакар
абас абжы цәгьоуп азиас аҗстаҗы
Уаҗа ақәа кыдхаҗәа алеира
Иалагазшәа.

Иҗақшыы уаркалеиуа атла
абраҗа иҗыхха иҗеит аҗша.

АННА АХМАТОВА

Сара срыдгылом зыдгыл нзыжыыз,
Аҗацәа ирызҗаз ирыжәжәарц.

Зымеыҕра, згәымхара казмышьыиз,
Ирыстом сашәакәә рхәаларц.

Аха дрыцхасшьоит зтәыла иалцоу,
Баандаџуп, чмазаџуп дзеицшу.
Илашьцоуп уа умџа игәамтцу,
Иашоуп атәым ча иузыцшу.

Араҕа абылрамца ахьжышуа,
Хқәыцшра аҕнытә, инхаз хәәеуа,
Ихасран иҕаз мчык ҳацәхьамтцуа,
Хғылан ҳаахақәә шыәеуа.

Иаҕьяадыруеит ихьшәоу ахәшьараф,
Саатцыцхьаза ақәнага шхәахо.
Адунеи иаздырам, иқәымҕьо зшьара,
Ғаипш иҕаҕьоу, иҕәбаҕәшәо инхо.
1922

Амра агәалашәара цсыҕехоит сгәәеҕы.
Иџеижьцәоуп ашьац.
Затәи асцырақәә рцшасроуп изеу,
Аарла исларц.
Аканалқәә тшәоупаз иуцылом ацәқәырца, –
Ишәуеит азы.
Ара ак ҕалом бзанцык, нас ишца,
Иааџуам ацсы.

Ацслыш, ажәџантацә агәатцан ихиа лаз,
Цшандагас иакыз.
Икалап еиҕьзар сара сахьыҕамлаз

Уара узын пхэысс.
Амра агэалашэара цсыгехоит сгэафэы.
Цхумашь иара?
Иќалап! Уахык ала иааир ха хфы зынрак.
1911

Q - ЦӘАХӘАК

Шьоук рыќнытэ са сырехэара – рцъароуп,
Уара уќнытэ сырцъара – рехэароуп.
1931

АТӘХӘА

Агэашэ харакќэа рќнытэ,
Охтентэ хэынцэаќэа рќнытэ,
Уалааи изнымсыц мөак,
Ма идмырхыц тэартак.

Атцхлашэ унагэылс,
Амшац кафбжыы ухац,
Аацхъарада, ус,
Азэы имырхэакэа «уныс»,
Уаххъафара усзааи.
1935

Уеицацах уара, атцх лашьцахь, уацыз.
Уа иќылаз аќарматцыс шэахэоит.
Уи хаауп ацха, атцыцындра атцкыс,
Схыбаара атцкысгыы ихаауп, рхэоит.

Ужла, са иску сжыга,
Стдыркант, убжыы шытыхла.
Даахашытырым хаға агәыга,
Җамхқәа рышқа гәагла.
1941

З Х Ы И А Қ Ә И Т Ы Р Т Ә Ы З

Аңша цқәа аңсатцлақәа артцысуеит,
Асы цқәа иазыџуеит адәқәа.
Ара аға ишыапышытыбжықәа цсхьеит,
Иназеит сыдгыыл агәыхәтәқәа.
1945

Зегы аҗаамзаара рыстоит хамтас,
Нас Иаса Қырыса иеиҗаира амшаз,
Рылахь сагәызуеит чархәара сзызуз,
Иқышә сагәызуеит – згәыбылра сзызшаз.
1946

Са издыруеит, уара усхамтоуп,
Шықәсыла схәақәа, сҗәа рзы.
Адгылтә гәахәарақәа сыҗерымта,
Дунеик санупаз хазы.
Исмырхәитаз бзиа избоз:
«Бзиа узбауеит сара».

Зегы-зегь ранасыжът ишырбоз,
Уи азы, усоуцшәылхоит уара.
1916

АҢОУБА

Иахъа зыхаара бзиала хәа иазхәазгы,
Амчра гәгәа алылхааит лхъаацәгъа ртәаны.
Ңоуба аауеит, ххәыцқәа, хнышәнапқәа рәацхъагы,
Азәгы дцар шахамуаз, хара тәыс хқатцаны.
1941

МИКОЛА МИРАШНИЧЕНКО

Даара ихахәыз,
Шьоук рыцсы иалхны,
Азәы издыргылеит ашны.
Даара ихахәыз,
Шьоук рыцсқәа изцасны,
Ауаш ицсы ихырхит дхәаены.

Еи, зцырцәқәа шықыруа амра,
Исыт ухыцәхәыц –
Ифасхәап ахарамра,
Ауаш иәацхъа иахьхәырц!

Азәы иңстазара
Асакара ҳаскын зқәиааз
Каршәратдас инықәиеит.
Сара убрақа шыапы зтамыз
Ғыла аора сықәшәеит.
1984

Ианбыкәу иаңыжәацғы,
Имәасит иизымдыруз азәгы
Аныхақәа рыбла зхаз аеыхәақәа,
Имәасит убас жәацғы,
(Кьардала ичаңан зегғы),
Аныхақәа рыбла зхаз аеыхәақәа;

Имәасит иара иацғы,
(Науртдас ибжьазуаз еицны)
Аныхақәа рыбла зхаз аеыхәақәа.
Иахьах,
Иахьа
Акғы мәасзом шыта...

АГАГАҚӘА РТЕАТР

Ашьацрағ диоуп асолдат,
Агага иалху,
Ишьтихуеит уи автомат
Агага иалху –
Ус иаразнак
Ажәфан цәышла уалыәруеит,

Ухаҫа угага
Уанақәхалак иутцазуеит.
1984

П Х Ы З Л А

Пхызла сара сыҫсаатәын. Пхызла –
Убри аамҫаз сегьзыркәиин. Пхызла –
Аҫсаатә азыркәи иашьтан. Пхызла –
Азыркәи уи иацәарц иашьтан. Пхызла –
Аҫсаатә хәыч зышьҫаз иахьзеит. Пхызла –
Азыркәи хәыч бжьаззеит. Пхызла.

Ф И О Д Р Г А Р И Н

М Е Р И А Ф З П Қ А

Избоит еилыкка, Мери Афзпқа,
Быблатдар атцлашә кылблаа иагон.
Амцабз багәылтәраа, ажәәанаф аҫыпқәа,
Ақәылаф биҫылан, дпыхха дыбгон.

Бҫагыоуп бара, хаҫалагы кыр былшон,
Атәыла иахьзаарц агәәфра, агәырәа.
Аҫсуа фырпқәызба ажәәан баззышон,
Ажәәан мәас иалбхт, бымцеит зымәа.

Аибашьра анжьышуаз, штурмантас бнеиуан,
Асар рымәеипш ажәәан бышьҫа антәо.
Са с-Украинагы антас ибызгәәфуан,
Быхәрақәа сыхьуеит, исыцуп сахьцо.

Ба бзын ишәтлоит, ашәт гәлымтәахқәа,
Етәәцъаа цхаит, убас игәыкзә.
Бәапхъа иаатлаит амәа лыпшаахқәа,
Аиааирамш баңылеит, мратцас быххазә.

МУҲАДИН ДАҒӘЖӘИ

АЖЬИ

Исзаажәг аңъаз,
Исзаажәг абәа,
Скымтә зырңъаз,
Умцан зымәа.
Амца иеҳәатца,
Мыцхәы исыршыр,
Схәатәы хатца,
Итыруеит аңыр.
Сара сжәхәа,
Сыңсынгерери,
Сызбахә нахәа,
Изымехәари:
Атыңь сыршит,
Иззрыжәт, искәеит.
Баша сымңшит,
Аңхзы схыкәкәеит.
Алыра, асал,
Аеага, аиха,
Шьоук рңырсал,
Ркәатан сырхиеит.
Асаат кәсцеит,
Аус ауа,
Ҳаамтә ицо

Зыцхъазауа.
Сара сжъахәа,
Сыцсынгыери,
Сызбахә нахәа,
Изымехәари;
Исзаажәг ахыы,
Ацъаз, атса,
Зеиуа шәтаху,
Амацәар кәсцап:
Иашьтоу асапат,
Абахә, аиха,
Аееимаа, ацыхәцад,
Са сахь шәеиха!
Иарбан усу
Са сымч змырхо,
Аул иацәоу,
Жәлар иргәацхо.
Са сыриааиуеит
Сусқәа зегыы.
Аха исиааиуеит
Ус дук уеизгы:
Исзыкамцеит
Сара ацацха,
Лгәы аазыртышаз
Сымш атыцха.

ГӘЛИ ЗЫХӘЦХА

АЛЫМ ЕИЦШУ АХАЦӘА РТӘЫЛА

Азыхь, абахә, ацәкәырцакәа, –
Алым еицшу ахацәа ртәыла,
Арт шбеиара дуззоу мбакәа,

Еиҫау, уарбан, ихнах гәыла?!
Артқәа рыхә ишахәтәу иззымшьаз,
Уара уакәхеит, зхала зезышшыз...

КӘАРАКӘАНҜА КАРЦОИТ

Цьарак кәаракәанҜа карцоит,
Аласбақәа, амышәхәыс,
Амышәхәыс аеаргазоит,
Иршьоит бзамыкәс, таңшыкьс.

АШЬХАРЦЫСҚӘА

Ашьхарцысқәа, тынч шәпырла,
Уажәы ашьха иауам ақәа.
Аха ауарба шәацәшәала,
Ицхафыруеит ашьапқәа.

АГӘИЛ

Агәил амңын бзанцы изықәлом
Алахъеикәреи агәырәеи.
Убри ауп адунеи изақәлоу
Уи аңшзареи аказшьеи!..

Аәны асахъа тысхуеит,
Усыцхраа, Дата,
Нас дынхарц дыәнастоит
Уа сыкьанңыа Ната.

Ги хэычы ахатцара
Илоуп зхэахьада?
Жэаха енак ақәатцараф
Даршәеит аеафарадағь.

Асыркәымпыл иалххит қәыцьмак,
Цыхәабаба бгахәычык.
Артқәа ирыцәшәан арбағь гәартак,
Ицсырц ирыгхеит урт ачык.

УХӘЫ АНРУҢАЛАК

Ашьышь хәычы, икоу уасхәап,
– Удсы цәгьоуп! – узырхәом цасхәа.
Ухәы утан ианцалак,
Уццакны иуфоит цәгьала.

АҢКӘЫН КӘЫҢА

Аңкәын хәычы данкәыґаха,
Агәыхалалра имур калом.
Ацла ақәцәан ианықәынха,
Ацар рытра ирыбгар калом.

ЗЫНРОУП

Зынроуп, абар цала, цала,
Амцәыжәа кьо илеиуеит асы.

Ашәтәтәы шкәәкәә аеылаҳәә,
Адгғыл аңылт, уи шытых бласы.

Нанду ллыхәта сыхнахит,
Иаарласны ашыла снархәит.

Асы иацааиуеит: ацаа, аңша,
Аәнашә аҳаркыр, иазцаап рылша.

ШӘАЛАМКЪЫСЫН, АХӘАРКЪИЦӘА

Иатәахт атла акылҳараф,
Аңынча шықәсыктәи ахәы.
Ахәаркыи зхарамфараа,
Шәаламкысын, уи шәа ишәхәым.

АМШЫН АЦӘҚӘЫРҚАҚӘА ШЫТНАХЫН

Амшын ацәқәырқәә шытнахын,
Бырлашла иаргылт ахан.
Аха иаразнак иааннахын,
Дамшә иамбеит, иабар сҗаххан.

АЖӘӘАН АМШЦӘГЪА АЕАЗНАРХИОИТ

Ажәәан амшцәгъа аеазнархиоит,
Ирлас аңтақәә ашәтаны.

Акәчар абартца еикәнархоит,
Акәчарақәа аасцап сцаны.

ИЧЧАЛАРЦ ИИТ ШЪХАТӘЫЛАН

Иччаларц иит шъхатәылан,
Ацыхазыхь ччаларц.
Азба иакуа, игәырғо ипылан,
Изышра хеуа ицаларц.

АБНАҢТӘИ АСАХЬА

Амацәыс нагәылкәеит абна,
Ақәа дәықәлеит адәқәа ирызцан,
Абжыы цәгәхеит аңсабара,
Анакә ықәтәеит арха каршәра.

Ацар иаразнак рхы иахәеит,
Пъхартас атра картцар акәхеит,
Уажәы иазхьит мра шамшамрак,
Ажәған саркыа акамкамрак.

СЫБНАЦӘУП, АРХА АБАСТАХЫЗ

Азоопарк сара исгәаңхом,
Атх сыршеит лацәааихьшь камта.
Сыбнацәуп, архатәкыа сзынхом,
Бахәтәы ғнупаз са сзаазаз.

Ахәычыцқәа, сыңсы шәахьза,
Исышәт сбахта аихашә аартны,

Ашьхаҕа сцоит, спыруеит зынза,
Шэқыҕа азырѡаш мѡас икны.

ЛЕНИН ИБАХЧА

Хгэараѣ ахэыцкэа рнапала
Абахча ҕыц апырцеит.
Ианыцшзаха, гэык-цсыкала,
Ленин ихъз ахырцеит.

АМРА, АМРА

Амра, амра, амра,
Цкыа укацха, уеырба!
Сара сыкыанцъа Амра
Лыцкы шкэакэа рба!

АКЪАНЦЪАГЪЫ АМРА ИСЦӘАШӘИТ

Алцхынрак тынч амшын
Сталан, са сызѡыдахеит.

Сыкыанцъатэкъа амра ицэын,
Иашэын, сара исѡызахеит.

СА БЫСТӘЫЗАР, СА С-НАНДУ

Са быстэызар, са с-нанду,
Алакэкэа бсызрыцхьала.
Издыруеит урт ишырну,
Ахэынацкэа ахыпцхьауа.

Цис иастартә еипш ицшааны,
Рхырхартақәа ирхымкыауа.

А Г Ә Ы Р

Агәыр цкык-цкык рзазахуеит
Ахәсақәа зеггы.
Арахь цкыда иныкәахуеит
Иара есқынгы.

М Ы Ш Ә

Уара ашыапхыц иаургеит,
Хажә удылан абнаф.
Аха Мац ишәақь уаршәеит,
Уахьтатәаз утыфраф.

И А Х З Ы Р Ш Ә О М Ц Қ Ъ А

Абгахәычы цыхәабаба
Цқъа иахзыршәом азыноуп, баба,
Изазәз хара хакәты,
Изацәцәз хара хшыацхәа,
Убри азоуп, агәра жәга,
Изыкоу Дамшәгы цхашьаны.

А Ш Ә А Р Ы Ц А Ф

Темыр иахәа насыкәнитцеит,
Даур ишәақь сиркуеит, сеыжәтә.

Сара шәарыцара сцауеит,
Аха җацәк, ма бҗаҗмак сҗылар,
Сеихсны исшьуам, ахы сшьышьуеит.

АСИДА ЛЫГӘТЫХА

Ишҗастаху, ишҗастаху,
Гәтыхак сымоуп иназарц;
Сыҗба, са снапала итыху,
Сақәтәан нанду лбара ссарц.

АКӘЦАРАҚӘА

Ала Мура иацәшәаны,
Ахьшь җа җамҗын иқәлазом.
Акәцарақәа рацәаны,
Уи ауп җашта изықәҗацо.

ДАУРИ АЛХАСИ

Атәа дырхуеит, еиқәырцоит
Даур хәыци Алхаси,
Ахәарақәа кырҗарцоит,
Рымац руеит еивасны.

АЦӘЫСЛАМПЫР

Бульдозерк ма баша жыгак,
Тракторк, җагак уара иумам.
Асқатәи анышә злоужуа
Цьасшьоит, арахь пҗзыкгы улцуам.

Аха сухэоит аказы –
Ицумхын хара хұрымшы.

АХЪАЖЪ

Кыж-кыжрада ус сымазам
Цьанашьоит иансывсуа аңша.
Сытра хѡа-цѡа ианыкаста,
Хынтә-цшынтә исцәарбгеит икшан.

Саргы ишыстаху шәхәа имзакәа,
Атаацәара, итынчу аѡнра.
Сытра ианавсуа, хтас имцакәа,
Мацк аееикәнаклааит иара.

РАБИНДРАНАТ ТАГОР

АБАХЧААЗАФ

Индиатәи ашәкәыѡфы ду Рабиндранат Тагор илирикатә жәеинраалакәа реизга «Абахчаазаф» 1913 шықәсазы агалабақәа рышәкәы «Гитанцьал» иацны, рацхьаза акәны англыз бызшәала икыпхын. Ари аѡымта уи автор Европа зегы аҕны ахьз-аңша дузза инаҕеит.

«Абахчаазаф» еихаразак цацгәыс иаиуит «Ашәымтақәа» хәа хыс измоу Рабиндранат Тагор иажәеинраалакәа реизга, иара автор ихаҕа иагәылипшааз, хаз шәкәны еикәиршәаз, нас иажәеинраалоу прозала абенгал бызшәа аҕнйтә англыз бызшәахь еиҕеигаз аңдамта хьыршәыгәқәа. «Ашәымтақәа» захьзыз ашәкәы, иара ианаамтаз, икультуратә хтыс дуны икалеит индиатәи апоезиаҕы. Абри ашәкәы иагәылалаз

афымтақәа рыкны рақхьаза акәны Ҙагор ихы иаирхәеит
ажәлар злацәажәоз абызшәа абейара, ақшзара, меигзарахда
уи ианыцшуаз амузыкәтә бжьыхаа зхаз аритмика. Уаанза
индиатәи апоетцәа абенгалтә фцәажәаратә бызшәа
апоезиафы ахархәара иақсам хәа ирқхьазон.

Даара амузыка атаны, еихышәшәо, уафы ифәфы иа-
аиуа, ауафытәыса ицәанырра кәымшәышәкәа цшзаны
иаазырцшуа аинтонация аныцшуеит хәа ахәшьара артеит
ақазатәа «Абахчаазаф» англаыз бызшәала иантыцгы.

Абри ашәкәы хәычы акны, есаашар уаф ибла ихгы-
лоу ақстазара ахатә, ихараку поезиан ицәыргоу, ахатей
ақхәыси ринтимтә бзиабабара, ақстазара ацәбыргхатә
иагәылгоу ахтыскәа абырлашкәа реицш еилыцхо поезиатә
цтамтақәаны иқцоуп.

Итынчу, икьиоу, агәатца акнытә иаауа бжьыхаала,
гәыразыла Индиатәыла ду агәытбаа, агәыхалал ашә кәакьаза
ақхәафцәа ирзаанартуеит, еиуеицшым афәыхаакәа зхылцуа
ашәтшьытәреицш еидкылоу, Рабиндранат Ҙагор ипоезиатә
рфеиамта хьыршәыгәкәа реизга «Абахчаазаф».

* * *

«Ақкәажә бхатцкы, сылқха-сгәыцха быдкыл!»

«Аилацәажәара нцәеижьтәи акыр цуеит.

Сматцуцәа еимпхьеит.

Уара уаазгазеи, ас ихьшәаны?»

«Егырт зегь андәыкәыбцдалак, са саамцоуп иааиуа,

Сааит атыхәтәантәи бматцуфы, быматцура сахәарц».

«Ас ианхьшәоу аамтаз узыкәгәыгуа хәа иумоузеи?

Иутахузеи, исахә иутаху!»

«Истахуп бышәтыртаф бахчаазафыс ақалара».

«Ицьашьатәу гәазыхәароуп!»

«Егырт аматцурақәа сыркәатцуеит.

Сабцъарматәа шытастоит.

Ихароу даҕа хәынтқарцәакәак рышәгәашә ахь сыбмышьтын,

Афырхатцаратә усқәа сыбмырҕатцан уаха,
Амала бышәтырҕаҕе, бахчаазааыс скалааит!»
«Ишсоухәара, уака икаутцарц угәы иҕоу?»
«Быҕсшьара мшқәа рыматц сулоит.
Нап рыдыскылоит ашьац, ес-шьыжьымтан бызқәныкәо
амәахәастақәа,
Бара шыаҕацыпхьаза ашәтқәа шәахәо иахыбцыло,
Бара бшьапсыргәыҕа аҕацсра ашәт ахьазхьуа.
Аҕла амахәтаҕе ауаргыала бзыкнасхап, бақәыртәан бсыргьа-
лалап.
Амахәтақәа рыбжьара амза аавцытцлап, абгықәеи абыгықәеи
рыбжьара быткы акалт агәызларц.
Зыфәыхаа лахалахуа зетла бныхәартаҕе иарку алашырбага
сыртәлап. Аҕшшәахәы пшза змоу цахала исәычап бшьапы
аҕсыршьагақәа!»
«Хьаҕаццсас иутаххарызеишь?»
«Азин сыҕ–алотос ҕата иафәызоу бнапы снапаҕы иааки-
ланы, ашәт напхатцақәа уи ахәда иахастцаларц. Азин сыҕ,
ибзысшәырц бнапхыц пшқарахқәа,
Амахәшәыга бгыыц иалцуа жьырзы ҕацшыла, нас цьара ба-
быцк ақәхаргыы гәыграла исыцқьаларц».
«Смацуоы, схаҕы иаазгеит уара уматанеира. Уара сара
усбахчаазаахоит».

* * *

«О, ашәахәаф, ахәлара ааигәоуп; ухцәы ашлара алаҕсо иа-
лагеит шыта.
Ухәыцрақәеи уарей шәымала шәанеизынха, нарцәынтә
аҕытбжьы уахауоу?»
«Хәылбьехоуп, – ихәеит ашәахәаф, – слымха рыдцан
сзырәуеит, избанзар, ақыҕа аҕнытә азә дсыпхьар әуеит, цоуп,
шыта ихьшәацәоуп аха.
Сыңшуп, издыруада мәада-шытада еицәҕьалаз ф-гәык еини-
ар.

Насгъы, еизыгэышыуа ѡба-ѡба бла еибаѡшааны, рѣымтра
зырцэажэаша ашэа рзысхэарц ртаххар.

Изѡуада, урт ртеислымреи реихзызаареи ражэеинраалакэа,
сара ари аѡсѡазара салцыр, аѡсреи, нарцэытэи адунеии
срыхэаѡшѡны сгылар?!

Хэылѡазтэи аецэа абла иаѡынгылоит.

Аѡыбаратэ мѡакэа маѡ-маѡ ибылуеит,

Насгъы, зѣы еихазкыз азиас ахыкэан ашышыкэа
иѣыцэаауеит.

Абгахэычы, иааѡсаз амза ашэахэа иѡэтэалан

Иуеит аѡыаѡѡаѣы.

Абрака иѡныдоу-игэарадоу азэ дааины,

Ѣымт-ѡсымшыа атх даалагылар,

Нас ихы ларкэны алашыѡара аѡэынѡкэынѡбжыы азызырѡра
далагар,

Ускан уи илымха иѡахэытхэытны ѣеихакра аѡсѡазара амаза
ѡазхэода,

Сара сышэ ныѡарѡкаѡа иаркны, ари адунеи ашыамтлахэкэа
схы рѡэысыхыѡар?!

Митэ калама нас, сыхѡэы ашлара алаѡсазар!

Сара ари адунеиаѣ зегы срыкэлоуп – иреитыѡзоугыы,
иреихѡзоугыы.

Азэы, изыкэгэыгша, насгъы иахырѡкам аѡѡаѡшы иѣыкэауп.

Азэы, ибла имаѡоу аѡыѡхы ѡыѡхоит.

Азэых илагырзкэа аенышыѡбжыон аргамату ихажжы
икаѡэоит,

Ѣазэ илагырзкэа алашыѡараѣ ижуп.

Урт зегь сара сыда ѡсыхэа рымазам,

Убри аѡнытэ, сара сыда ѡсыхэа рымазам,

Убри аѡнытэ, сара уи нарцэытэи адунеи атѡаы азхэыѡа
сымазам.

Сара зегы срыкэлоуп,

Митэ калама, нас, сыхѡэы ашлара алаѡсазар?..»

* * *

Ашыжь амшын акаҭа аласыжьит.
Нас амшын атдалажэырақәа рахьтә,
Акаҭа иалашәаз ҭышьахәқәак ҭнагеит:
Шьоуки-шьоук ччапшьҭас ашәахәа рхылҭуан,
Шьоук лағырзҭас икәеицеиуан,
‘Еашьоуких, ихәаны итәоу апҭхәызба лзамәа мҭабзқәа
рыпҭшра рыман.
Сара уи аены исхашәалаз сыман афныҭа саныхынхәуаз,
Сыҭсықәара абахчаҭе дтәаны лгәы алакамкәа ашәтбҭгыцқәа
еилылхуан.
Азнаказ саалакәакит,
Аха нас, аены ашыжь сыкаҭа иаанагаз зегы лшыапкәа
инарымҭастцеит,
Инарымҭатцан, фымткәа зымәа саатгылеит.
Лара илыдызгалаз ахамҭа днахәапшын, иааҭалшьеит:
«Изакә ҭышьахәузеи исзааугаз! Схы иабасырхәо ари!»
Сыпҭхашьан, схы ларкәны саахәыцбҭгыцит.
Аиашаз, сеибашьны исмырхаит,
Аҭьармыкьяҭгы иаасымхәеит иара,
Нас ишҭалаҭәасшьоз абри афыз ахамҭа?!.
Ашьҭахь, аухантәарак убри сыкаҭа иаанагаз амәан акапсара
саҭын.
Ашыжьымҭан иааит аныкәафцәа,
Урҭ сара икасыпҭсаз зегы рыкәшәан,
Даҭе тәылак ахь ирыман ицеит.

* * *

О, ахәахәҭырҭа қалакь амәаҭе издыргылазеи урҭ са сыфны!
Зхықәцәанынз аирҭәу урҭ рышхәақәа сара сытлақәа
Рышәшьыра иҭагылоит.
Ицоит, еиҭахынхәуеит, инықәхәаша ицоит, нас дара
ргәапхарала еиҭахынхәуеит..
Сара фыстзом, стәоуп, урҭ срыхәапшуеит, –

Абас ицоит аамта.

Сара урт рышьтахьҕа исзырхынхэзом.

Абас ала сара сымшқәа мѳасуеит.

Уахынлагы ҕынлагы сгәашәәҕ урт ршьаҕашьтыбыжықәа
гоит.

Сара баша ҕыстуеит – шәара шәсыздырзом.

Шьоук здыруеит цәаныррала,

Шьоук здыруеит рыңсың лагаѳагашьяла,

Шьоукых сара сдақәа ирташьқыруа ашьа иадыруашәа збоит,

Егырт – сыңхызқәа ирдыруеит.

Сара урт шытахьҕа исзырхынхэзом.

Сара урт аасыңхьоит:

«Шәааи сара сахь, азәыр шәааирц шәтахызар,

Шәааи, о, шәааи!»

Ашьыжь аныхәарта хан асаркьалқәа рыбжыы гоит.

Нас уртҕыы ркалатқәа кны иаакылсуеит.

Ршьапқәа шәуп иҕаңшыза,

Ашьыжьтәи ашәәңшыҕы лаша-лашо рқышә иқәкуп.

Сара урт рышьтахьҕа исзырхынхэзом.

Сара урт аасыңхьоит:

«Ашәтқәа рыҕәшәараз шәааи сбаҳчахь.

Шәааи, о, шәааи!»

* * *

Шьыбжьон аҳтынра агәашәәҕ ацәцәабжыы гоит.

Сара исыздыруам русутә зынрыжьюа,

Насҕыы сгәашәәҕ еиҕах изтҕыло.

Рыхцә иалапоу ашәтқәа канзахьеит, рыңштәы рхыгга
иҕалахьеит.

Урт рѳымаа арахәыцқәагь рыбжыы агара иаҕәытцхьеит.

Сара урт аасцхьоит:

«Сара сбаҳча ашәшыраҕ хьшәашәароуп, сгәыцхәцәа
шәхатцкы, шәааи, о, шәааи!»

Уахынла абнақәа рҕы арашәыга абжыы гоит.

Шыри, дызустхарыдашь сыфны ашәқәарә ашьшыыхәа иаани
ны атыгә-тыгәхәа иасуа.

Уи ихы-иґы збоит, аха егызбом.

Акгы схәазом. Ғитзом сасасгы.

Ажәван аґымтра ахра ауеит зегынцъара.

Ғызымтуа сасас шытахька дысыргъежъзом.

Сара уи ихәґсахьа алашыцара иалзбаауеит,

Нас, абас имәасуеит ацхқәа!

* * *

Исзышыақәымкуа аґсы схоуп. Уаф дахьзынамзо ауп еснагь
сызхьынхало.

Анакә зықәчу адгьыл хара акалт ахьысра –

Сазхьуеит сыґсы ахьыхәхәа.

Оо, нарцәтәыла, ицыхәацдәарадоу,

Оо, сықәґызтуа абыкь гәеибак!

Сара исхаштуеит, исхаштуеит, амцәыжәәқәа шысымам,

Сара исхаштуеит наунагза абри адгьыл шсәдхәалоу.

Сгәы зышуеит, сыблақәа рымґын ацәа зықәлазом,

Атәым дгьыл иқәу атәымуаф сиґызоуп.

Бара быґсыґ лагаґагара сзааиуеит,

Исахәытхәытны қалашьа змам аргәыґражәа санахәоит.

Бара ббызшәа хатәы бызшәатцас сгәы иадыруеит.

Оо, бара ихароу, хара изыцатәу,

Оо, убри абыкьбжьы згәы еибаку!

Сара исхаштуеит, исхаштуеит амәа шысымдыруа,

Сара исхаштуеит амцәыжәәа змоу арашь шысымам.

Агәыґра сәәыззаап, мәада-шьтада сгәы стагьыжьуа сдоуп.

Аґсшьара асаатқәа рымратә шәшьыраґы

Бара бцәаара сзааиуеит жәван иацәара аґнытә.

Оо, ихароу агаґа,

О, абыкьбжьы згәы еибаку!

Сара исхаштуеит, исхаштуеит, сызатцәра акәымра

Ашәқәа зегь шарку.

* * *

Сан сызкәыхшоу, ахәынтқариҕа хамѡаѣ дымѡасран дыҕоуп,
Иҕастарызеи, иахья ашыжь сышҕахылаҕшри абри аус?
Исахә сыхцәы шысҕара,
Иарбан тқу исшәысҕара.
Бызсыхәыҕшуазеи сҕашьаны?
Сара издыруеит са сышҕа дегьшхьамҕшуа,
Сара ибзиацәҕьан издыруеит, жәахәарада,
Уи хгәашәкәа дрывҕьаны дышцо,
Нас харантәи инытқакны ахымаа ақыызқыызбжыы шааѡуа.
Аха уи ари амѡаѣ дымѡасуеит,
Нас, убри ашәымтаз сара исшәызароуп атқы пшза.
О, сан сызкәыхшоу,
Хгәашә аҕхья ахәынтқариҕа дықәпраа дымѡасит,
Ашыжьтәи амра аакаҕхеит уи иеуардын аҕнйтә.
Сҕыхѡага акасы схысхит,
Зыхә дууз агәлатца змаз сыхәдахшыы сыхҕаа имтқасыршәит.
Бызсыхәаҕшуазеи уамашәа сбаны?
Сара ибзиацәҕьан издыруеит сыхәдахшыы шышьтимхыз,
Сара ибзианы издыруеит сыхәдахшыы аеуардын акәырқәа
шаҕрысыз,
Насгы асабаѣ иҕаҕшыу шәытара мацаран ишанхалаз.
Азәгы егыиздырзом
Изакәыз, насгы иззыскыз ари ахамта.
Аха ахәынтқар ичкәын қәыпш дықәпраа хгәашәаѣ дымѡасит,
Убри аҕнйтә, сара сгәыхәҕ иадыз, зыхә дуззаз арпшзага
мѡас имтқасыршәит.

* * *

Изит арафтҕра сара сныхәараѣ,
Нас сара ашыжь раҕхья иҕыхаз атқарақәа срыцҕеихеит.
Иаартыз ахышәаѣ снатәеит сыхцәы пыртланы,
Шәтыла иҕалаз агәыргын схатцаны.
Агәил пшра змаз анаҕә далхәхәа амѡаѣ даацәырцит чкәына
мѡасѡык,

Абырлаш хэйдхатца хшыын иара ихэда,
Насгы ихыыцшшэалаз ихылца аххьа иалахэмаруан амра
ашэахэакэа.

Сышэ аҕаҕхьа убри даатгылан, дсыхэеит игэы тыгыҕааны:
«Дабакоу лара?»

Сара сыҕхашьан исызиамхэеит иара:

«Мшэан, уи сара сами абер чкэын, уи сара сами?!»

Ахэылцэзтэи ашэаҕшь уаркалеиуан, ацэашьы асмыркыцызт.

Сгэы алаказамкэа сыхцэы аҕара саҕын.

Итэшэоз амра ашэахэа лашараҕ уи ачкэын иеыуардын
аацэыркэеит.

Аеҕэа алҕатцэ рхылзз ицон.

Имаҕтааҕытэа асаба рхыссын.

Уи сышэ аҕаҕхьа иеыуардын дааныҕан,

Иааҕсаз бжыла даасацэажэеит сара:

«Дабакоу лара?» Сара сыҕхашьан исызиамхэеит иара:

«Мшэан, уи сара сами, иааҕсоу амҕасҕы, уи сара сами».

Латцарамзэзтэи цхуп уажэшьта. Суадаҕ иччоит ацэашьы
алаҕта.

Ладатэи аҕша цэаак, схэйдхасуеит сара.

Арупап тынч ицэоуп, иахьтатэоу аҕра.

Смаҕа иамоуп аҕсҕа икэтыхэда аҕшра.

Сыткы акэзар - хаскынҕоуп изеипшу аҕра.

Сара тынч ахышэ садтэалан, амҕа тацэ санҕшылеит.

Насгы атц лашьцаҕ схэытхэытуеит:

«Мшэан, уи сара сами, игэыгыртадоу амҕасҕы кэыҕш, уи
сара сами!»

Уахынла зцылара сазгэышыуа сиҕыларц сыццакны

Саннеиуа, атцаракэа ҕыртзом,

Аҕша аҕартцыззом,

Аонкэагы рҕы еихаркуеит.

Амала, сшыапхатцакэа шыаҕа-цыҕхьаза рышьтыбжь гоит азын
сара сыҕхашьоит.

Сара абартаҕа сыҕсыкэара ишьапышьтабжы
Сазҕшны сантэоу,
Атцлабҕытцэҕкаҕаҕы цысзом,
Аҕы еиханакуеит ацэҕэырҕа, нас азиасҕы -
Тынчуп, аҕарул ишьамхаҕы зхы ныкэцан ицээз асатдас.
Сгэы затэык ауп иццакуа, атра итыҕарашэа еисуеит,
Исыздыруам изласыртынчра.
Сыҕсаҕыҕара дааины сывараҕа дантэалак,
Сцэа-сжыы анрыхытшыуа, сқыҕыҕыҕыуа тцэка санкаҕшуа,
Атцх тцаулахоит.
Ацша сара сцэымзаҕы арцэоит.
Нас ацтаҕаҕа жэҕангэаҕа аетцэаҕа цхьаркуеит.
Сара сгэыхэҕаҕы затэык алмас кэеицеиуеит -
Алашара ахылцуеит.
Сара исыздыруам ари акэеицеира шыстцэахра.

* * *

Ихэан итэоу ацхэызба, бус атцыхэа ццэа,
Ибахауоу, бысас дааины дыҕоуп.
Ибахауоу, ашьшыхэа ашэ аркыга адац ирццысуеит.
Бгэыбчэаныз, бшьапхатцэа рышьтыбжы бмырган,
Бшьаҕа бмырццакын,
Биҕыларц иара ишка баннеиуа.
Аус атцыхэа ццэа, ихэан итэоу ацхэызба,
Уаха бысас бара быҕкны дааины дыҕоуп.
Ари ацшалас иацшьнагаз жэылароу цыбымшьан,
Бымшэан, ихэаны итэоу ацхэызба.
Ажэҕанаҕа априлтэи амза тэны икыдуп.
Баштаҕа ицшшэыдахеит ашэшьыра еикэараҕа,
Ажэҕан тцэа бхагылан ибыхэацшуеит.
Бхабҕы тцэахы касыла - ус иаха бгэы азцозар,
Адэахы бдэылтц ацэашыы шыбку - бшэошэа ббозар.
Мап, ари ацша иацшьнагаз жэылароу цыбымшьан,
Ихэаны итэоу ацхэызба, бымшэан.
Быҕхашыозар, акгы иабымхэан,

Бнеины бааивагыл, баниңылалак.
Цъара аказы дбазцаазар, ма барггы биазцаарц бтахызар,
Былапыцькәа ашышыхәа иларкәы.
Бнапхатцакәа рыбжы амыргара беанышәа,
Ацәашы бнапала икны асас биапызан аоныка баныоноло.
Быпхашьозар, акгы иабымхәан.
Ихәаны итәоу апхәызба, бзалымгазеи бус?
Ибахауоу, асас даины дыкоуп.
Бкәыраф уажәыг ацәашы абмыркзаци?
Хәылпәзтәи аматцуразы ацсәтәтә зтабто акалат бмырхизеи?
Былахәаф уажәыг ашьана капшь шпаным?
Беыбзымшычазеи?
Бизызырфи, бысас дааихеит шыта.
Бус атыхәа пцәа, бдәылтц адәахыы.
Баала иара ус, бшыкоу:
Аееилахәараз быченибмырхан.
Быхцәпарака бцәеилахәазар,
Быхцәы иашан ибымшазар,
Бмака амғатцара бахымшазар егәурым.
Баала ус, бшыкоу, быченибмырхан.
Шьяфа ццакыла быкәс адәы иатцәа.
Бшьапкәа ирыхьшыыз ашәыга азаза иамнахызар,
Бшьапхатцакәа цытлазар,
Ббырлашкәа бцәеилапәтазар, егәурым.
Шьяфа ццакыла иааихтәа адәы иатцәа.
Иббома ажәоан аптакәа хылеит!
Азиас нырцәтәи ахыкә акнытә апкакәа ргәартә ажәоанахь
ихалеит,
Апшалас анас иааилашыкырит апхәызба лыбнара.
Ақыта мәа ирлас ионы ианылоит ирхаз ауахьад.
Иббома, ажәоан аптакәа хылеит!
Баша ацәымза абыркуеит асаркәафы,
Апша нацәсуеит, шәымтақ иарлашоит, нас иарцәоит ацәымза.
Азәыр изхәарыма, быблапыцькәа ацәымза ләақ иамшәит

хәә,
Избанзар, амшцәгьазтәи аңта атқысгы илашьцоуп бара
быблақәә
Баша ацәымза абыркуеит асаркьяҕы - иҕыцәоит ацәымза.
Баала ус, бшыҕоу,
Аееилахәараз быҕеныбмырхан.
Агәыргын макьяна ибымбацзар, митә ҕамлеит.
Бнапхатца еибаркымзаргь егьяурым.
Ажәван ңтала италахауп, ихшәәшәоуп уажәшҕта.
Иара ус, бшыҕоу баала,
Аамта баша – ңсакәәт ибмырзын.

* * *

Аусура банханагало зны, аирыз зыла ртәтәыс ианбымоу,
Бааи сара сзиашҕа, сара сзиашҕа бааи.
Ацәқәырҕа бшьапқәә ирыгәзып,
Нас иҕәындшәындуа амаза банахәап.
Аңта злач адгьыл шәшьырала ихнаҕеит,
Ацлақәә рыгага иатцәақәә ирхаңеит,
Бара быхцәы ацәқәырҕақәә быңымшьқәә ишырхаңаз еиңш.
Сара бара бшьапышьтыбжь бзиан издыруеит:
Сара сгәы иасуеит бара бшьаҕа.
Бааи, о, бааи сара сзиа иатцәахь, беирыз зыла ибыртәырцаз.
Аха боуны бҕалозар, сзиашҕа,
Ани беирыз ацәқәырҕа инамадан,
Бааи сара сзиашҕа, сара сызиашҕа бааи.
Ахәада иатцәа хҕьоуп ңәә змам дәыкакачла.
Бара бхәыцрақәә рхыңраауеит быбла шамшамқәә,
Зытҕрақәә ирхыңраауа аңар реиңш.
Бхаҕытцәахыга акасы анеилшәәлак, бшьапқәә рыцаҕа
аҕынканаршәуеит.
Бааи, бааи,
Аха бымазар сара сзиашҕа бааи.
Быгәмырҕыҕа - хәмарра ааныжьны,

Ұыкәабара ацара бызбозар, сара сзиашка бааи.
Азхыкәаҕе иааныжь бымаҕәа иатцәа,
Азы иатцәа быжнашоит, нас батәахуеит зынза.
Ацәкәырца гәырған ашьацәкьарақәа ирыкәгылоит,
Быхәда иагәзуеит, нас игәыбзыгуа блымха иҕахәйтхәытуеит,
О, бааи сара сахь,
Ұыкәабара са сзиашка бааи.
Издыруада бхы бцәымыгхан, аешьра бәазыбкуазар,
Бааи сара сызиашка.
Ихьшәашәоуп уи, иҕаулоуп гәгәала,
Иҕхыздоу ацәеиҕш илашьцоуп.
Уи аҕаулараҕе амши атци еиҕахоит,
Ашәақәа ҕымҕрала изытуеит.
Бааи, бааи сара сзиашка, бааи,
Бәыбшьырц еиҕш бхы бцәымыгхозар.

* * *

Аказы сбыхәоит,
Абна – аандаҕе, атцла ашьҕахь сгылан ҕымҕзо.
Ацәылашара аблақәа ацәа рхын макьана,
Насгы ахауаҕе азаза қәыҕсычхауан.
Ахаскьынҕе афш лаха-лахауа агәил цшра змоу наҕәаны ад-
гыыл иқәын.
Абананцла амҕан ажәхьара быҕын,
Ұыц икарцаз ахәшеиҕш иҕшқарахыз бнапқәа рыла.
Сара сакәзар, уатцәкьа сгылан ҕымҕзо.
Сара бара акгы басымхәызеит -
Аҕыс ашәахәабжь гон абнарахьтә.
Аманго шәты амҕа хнаҕьон.
Ашьхыцқәа ауухәа ашәт иалапапон.
Иара убратцәкьа, азҕач ахықәан Шьыва иныхәарта ашә аатын,
Анцәа иматцушы агалабахәара далагеит.
Бара бкалт аныга ангылан, ажәхьара баҕын.
Сара аныга тацә кны сгылан.
Бзааигәахарагь сзымгәаҕьит.

Аныхээрта асаркьалкэа ажэван алымха цхны, иаадырцшит,
Арахэ ақыта иалцан икарцеит,
Нас алымванык реирызкэа ртэны ихынхэит ақытахэсакэа.
Бара бакэзар, аныга хшла артэра бафын,
Бнапкэа рыхэдакэарэ бнапхатцакэа рышьтыбжэ гон.
Исыцэшеит, нас бааигэара анеира сзымгэагыт.

* * *

Амѡа саныланы сцон, сызцоз сыздыруам,
Шьыбжэ анхытц, ацшалас акалам махэкэа ааилнархит.
Сшьамхкэа ирыкэаз ашэшьыра еикэаракэа
Рнапкэа рхахан рацхьа инеиуаз алашара ишьталеит,
Арцукэа ашэахэара мыцхэ иараацсеит.
Амѡа санылан сцон, сызцоз сыздыруам.
Амѡа афыкэан игылоу акэацэ ашэшьыра ахнаѡоит амахэ
рацэа змоу атцла.
Арака дхандеиуеит ацхэыс,
Насгы акэакьта акнытэ анапхатцакэа рмузыкабжэ ааѡуеит.
Абри акэацэафэ саатгылеит, сзаатгылаз сыздыруам.
Амѡахэаста тшэа адэкэеи аманго бнареи ааихтэаны ирыл-
суеит,
Уи ақыта аныхабаа иавсуеит,
Нас азиасафэ, абагэаза-хэаахэтыртафэ,
Абри акэацэафэ саатгылеит, иззакэу сыздыруам.
Акыраамта рацхьа, мартазтэи мшыхьшэашэаказ зны,
Узыраацсоз, узыршышыуаз аацын хэытхэытуан,
Насгы аманго ашэткэа кацсон.
Азы еилаарцыруа икэтэон, иаргэыбзыгуан
Абагэаза амардуан иафагылаз айрыз.
Сара исгэалашэеит убри мартазтэи амш,
Изысгэалашэа сыздыруам.
Ашэшьыра аеартбаауеит;
Ақыта рахэ гэарлоит аѡныка.
Анакэ цэышза икэчит адэы,

Ақытауаа азхықәәф апаран иазыпшуп.
Сара хәычы-хәычла сышьтахька схынхәуеит, сзыхынхәуа
сыздыруам.

* * *

Сара сыџуеит, абна ашәшьырақәарф иџуа бнацәтас,
Схата исхылцуа афџы хаа сарџышьны.
Ари атцх, маиазтәи цхуп.
Ари пшаласуп – ладатәи пшахаауп,
Сара амџа сацәхкьеит,
Сныкәоит сыблакьо.
Сара сашьџоуп убри избаран икам,
Избоит, ахаан сара сзышьтамыз.
Сара, сгәазыхәара аныха кәашоит –
Сгәатца итыцны адунеи ианықәла.
Илашоит слапштцашәара цәыркьацәырасуа.
Иааныскылар стәхуп, иара сыцәцоит.
Нас сара саанхоит сыжәџа тьканы.
Сара сашьџоуп абри, избаран икам,
Избоит, ахаан сара сзышьтамыз.

* * *

Анапқәеи анапқәеи еихысыуеит, нас аблақәеи аблақәеи
еихәапшуеит.
Абас жәәхәарада иалагоит џ-гәык рееимадара.
Амза ыкәоуп, мартазтәи цхуп, ахауа аапынра афџы хаа
лаҳалахауа иалалахьеит.
Анышә иқәжьуп игәыгәтасыжьыз сџымаа,
Нас ашәтқәа ирылху, иңам бара бгәыргьын.
Хара хџыцъа ихәбжьоу абзиабара еилыххоуп ашәатцас.
Сыблақәа арџышьуеит агилпштәи змоу бара бфыхџага.
Рехәапхьызас сгәы тнаргәырғәауеит – бара исзыбқаз,
Иблахкыгоу ашәтқәа ргәыргьын.

Ари хэмарроуп, зны абейара, зны аеытэахра,
Зны агэтакымхэара, зных афеартра,
Мацк аччапшыи, мацк апхашьареи,
Нас еижьагоу аеазышэара хаакэа рызгэышьреи аазырпшуа.
Хара хэыцьа ихабжьоу абзиабара еилыххоуп ашэатас.
Хазтагылоу аамта анаѡска хнапшзом,
Псыхэа змам хқыцьқыцьуа хашьтазам,
Апшзара анаѡсан изакэызаалак шэытарак аабазом,
Алашьцара хныгэнысуа халазам...
Хара хэыцьа ихабжьоу абзиабара еилыххоу ашэатас.
Ажэакэа рыхаара хара фымтра дула иахшьаеуам.
Уаѡ инапафэи изаамго, игэыгыртадоу хэазтэылх хашьтазам.
Хара-хара ихайбаѡо затэык ауп иахтау.
Агэыргьара ду хэаны, ихэау афэи алххзом.
Хара хэыцьа ихабжьоу абзиабара еилыххоуп ашэатас.

* * *

Урт рытлафэ атцыс ѡежь шэахэоит,
Уи ашэа сара саргэыргэоит, сгэи канатдоит,
Хара хэыцьагы кытакафэ ханхоит,
Ари ларгыи саргыи хзыхэан игэыргэоит.
Уи лсаракэа ѡба хэуеит хара хбахча атлакэа рышэ-
шьыракэарфэ.
Зны-зынла асаракэа акьар ахылоу амхыртахьгыи иаалоит.
Нас сара урт шытыхны гэыблыла исгэыдыскылоит.
Канцьана – ауп хара хқыта,
Анцьана – хқыта иалсуа зиасуп.
Сара сыхьз скыта зегыи иадыруеит,
Лара – уи Ранцьана лыхьзуп.
Лареи сареи хабжьара дэызатэык ауп ишьтоу.
Хара хашьхыц ацха иашьтоуп дара рыбнафэи
Абагэаза амардуан афнытэ икапсо ашэткэа,
Азиас атыхэахь, хара хэахьахкэабо иаман иаауеит.
Иканзахьоу шэтыи пшзакэак

Урт рдәы аҕынтәи калатла иааргоит араҕа иртиирц.
Канҕыана ауп ҕара ҕқыта,
Анҕыана – ҕқыта иалсуа зиасуп.
Сара сыхыз сқыта зеггы иадыруеит,
Лара – уи Ранҕыана лыхызуп.
Урт рыфныҕа ицо амѡа,
Аадын аманго ашәтқәа рқәыпсычҕара агәы еисуеит.
Урт рымхкәа ркны аныцә шәтуеит.
Аиацәақәа урт рыфны аччапшь аназырышьтуа,
Убри илаша-лашо аҕапшылара ҕарггы иҕақәыркуеит.
Урт рзынкыларта зыртәуа ақәа,
Кадамтәи ҕара ҕабна арлахҕыхуеит.
Канҕыана – ауп ҕара ҕқыта,
Анҕыана – ҕқыта иалсуа зиасуп,
Сара сыхыз рдыруеит сқытауаа зеггы,
Лара – уи Ранҕыана лыхызуп.

* * *

Азиас ахықәан бааспаҳалеит зыла беирыз ртәны.
Иауеи бызхьаҕәыз, быблақәа зысҕабырпҕхоз бҕыхѡага
аҕнытә?
Алашьцараҕ бҕапшылара лашаран ицәыркьеит, сгәы ашьара
иқәнаҕьеит:
Пшаласк асызшәа збеит,
Иааруалуашеит азы,
Иааиланаргьежыит, ацәқәырпақәа шәахәацқәаны иапсаҕьеит.
Нас азхықә аҕтәи ашәшьыраҕ аеартынчит еиҕа,
Иаартыз ахышә аҕнытә тыск афны иѡнапырызшәа,
Ауада лашьца атзамцқәа ирысны,
Даеа хышәк ала атх иналаз ицазшәа иҕалеит ари ахтыс.
Бара етәатцас ахәқәа рынхытҕа быбжьазит.
Сара сакәзар ари амѡаҕ сныҕкәафны саанхеит.
О, иауеи, шәымтәк бзаатгылаз, насггы бызсыхәапшыз,
Азиас ахықәан амѡаҕ банспаҳалаз беирыз ртәны.

* * *

Уи ес-аашар даауеит, нас деиҗацоит ишьҗахьҗа.
Унеи, исызит абарт, сыхцә иалаз ашәтқәа.
Амала, исзаазтида хәа дҗаауазар,
Сухәоит, иумхәан изыназтиз;
Уи, мшәан, еснагь даауеит ауп, нас дҗахуеит еиҗа.
Атлақәа рымҗан асаба дылатәоуп иара.
Ашәтқәеи абыгьқәеи иҗаҗа иҗсы ишьарц.
Уи иблақәа агәырҗа хьанҗа рхуп,
Убри аҗнытә сыгәгы гәырҗала иҗәуеит.
Уи дзызхәыцуа ихәазом,
Уи даауеит ауп, нас ишьҗахьҗа дҗахуеит еиҗа.

* * *

Дыззаазеишь ашарҗаз уи сара сгәашәәҗ,
Уи, инкыдыгәгәалауа иныкәо арҗыс?
Адәахьы сындәылҗуаз, схынхәуаз аҗныҗа,
Уи дызбоит сара,
Нас уи ихәҗсахьа сыбла сзаҗәгом.
Изура сыздырам, җысымҗру, ма җьара акы иасхәару.
Дыззазеи уи сара агәашәәҗ?
Иҗшқараху аиатәара иҗнаҗбоит җагалантәи ажәван,
Ааҗынтәи амшқәа ргәы җнаргәырҗбоит ладатәи аҗшалас.
Иарбан аамҗазаалак уи иашәа аҗырҗыцзан икаҗуеит.
Сара усқан сусура саҗәхьбоит,
Насгы, сыблақәа аҗҗҗәа рыхтәалоит.
Дыззаазеишь уи сара сгәашәәҗ?

* * *

Лара дымҗасит лшьаҗақәа ырласны,
Насгы лыҗкы акалҗала днасхьысит.
Уи лгәы амаза аҗауларахьтә
Ааҗын агәеисра сара иаасыхҗысит.
Иаалырҗан уи лхьысра гәыхьҗхьҗрала сарҗәит,

Нас иаразнак инасыхъеит,
Шәтыбгыцны аңшалас иагазшәә.
Уи сгәы иадыгәғәалт
Лцәеижь иакәыпсычхаран, лгәы иахәйтхәйтраны.

* * *

«Уаатгыл, арпыс, уааи, инаҳаҳәә,
Иауеи, агәаара зырху ублақәә?»
«Исыздырам, исыздыр...
Абнашәт иалцыз афы изжәыз акәхап
Сыблақәә агәаара рхызтцаз».
«Җаи, рацәә уңхашьеит!»
«Ишцааури, нас, азә дкәыгоуп, азә дарныгуп,
Җазә игәиеануп, егыи зегь изеицшуп.
Икоуп иччо аблақәә,
Икоуп аблақәә лағырзыла итәу.
Сара сыблақәә агәаара рхуп».
«Арпыс, ишхауҳәәра, узгылоузеи ас, атцлақәә рышәшьыраф,
уемыртцысзо?»
«Сгәы ахьантара сшьапы ареисит,
Убри азыноуп атцлақәә рышәшьыраф сеиҗамтцуа сызгылоу».
«Җаи, рацәә уңхашьеит!»
«Ишцааури, нас,
Азәы ишьаҗақәә ырццакуа дызнысран икоу имоә дануп,
Азәы ихы дақәитуп,
Азәы ишьапкәә алуқәә рышьоуп,
Сара сгәы ахьантара иаңахит сшьамхы».

* * *

«Напы мшыла исыбто ауп исыдыскыло,
Уаҳа акгы азы сбыхәом».
«О, сара издыруеит, згәы җаслыму аҳәаф».
«Уара смал зегь сымухырц уалагоит».

«Сара сзын шәтыцк иадамзаргы ибоуазар, гәәхәарыла
иныкәызгалоит».

«Амағ мацарақәа устар?»

«Исычхауеит убартгы».

«О, сара издыруеит, згәы җаслыму ахәәф,

Уара смал зегь сымухырц уалагоит».

«Знык иадамхаргы бзиабарала итәу блала бсыхәацшыр,

Сара сыҗстазаара, санҗслак ашьтахьгы былҗха агхазом».

«Сылахь еимарҗбахәны ухәацшра ада уаха акгы

уаласымгзар?»

«Сгәы алейкәызжәарц исҗәахуеит убри исатәабшьо
бәацшылара».

«О, сара издыруеит, згәы җаслыму ахәәф,

Уара смал зегь сымухырц уалагоит».

* * *

«Абзиабара агәра га, алахьеикәра бзаангаргы,

Бгәы ашә абмыркын».

«О, мап, сымш, исзеилкаауам уара уцәажәара хәашь».

«Бгәы ашәаны, нас илаҗырзқәаны иҗабырцәыроуп,

Смал, сыхазына».

«О, мап, сымш, исзеилкаауам уара уцәажәара хәашь».

«Анасыҗ нҗра амаза ашьыжтәи зазатас, аччацшьаф
иалаҗсуеит.

Алахьеикәтцароуп ибыцралан бизбылуа, насгы ихәаадоу,

Бара быблақарф зылахь еикәу абзиабара җышәын-
тәалароуп».

«О, мап, сымш, исзеилкаауам уара уцәажәара хәашь».

Амра анабалак иҗшқараху алотос гәылпытуеит,

Нас зегьы ацәызуеит –

– Инымтәазо азын аҗстхәатәылаф жәлас изынхазом».

«О, мап, сымш, исзеилкаауам уара уцәажәара хәашь».

* * *

Бара быблақәа азцаарей алахъейқәра хъантей рхуп.
Урт иртахуп сара сзакәу еилыркаарц,
Амза ашәәхәа амшын атцауларә мазақәа еилнакаарц шатаху
еипш.
Сара бара бәақхәа ихыстит, еилысхит сыпцсазара,
Акгыы сымцәахзеит,
Акгыы зымца ипцхасымкзеит,
Убри азыноуп сахъыбзеилымкааз.
Сара сыпцсазара акыр иапцоу хақәы мацаран иқазар,
Ипцыхан, ахәтақәа еимхәыцс быхәда иахастон.
Уи шәты пцза мацаран иқазтгыы, ихәыцны, насгыы аффы ха-
аны -
Апашәқәа шамаз иаатцхны быхцәы аласфычон,
Аха иабақоу, сымш, сри сара сгәоупей,
Ицфәадоу, ихәаадоу сгәы.
Ари ахәынтқарра ахәаақәа бара макъана ибыздырзом,
Цабыргуп, хәынтқарпцхәысс, ахкәажәс бамоуп аха.
Ари агәахәара иашәымтакны иқазтгыы,
Ччапшь блахкыган аеаанартуан,
Уи аччапшь иаразнак ибарц, насгыы бапцхьарц азыхәан.
Ари хәаа мацаран иқазтгыы,
Илагырзхон изытны,
Нас, сгәы итапцәаху сымаза ажәадагы ибанахәон.
Аха ари бзиабароуп, сыхаара, сгәы иалнахыз.
Уи иамоу агәахәарей ахәааи хәа рымазам,
Насгыы иамоуп инымцәазо амазарей амамзарей,
Уи бара ибзааигәоу, быпцсазаара ахата аипцтәкба,
Аха инагзаны ахаан ибзеилкаазом.

* * *

Усацәажәа, сыхаара. Исахә, ашәала исоухәоз.
Илашьцоуп атцх.
Аецәақәа апцәақәа рыцауларә иалазит,

Арахь абгъыжәпараф игәынқыеит ацша,
Сыхцәы ыртлан исықәсыцсоит.
Атцх еидш сгәыднакылоит сара сышәцатәы иацәа.
Нас, сара ухы сгәыцдасыхәхәоит,
Уара угәы ахала ианаанхалак, ахәытхәыттра иалагоит.
Сыблақәа хәаны угәы абжыы сазызырәуеит.
Ухы-уфәы зынза сахәацшзом.
Ацәажәара уанафәытцлак,
Хара хәыцъагъ тынч хәааикәахкуеит.
Атцлақәа рхала роуп ихәытхәыттуа убри атцх лашьцаф.
Атцх ацштәы ахыгга ифалоит, нас ашәацшь ашьыжь ашәуеит.
Уи ашьтахь, хара-хара хаблақәа хархыцшылоит,
Нас хәицрытцуеит.
Усацәажәа, сыхаара, исахә ашәала исоухәоз.

* * *

Бара сара сыцхызқәа мәада игәәтәиуа хәылцәзтәи цстхәоуп.
Бара икәалкәало ибышьтоу сгәы барцшзоит, бхафәра
ацсахуеит.
Бара сара быстәуп, сгәазыхәара,
Нцәара зқәым сыцхызқәарф иаины зтыц зхаз.
Сара сгәазыхәара ахыбныруоуп бара бзамәақәа гәилцас
изыршәтуа ифәцшьны,
Бара ахәылцәзтәи сашәақәа раарыхы.
Сара схәа иалцуа афыхаа, ицахәцахәо ахаара рнаҭоит бара
бқышәқәа.
Бара сара быстәуп, сгәазыхәара,
Зхала инхаз сыцхызқәарф иаины зтыц зхаз.
Сара сгәазыхәара ашәшьыралә исырлашьцеит быблақәа
ршәахәа,
Бара сытәуларакәа рынцәа.
Снапафәы баазгеит, сыцсықәара, нас сашәа акаҭа баласкит,
Бара сара быстәуп, сгәазыхәара,
Цсра зқәым сара сыцхызқәарф иаины зтыц зхаз.

* * *

Сара сгәы сакара тасуп, бара быблақәарә иааңшит ажәван.
Бара быблақәа ашыыжь гарас иамоуп, аетцәақәа ираҳроу.
Сара сашәа амәа иацәыхкьоит, бара баахьяпшра - ажәван
тәадафәы.

Исеитырх сымтәыжәәа убри ажәванәф,
Убри блак зхьымзо азатәра ажәванәф,
Еиәсырпартә сқатца убри ацтхәагы,
Қьяфгы сыру убри амра ашәахәәфәы.

* * *

Сара сыбзиабаф,
Итабыргума,
Илабфәбоума?

Сара сыблақәарә хәаа змазам амацәыс анаалашо,
Уара угәышпы акынтәи ацтхәа еиқәатцәа адыдра?
Итабыргытәкьан ихааума, нас, сара сқышәқәа,
Рақхьатәи абзиабара агәылпытра пшқарах еипш?
Сара сцәеижьяфәы инаунагзоу аапынра афәыхаа агәы
еисытәкьома?

Сара санымәасуа адгьыл шәәхәома ымаатцас?

Итабыргытәкьан,

Сара санабалак атх аблақәа рзаза кәтәома,

Ашыыжьтәи ашәахәа гәыргьан сцәа-сжыы гәыднакылома?

Атабырг сырха, атабырг,

Уара убзиабара шәышықәсала адунеикәа ахьейкәшоз,
ишафьо сара исышьтазма?

Итабыргытәкьан, зқышықәса зхытүаз ухәа тәама,

Абарт аблақәа ануба,

Абри абжыы ануаха,

Сара сқышәи, нас сыхцәы ацәкәырпәкәеи уанырхыыс?

Нас, итабыргытәкьан, абри сылахь ианума анымтәара
амаза?

Исахә, сыбзиабаф, ари табыргума?

* * *

Иаармариан беилысымкаарц азыхэан, бара бсахэмаруеит.
Бара быччара ацыпхькэа рыла сыблакэа хыбкуеит,
Былагырзкэа сцэыбзарц.

Сара ибзиан издыруеит, издыруеит бара бказара,
Бара ахаан бфы иабырхэазом ибхээрц ибтаху.

Еиха быхэ харакны исшьарц азыхэан,
Еиуеипшым мфала бысцэыбналоит.

Аха ауаа бсыцэрыламфашьарцаз – ажэлар бдырхэылазом.

Сара ибзиан издыруеит, издыруеит бара бказара,
Бара бызлацарц ибтаху амфала бзанцык бныкэазом,

Бара еихау бтахуп, егырт рааста,

Убри азыноуп акгы зыбымхэо.

Сара ибанасшьо гэцаракрала багэтасуеит.

Сара ибзиан издыруеит, издыруеит бара бказара,

Бара ахаангы ибыдыбкылазом гэыкала ибтаху.

* * *

Сара санцо, ескынггы аччацшь ртыпхоит бара быблакэа,

Бара брышьцылт сара сцареи сыхынхэреи.

Убри акнытэ, уажэгы агэра бгоит сыхынхэра.

Аиаша басхэап, уи афыза ахэыцра сымоуп саргы.

Аапын хынхэуеит аамтаки аамтаки рыбжьара,

Амза антэлак, ажэлар ааннажьуеит, нас иаарласны
изцэыртырц еиҫа...

Ашэткэагы есышыкэса ихынхэуеит, нас мцабзны иацралоит
аката цшқарахаз.

Сгэаныла саргы сцоит,

Сеиҫаарц азын.

Аха баангыли зны, бмыццакын,

Алапштцашэара бмырзын, иаразнак.

Сара наунагза бынсыжьуеит хэа анбасхэо,

Бара сыгэра га, нас лагырзы цстхэала ирхьанҫа быблакэа
ргэырфэа,

Убартқәа рышьтахь, саныбзыхынхәлак,
Аччаңшь злазшоу цыңхыла еитәркәеицеи быблақәа.

* * *

Дсахәйтхәйтны исеихәеит: «Сгәазырхага, быблақәа
сахәарпш».

Сара сгәы изынхеит: «Устыхә», – схәеит, аха дахьгылазгы
днеитамцит.

Ғымтзо дгылан, снапы инапала икны.

Сара – «уца, успыртны», – схәеит.

Иара дымцазеит.

Ихиҕы зынза исзааигәеитәит.

Сара сыңштәы схыгга ҕаастит: «Изакайтә пхашьароузеи!»

Иара иеимыртцысзеит.

Нас иқышәала сзамәа днахьысит.

Сара саақыцьқыцьит: «Шаҕа угәаҕуазеишь!»

Иара дыпхамшьазеит.

Сыхцәы ашәт алаитцеит.

«Иабатаху», – схәеит сара.

Иара дырәегьых ҕымтзакәа дгылан.

Нас сгәыргын аасихын, днаспыртны дцеит.

Уажә сара стәыуо сгәы сазтаауеит:

«Дзымаауазеи, мшәан?»

* * *

Сышпаззышо бара бзын сгәы итацәахны исымоу,

Ипшқарахзоу ажәа бахәара,

Аха исзыгәаҕуам,

Сшәоит бысхыччар хәа.

Убри аҕнйтә, сара схаҕа сыччаны,

Сгәы амаза аччара иаластәахуеит.

Сара схәа акгы иаңсамшәа иҕастоит.

Избанзар сшәоит – бара схәа акашәа ибымпхьазар хәа.

Бара бывараҕ ҕымтзо стәазар стахуп,

Аха исзыгәаҕуам,

Сшәоит – сгәы сараргамар хәә.
Убри азыноуп – сыңси-сыңси еихьымзо сызцәажәо.
Сгәы наскяган, ажәәкәә рнаџс изыстәахуа.
Напы мөыгла еикәыскуеит схяа,
Избанзар сшәоит, бара сбымшатар хәә.
Сыбпырцыр сҭахуп, аха исзыгәагьуам,
Сшәоит спара ббар хәә.
Схы шытыхны, абас гәамцрак сымамшәә сгылоуп бара
бҕаҕхья.
Бара быблакәә ирткьо, уаџ дызбылуа ахцакәә,
Кыыс амҭакәә схяа рцәахуеит са сгәәҕы.

* * *

Есаашар аззышуеит бара бҕылара,
Ацсреиґш зегь зылшо бара бҕылара, о, сыңсыкәара,
Афыртын еиґш бсысын, сыцкьашәкья сыкәыбтцеит,
Исцәымҭабырсит сгәы, нас иҭынчыз сыцәә.
Са сыґхызкәарҕ ахкәажәс бөыҕабтцеит,
Зынзак ибтәыбтәзеит сара сдунеи.
Аґсы гәгәала ианыхыҭхыҭуа, нас аҕанхнатуа аамҭаз
хаилаҭәап хара,
Хәеидахкылар аґшзараҕ.
Аха иабаҕоу, еижьагоупеи ари сгәазыхәара,
Аґсқәә ракра бара бкны заҭәыкоуп иахьыҕоу.
Сымш, са Сынцәә!

* * *

Ихәә аҭыхәтәанзатәи уашәагьы, нас уца унхьягәгәә.
Иухаршҭ уара ари атцх,
Аҭх аныҕамлалак.
Снапы зыкәсыршарц зҭахыда, ухәама?
Аґхыз аткәара аузом ахаангьы!
Сара снапкәә бзиабарала иргәыдырхәхәалоит ахауаҭаҭә,
Нас сгәы иаанахәоит ахәра гәгәә.

* * *

Изыбтахузеи исхәо сфамшәо сыкатцара, бара бынасҕацшрала?
Сара бара сбыхәарцаз смааизеитеи!
Сара шәмтә затцәык ауп абахчаҕ санаатгыла,
Бара ббахча агәашәаҕ санаатгыла.
Изыбтахузеи исхәо сфамшәо сыкатцара, бара бынас-
ҕацшрала?
Сара бара ббахчаҕ агәилкәа сымкәшәазеит,
Ашәыр ҕысымхзеит.
Сара амаршәа куа, ашәшьыра сәөваззеит абри амҕаҕ,
Абри, рыҕсы ааитаркырц зегыи иахьрылшо.
Агәилкәа сымкәшәазеит.
Аҕстхәақәа еипхытта ажәван иалан. Сааҕсаны сыкан.
Сара исыздыруам убаскан бара са сзын бгәы иаанагаз,
Мамзаргыи бара агәашәаҕ бгылан быззыҕшыз.
Амацәыс зынқәа быблақәа ирхыслон,
Насгыи имацәысуан бара быблақәа.
Схаҕы иабааирыз, алашьцара сәаналаззах, былаҕш
сытцашәап хәа.
Иниасит амш, абар иааилахәлеит.
Агәашә абырkit.
Сара амҕа санылан сҕынасхеит.
Иниасит амш.

* * *

Амш ниасит, инкатәеит ашәшьыра,
Иканзеит ашәтышгы,
Сгәаҕы иаанхеит ихьантоу ахьаа мацара.
Ее, ақыта, ашәтқәа рыхаареи, рыҕшзареи уара уартәыхуеит
еиҕа.
Аха сара сзын ашәтра аамта нтәеит уажәшьта.
Насгыи атх лашьцаҕ агәил сымазам,
Иканзеит уи, сгәаҕы исзынхеит ихьантоу ахьаа затцәык.

* * *

Җнак зны, шыжымтанк, ашәтыртаҗ
Зыбла лашара амбоз җхәызбак дыстааит,
Лотос бҗыла иҗычаз ашәҗара ааслыркит.
Сара уи агәыргын сыхәда иаахастеит,
Насгы сылабжышкәа аахаддылт.
Нас, азҗаб хәычы дызгәзит, абасгы ласхәеит:
«Бара блашәуп, ашәтыш еиҗш,
Бара бхаҗа ибыздыруам, сылашара,
Шаҗа иҗшзоу ари ахамҗа».

* * *

О, аинаала-җшза, бара бынцәахша маҗаразам,
Ахацәагь доухала иаҗыртяз азә боуп.
Есаашар бырҗычоит,
Дара рыҗсы злоу җшзарала.
Апоетцәа рылахьеиҗәра бара бзыхәан
Иласу, иҗшқараху агәазыхәара ахьтәы гәыхәҗала иаҗоит
акаҗа.
Асахьатыхыҗцәа рырҗиаратә гәалаҗара акәзар,
Еснагь ирҗыцуа җсра-зра рықәымкәа иҗанатцоит бара
бцәеиҗь, бымахашьаха.
Амшын - абырлашкәа иреигзом бара бзын,
Адгьыл аҗаанартуеит ахьымаҗәа бнаҗарц,
Ашәтырҗакәа ибырҗоит ашәҗ кәымшәышәкәа, бдырҗшзарц,
бырҗычарц.
Ахацәа ибдыркуеит рыгәкәа ирхылцуа агәазыхәара
мцабзкәа,
Бара бқәыҗшра аҗшзара шәынтә иаздырхәуеит.
Бара ганкахьала быҗхәысуп,
Даҗәа ганкахьала зеиҗш дыҗам лаҗшҗашәароуп.

* * *

Абри иқәхысаа ицо аңстазаара аилашеиласрағы
Бара ашышыхәа бгылоуп, ахахә иалху аңшзара блахкыга,
Бгылоуп бымала,
Бөырцагыаны,
Бөалкааны.
Бара бшыапсыргәытцакәа рытцака зөанызтаз аамта төаны
ибашьапкуеит:
«Цьара ак сахәа, акырза иаңсоу,
Ихәан итәоу абхәызба, цьара ак сахәа!»
Аха бара быбжыы ахахә иалашыхуп,
Имтысуа, имцәажәо аңшзара блахкыга!

* * *

Учыртынч, сгәы,
Аипыртца аамта узызхыша шөымтан иузыхаахарцаз;
Ари цсрамкәан – инагзоу, ихатәауу акы акәны икаларцаз;
Абзиабара гәалашәаран итәарцаз;
Ахьаа ашәахааны аҫаанахарцаз;
Ажәдан тбааҫ амтәыжәа анеитнахлак,
Уара утрағы умтәыжәақәа еикәауңсарцаз;
Уахынлатәи ашәт аңсың лагаагаареипш иңшқарахзарц
Атыхәтәантәи угәеисра.
Игәлымтәаху атыхәтәа, ҫумтын уаргы.
Шөымтак уәаанкылан,
ҫымтрала ихәа атыхәтәантәи уәахәатәы.
Сара схырхәоит уара уәаңхьа, аңсшәа уасхәарц,
Сцәымза аахаракны ишьтыхны,
Амәа узсырлашоит.

* * *

Ааилашәшөымта аңшра змоу алаңштәшәарақәа рым-
аахәастақәа рыла сөеит сыңсықәра лыңшаара.
Сара дыстәны, раңхьазатәи сыңсабара дахәтәкны дкаларцаз.
Уи лыоны уаа дызнымыз амәа аңыхьа игылан.

Хәйлпәзтәи ааилабыңымтаз сыңсықәара
Бзиа илбо лрупап агәшәәф ихырсысуан.
Апавлинқәа ашьшыхәа дара ркәакытаф итәан.
Сыңсықәара тақа агәшәәф лцәымза налыргылеит,
Ғааихак кәмто сәапхәа дааины даагылеит,
Лыбла гәйтбаакәа рыла сааипхылышышан,
Жәәхәарада абас днасазтааит:
«Убзиахәа уками, сөйза?»
Сара атак лыстар стахын,
Аха хара хөйцәагы хбызшәа шызыз, ишаххаштыз аацшит.
Сара схәйцуан, схәйцуан акыраамта, –
Исгәаламшәеит хара хәхыз.
Уи лыблақәарф алағырз аакәеицеит.
Ларгы лнапы ағаалырхеит,
Сара лнапы аалымсхын, дыршәагы хымтзо саагылеит:
Ахәйлпәзтәи азефир хышәашәа илаша-лашоз
Ацәымза инаттафәхеит,
Нас ицәеит алашара.

* * *

Амәасәы, уцома?
Атх тынчуп, насгы алашьцара аңсы азоит абнафы.
Хара хбартәф алашарақәа каххаа иаркуп.
Ашәтқәа гәмала рыңсың ларгадаргоит.
Аблақәа ацәа рхылазом.
Ацара макьана иаамтоума, мшәан?
Амәасәы, нас шыта уцарцу?
Хара иуматанеиуа напыла ушьапқәа хдауам.
Уара узын ашә аартны инхажыит.
Агәшәәф уеы кәадырны иузыңшуп.
Уаанкылра хтахызаргы, излахтахыз шәәхәарала акәын.
Ухынхәырц хухәозар, хазлаухәоз блала мацара акәын.
Хара иҳалшом ха хәкны уаанкылара.
Уара утәкәа иреипшу алағырз мацарақәа роуп иахзынхаз.
Изакәйтә мца - еихымсыгызеи уара ублақәа збылуа?

Изакаытә хагароузеи ишуа ушьа иалоу?
Изакаытә ҕытбжыузеи алашьцарахь иуцхьо?
Изака доухаузеи аетцаакәа ирнубаалаз,
Изака мазоузеи зхьыпщцаа зманы иутааз, угәы атцх тазгалаз?
Атцх ҕызымтуа, насгьы зеилкаара уадау.
Ахәмарратә хымџапгашьақәа уара удмырлахҕыхуазар,
Иаацсаз, икарахах агәы атынчра затәык уазхьуазар,
Ацәымза ҳарцәоит,
Рҕы еихақкуеит абжыыхаа зхоу ҳара ҳџымаакәа.
Алашьцараҕе, абыҕқәа ахьышьқыруа, ашьышьықәа ҳнатәоит,
Нас уара ухышә тынч ашәахәа цәышқәа нақәнархәхәоит
иаацсаз амза.
Изакаытә цсузеи, мшәан, иуханатцаз ари атцхыбжьон,
Ишхаухәара, амџасџы.

* * *

Асаба зынгылаз амџақәа сгәеигәеиуа сшырныз
Исхызгеит иахьатәи сымш зегьы.
Уажәы, ахәылцзтәи ахьшәашәараха, асасаиртә
Ашә садгылан асра саҕуп,
Уаџцсык дахым иара,
Ирбга-еимтцәа иқәырцахьеит.
Имлакы-млашьуаз атцла цсыцәгьа адацқәа,
Атзамц ашьыьарақәа ркылхәарақәа агәыцанахәхәеит;
Иҕан аамтәк – амџасцәа џналон абри асасаиртә,
Иаацсаз ршьапқәа рызәзәарц, рыцсы ддыршьарц,
Заа игылоз амза ашәахәақәа рықәпхо аштаҕе ишьтарцон
реидарақәа,
Нас, зегь цьарак еидтәалан атәым тәылақәа рызбахә
иалацәажәон.
Адырџаены рыцсы шыаны иҕыхон,
Ацсаатә рчырчырбжыы гәыҕатцагаха рлымхақәа иртаџуан.
Амџа аҕықә аҕнытә ипхашьпхатцо ашәтқәа реихырхон.
Аха абрака сара санаани,

Иххаза иаркыз цәашыы затцәыкгы снымиеит,
Ирхаштхыоу ахәылцакәа рцәымзакәа рылцак ашты,
Атызкәа рыкнытә исыхәацшуеит илашәу аблакәа реицш.
Азыркәи кәеицеиуеит иара убри ачыкыаф, итабаз азмахаф.
Ашыац зкәиааз амцахәастакәа рышәшыыра амтцәыжәоакәа,
Акалам махәтакәа ирыкәнаршәит.
Сара сымшкәа рцыхәтәаны шыта азәгы сисасым,
Сацхыака атц дузза сзышытоуп, арахь схатагы скараха
сыкоуп.

* * *

Уара уеитасыцхыону?
Ахәлара адәы иаакәлеит.
Ихәаркыиуа бзиабаратцас, аацсара амахәаркәа
аасыкәнаршеит.
Исахә, уара уеитасыцхыома?
Хәит, уара ахахәгы зызтоу, сара сымшкәа хамтас иустеит,
Уажәы сыцхкәагы еимуцдәарц утахума?
Мшәан, нтцәамтак-нтцәамтак зегы ирымоуп тәа,
Саргы исымами, мшәан, азатцәраф ацсшыара азин.
Уажә уара убжыы алашыцарагы еимнацкыауеит,
Стынчра сцәеиланарц азын.
Мшәан, ахәылца иалымшазои, уара угәашәаф
Ацсшыара иамузыка тынчны акалара?
Зымтцәыжәоа фнамтуа, итынчу аиатцәа, уара угәым-
былцьбарара акаарч ақәцәан изхамлазои?
Уара убахчаф ахаан ашышыхәа изымцзои,
Асаба иаганы икоу шәты хәычык?
Усыцхәалар, судупхәалалар ауша уара уцсы ааитамкзакәан?
Нас абзиабара агәырца блакәа азин рутама,
Баша цсакәат алагырзкәа карцсаларц,
Насгы наунагза лацәааихышь карымцаларцаз.
Ус анакәха, ацәашыы ххаза иакааит дырцегыых,
Зфыцхыакны фымтзо игылоу ацнафы.

Наф, нырцәҥа иара ахатә тызтыпқәа рахь инанагааит апаран,
Иахья шеи уажәи рыбжьара икарахаз ауаа.
Сара сыпхызқәа сышьтахьҥа иааныжьны,
Уара суңыларц снеиуеит сыццакны.

* * *

Дынкыдыгәгәало дгәаран амфасфы хеилага,
Аихымца гәатага ашьантца иңшаарц, дгәеигәеиуа
Амфакәа дырнын, ихцәкәа еилажәжәан, гагацас дтәахьан,
Асаба ихысны дыҥан.
Иқышәкәа еихаргәҥа иаркын,
Игәы ашәкәа ыцарҥаца ишаркыз еиңш.
Аиңш зеипшыз аңшаара иаркараз азыркәи
Алашарбага ххаза иаркын уи иблақәарҥ.
Уи ибла аҥаҥхьа хәаа змам аокееан цхлымуан.
Ацәкәырҥа абжьы ахацала амшын иатәахыз
Амала азбахә ахәон,
Насгы амдырра иахыччон,
Убри амал хазына зыңсоу ахьазымдыруазы.
Издыруада ахага агәыҥрагы изнымхазар ари амфә дахьану,
Аха дцон уеизгы, иңсы ааитамкзакәа,
Избанзар аңшаара - уи цстазаарас изыкалеит.
Аокееан амахәаркәа баша ажәфәан ахь ишарххо еиңш,
Уаф дахьымназо аҳаракырақәа баша ишрызхьуа еиңш,
Аецәкәа цыхәаңцәарада ишыгьежь-хынхәуа еиңш,
Уаф дахьынамзо маза ишазгәышьуеиңш, –
Уафңсык дызнымыз агаҥа сакара даван днеиуан амфасфы
хеилага,
Ихахәы еилажәжәа, дааңса-дкараха, асаба даганы,
Насгы деимдон, деимдон дшеимдац.
‘Енак акыҥа дахьналсыз, чкәына хәычык диазцааит иара:
«Иабауңшааи ари иумҥоу ахьтәы дац?»
Ахага игәы аатрысит –

Имғаз аихатәы маҕа хытәханы иҕан,
Ари пхызмызт, мап, аха избан, ишҕаизгәамтҕеи,
Аиха аҕшшәәхәы анаҕсахуаз.
Ихы аҕқацахәа дасит инапала, даагәамтҕзаны -
Ианбыкәу, о, ианбаҕалеи,
Уи дзызгәәҕуаз игәәхәтәы данбахьзҕеи,
Дшахьзз азгәамтҕзакәа?
Уи қабзны изыҕалеит -
Шьантҕак аашьтхны, иеихатәы маҕа
Инахьшны иахьишьыз акажьра,
Адаҕ аҕшшәәхәы аҕсахуазу иамҕсахуазы дагьахәәпшуамызт.
Абас уи иҕшааит иҕышәәгаз ашьана,
Аха нас еиҕаицәызит.
Амра мраташәарахь алеира иаҕын,
Ажәәан хьытәцаран.
Ахага иакәзар, дхынхәны дызлааз амәә деиҕанылеит,
Ицәызыз имал иҕшаарц азын.
Дхынхәит. Имч каҕсаны, деихәләханы, аазаб ихганы,
Икараһаз игәы иманы -
Зҕашәқәа зыдкылан итҕыржәаз
Аҕштҕла аиҕш, асаба зхысны иҕаз,
Икараһаз игәы иманы.

* * *

Ашьаҕақәа тынч-тынч еихго иааиуеит ахәылҕа,
Насгьы ашәәхәарақәа зегьы еиҕырҕьарц адтҕа ҕанатҕоит,
Цабыргуп, уара уҕызцәа зегьы рыҕсы ршьарц дасу рытҕрақәа
ирызцеит,
Уара уакәзар, абас уааҕсаха уҕоуп;
Ииашоуп, ашәазызара гәәтеиуа атҕ иалоуп,
Нас ажәәангьы аҕы аҕа аҕанакит,
Аха сара стыс, стыс пшқарах,
Исхәо урҕа, умтәыжәәқәа еикәоумҕсан.
Ари абнара абыҕқәа ирышәшьыра хьантам,

Ари мшыноп, ичуеит, зышхам цэгъоу зѣацшылара гѣйтѣагоу
маѣдас.

Ари, ашѣт быбышкѣа рпытѣаыркѣа иртѣаацран,

Ари зшѣах еилаѣео игылаз цѣкѣаырѣоуп.

О, иабаѣоу амра зѣагѣыбзыгѣа агаѣа иатѣа,

Уара уѣра ахыѣоу збанда, шыыри?!

Сара стѣыс, стѣыс цшѣарах,

Исѣао урѣа, умѣѣыжѣаѣаѣа еикѣаоумѣсан, –

Уара умѣа азатѣара атѣх лашыѣа ацуп,

Ашарккамѣта ѣахѣхѣа иѣѣоуп ахѣкѣа рышѣшыыра анаѣѣсѣа.

Аѣѣѣаѣа рыѣѣсыѣ лагаѣагара ааныркылон,

Ииасны иѣо ашѣымѣѣаѣа рыѣѣхыазара иаѣуп ихыанѣѣыѣыза;

Иѣыѣѣааз амза ашышыыѣа изса-зсо атѣх ѣаѣа иалоуп.

Сара стѣыс, стѣыс цшѣарах,

Исѣао урѣа, умѣѣыжѣаѣаѣа еикѣаоумѣсан.

Уара узыѣаан ѣыара гѣыѣрак ыѣказам, иѣкам ашѣарагыы.

Иѣказам ажѣа затѣѣыкгыы,

Хѣыѣѣхыѣтрала ихѣоу ажѣа, ма амѣа уѣразѣѣо аѣыѣѣбжыы.

Иумам анхарѣта аѣызѣыѣ,

Иумам умѣѣыжѣаѣаѣарз цшшыарѣта.

Иумоуп амѣѣыжѣаѣаѣа, насгыы иумѣоуп уаѣѣхыаѣа ѣа змазам
ажѣѣан.

Сара стѣыс, стѣыс цшѣарах,

Исѣао урѣа, умѣѣыжѣаѣаѣа еикѣаоумѣсан.

* * *

Исгѣалашѣоит схѣыѣѣра аѣынѣѣи мышкы,

Акѣараѣ аѣыаад иалхыз ашхѣа хѣѣаны иансырзысоз.

Сымала сыѣан,сыхѣмарра схагалан саман,

Насгыы насыѣѣ сыман убри ишѣшыыз ииулыѣѣи ашыыжѣ аѣены,

Избанзар, акѣараѣ аѣыаад иалхыз ашхѣа хѣѣаны исырзысон.

Ус, ажѣѣанаѣ иаразнак аѣѣа аахыанѣахейт.

Цшѣаѣѣгыак агыѣѣѣа ргылан иаакылѣейт,

Нас ахаѣаѣа аѣѣаршаѣы аѣыланахейт.

Азыхэашь акэарацца инажэлит.
Акэарацца аҫаҫкэа ирхыччан, сышхэа цаанаркэрылеит.
Скыркы иаакылагылаз сылабжыш мчыла илбаадо, схэыцуан,
Мшэан абри ақэаршаҫы заакылкэоз,
Сара сынасыҫ сымнахырцаз акэызма.
Уи иамаз агэымбылцьбарара зеггы сара сгэыргыара
иақэнаҫэеит.
Иаууп уажэы, ишэшью ииультэи амш.
Насггы, сара срызхэыцуеит, убарҫ сыҫҫазаараҫ сахта-
хахью ахэмаррақэа.
Сгэы хьаауа исхэалон:
«Исызнаузеи сразкы, шаҫа гэымбылцьбарара схи
ианнакэазеи!»
Нас иарзнак исгэалашэеит ақьаад иалхыз ашхэа,
Ихыҫтыз акэарацца хэычы аҫны иҫааҫэрылаз.

* * *

Амш макьана ахэларахь имеихац,
Азиас ахықэантэи ахэаахэҫрагь нымҫэац макьана.
Сара сшэон аамҫа баша исырзыр хэа.
Насггы кэрышь затэык иадамзарггы исызнымхазар хэа.
Аха мап, сыхаара, исымоуп макьана иҫегь ҫыара акы,
Сразкы зынзакҫэҫья ақьышэ сықэнамҫеит.
Аахэара – аҫира нҫэеит уажэшҫа.
Ахашэалахэ ду сзеизнагеит.
Аҫныҫа сцара аамҫагь ааигэахеит.
Аха, уара агэашэхьчаҫ, ахэаахэҫҫа суршэома?
Ахы, ибзиоуп, сашья, инханы исымоуп макьана иҫегь ҫыара
акы.
Сразкы занзакҫэҫья ақьышэ сықэнамҫеит.
Хэлоит, насггы иҫаҫэуеит амҫа ҫбаа.
Азыркэи абыҫкэа рыбжьара алашьцараҫ икэеицеиуеит.
Узустада, иарбан ушьапҫыркэақьо, ушьапышьҫыҫь мыргазо
узсышьҫоу?

О, издыруеит, иудухуп иахьатәи ашара исырхаз зегь угарц.
Гәыбган устом, ухацкы,
Избанзар, исзынхоит дырөгегьых цъара акы.
Сразкы зынзактәкы ақышә сықәнамцеит.
Атцыхбжьон снапкәа тыпшша афныка сгарлоит.
Бара быцәа нырханы, азцшра бгәы цнатцәаны,
Ҷымт-цсымшыа ашәәф бгылан бысзыцшуеит.
Ишәаз атцысепш бхәыпызыпцеит,
Нас бзиабарала сгәы бхы надыбцеит.
О, Анцәа, сара сынцәа.
Инханы исымоу дырөгегьых цъара акы.
Сразкы зынзактәкы ақышә сықәнамцеит.

* * *

Ацъабаа хьанта адбалан аныхәарта ахан сыргылеит.
Уи ашә афамызт, иамамыт ахышәкәаггы.
Атзамцкәаггы ракәзар, хахәла ихагалан.
Егырт зеггы схасырштит, ари хара хдуinei сеалхәдастәит,
Нас гәыграла сара снапала аныхәартаф.
Икәсыргылаз аныхачаца сылапш адырхало снамцагылт.
Ахан афныцкәа еснагь ахра ауан,
Аффыхаа зхылцуаз азет цәымзакәа идырлашоз атцх.
Цыхәацтәара змазамыз аффыхаакәа рылахлахара
Хьантаза сгәы иакәыгәгәон, нас сыпсы ахәәеуан.
Ацәа сымпанка икәлазомызт, зыцәа кылаз сара -
Уаф иммбац тызсахьафыракәак рытцара сафын,
Дара-дара еилыс еиларцатаны икәз цәахәкәак кастцон,
Сара амтцәыжәәа змаз арашыкәа рсахьа тысхуан,
Итысхуан атыпха цшзакәа реицш игәылымтәахыз ашәткәа,
Ахәса рымаф – махашьахакәа рыпшра рытаны.
Аныхәартаф цъара кылцшырта хәычыкгы аанымхеит,
Убри акнытә ацсаа рашәахәабжь,
Ма абыгкәа рышьтыбжь аафуан еицш,
Мамзарггы ақыта ахандеира ашьтыбжь фналартә еицш.

Уи атуан лашьцакэа ирныѡуаз абжьызатэ,
Сара сгалаба абжьы акэын.
Сара сыхшыѡтак аегэылнаршэеит,
Аеартынчит, амцабз еицш рееикэыркит сара сцэанырракэа.
Аамта амѡасра сызгэатазомызт.
Енак зны амацэыс ахэа ткэыцэаа аныхэарта ахь иамыскэа,
Насгыи ахьяабаацс хьухьууа сгэи иажэнамтцакэа,
Ицхашьяацхатэ, ицэышхабиза игылан ацэымза.
Аныхэарта аныха санахэацш, абас збеит –
Уи ахафсахья аччацш афыкэын, ацсы тан,
Ицсхатцагоу Анцэа инапы ахьысит азын.
Уажэраанза алашьцараф иткэаны исымаз атцх,
Амтэыжэѡакэа еитцахын, ицеит ашьтамта ырзны.

* * *

Уара иутэзам ари цыхэаццэара змазам абеиара,
Уара, сныкэызго, анакэа зху, исану адгыл!
Уара ухандеиѡуп, ухшара чафатцак рутарцаз,
Аха имачуп урт рымгэахэ.
Уара ауаатэыѡса ируто агэыргэара,
Бзантык инагзаны икамлазац.
Ицсадоуп уара ауаа рзын иацутцаз ахэмаргакэа.
Уара иузыртэуам, азхара узыкатом имлашьуа.
Хара хгэазыхэара, имлашьуа хара хгэыгра, –
Аха убри азын уара усызныжьру ара?
Алахьеикэара зцу уччацш бзиа ирбоит сара сыблакэа,
Сара сышка иумоу абзиабара
Инагзаны ахатэаара ахьазымдыруа саргэыргэоит.
Уара укыка хатцатан хурцэоит, аха хамцсуа хаузыкатцазом.
Убри азын ауп еснагь ублакэа лацэааихьшьрак катцо
изахылацшуа.
Ашэышыкэсеи ашэышыкэсеи рыбжьара цэбаала имѡасуеит –
Арфеиара уафуп ашэыгакэеи ашэакэеи рыла,
Аха макьана уара ужэѡан ргыламхац,

Ари иаабо, зылахь еиқәу уи агага затдәык ауп.
Уара иапцтаз ацшзара анакәа ахачуп лагырзыла.
Сара сашәакәа уара угәы афымтра иакәыстәоит.
Сара сыбзиабара убзиабара иаласыртәоит.
Сара сусурала ухыз-уцша шытысхып, урехәапхыыз сырпап.
Сара избеит уара ухафсахьа гәык,
Убри акнытә бзиа избоит зылахь еиқәу усабагы,
Исану адгьыл!

* * *

Абри адунеи иарфеиаз алыцшаахкәа реилазаараф.
Ахаскын абгыцкәа атыц рымоуп,
Амра ашәахәакәеи, аетдәакәеи зхаччо ажәәани рееимыртаға
иахьтәоу,
Убри зыхә дуззоу ауархал акны.
Абасоуп ишыкоу сара сашәакәагы –
Ацдәкәеи абнакәеи рашәакәа инарыдкылан,
Агалаба рхәоит адунеи агәафы.
Амал ду хәынцқарс иамоу, уара убеиара,
Зегьы атәы ххәозар,
Иаднакылом игәыкацтагоу амра ахьтәы шәахәа,
Нас ахәыцра иалоу амза ашәахәа качча пшқарах;
Зегь зымехазкуа, игәыбзыгу ажәәан алпхагы илхәдаауп
иара.
Убри акнытә ацсра анааиуа,
Уи ацшшәы ахыггоит,
Иканзоит, иуадышхыраха ицоит,
Нас исабахоит.

* * *

Ауаатәыџса зәыркәызытхарц, ибеиахарц зызбаз,
Абас ихәеит атхыбжон:
«Иааит, сыџны ааныжьны, Анцәа дсыпшаарц,
Сдәықәлара аамта.

О, дарбаныз уажәраанза сымға сахзыркъыз?»

Анцәа ихәытхәытбжыи аагеит убасқан:

«Уи сара сакәын».

Аха илымха ацәа тартәазшәа, акы иахауамызт аберхара
зызбаз ауафы,

Лгәы каршәны дыцәан уи ипхәыс лиартафәы,

Лгәыхәңы дадыргәгәалан длыман лхәычы.

«Иауеи сызхыбхуаз ас акыраамта?» - ихәеит уи лхатца.

Абжыи маза аахәытхәытит:

«Абри дынцәоуп».

Аха ахатца имахазеит.

Ахәычыпшқа дшыцәаз дамхатцәыуан,

Иан лгәыхәңкәа рыбжьара иҕынбжьаиргәгәеит.

Анцәа адтца кәаитцеит:

«Уеаанкыл, арныг, уфны аанумыжын».

Аха ибжыи уи ауаф изиимырхаит.

Убасқан Анцәа дкәыпсычқан, даагәынкбит:

«Сицшаарц азыхәан дынкыдыгәгәало дызсышьтоузеи стәы,

Сирзуазар уажәы?»

* * *

Ажәйтә ныхәарта аңхәа ахәаахәтра гәгәа мфәпысуан.

Шьыжьаахыс ақәа ауан.

Абар шьта, ақәоура зцыз амшгыи ахәларахь еихон.

Абри еизаны икәз ажәлар зеггыи ргәалакәзаара бзиа акгыи
иацсамызт,

Згәб хәычык лынасыңи лыччапшь лашеи рфәаңхәа, -

Апальма бгыи иалху ашәыршәыр гәрошьк хәа иаалхәзаап
азгәб хәычы,

Абри ашәыршәыр иахылцуаз атрышәбжыи агәырғара

Ихнафон ажәлар ршыкбжыи рыбжьыи нтыган рыччареи.

Ацъармыкыаф ажәлар гьежьыхынхәуан, еилауатыруан.

Ахәынтцәа рхысны иқан амфәкәа,

Ихышхытцәан илеиуан азиас,

Ишахәшахәуа икәз ақәазы ихнафеит адәы зеггыи.

Абыскатәи уаа рылахьеиқәра акгыи ацданакуамызт,

Чкэына хэычык илахъеикэра аґаґхъа, –
Убри ачкэын хэычы, асахъақэа зныз алаба
Злааихэашаз гэрощь зацэыкгыы имаыызт азы,
Игэаан лахъеикэрала аґишы икэкыз ибла –
Абарт еизаз ауаа зеггы реиниара
Хархага аламкэан, ирыцхахэха иґанатон.

* * *

Амраґашэарахътэ ихтэан иааз аусушы уи ипґхэыси,
Акыырмыт рзырц азын анышэапшькэахара иаґуп.
Урт рызгаб хэычы лакэзар, азиас ашка дцоит,
Нас азхыкэаґ дакэымтцзакэан абшатэ кэабкэеи,
Анышэапшь иалху аирызкэеи лрыцкэоит, илыгыґоит.
Амра зыкны икоу, ипаткалеиуа ачкэын хэычы,
Иахэшьа длыцны дцоит, нас лхэатэы хатцаны,
Иеырґаслымны, ґымтзо дтэоуп азхыкэ аґны.
Азгаб хэычы ашныка даныхынхэуа, лхы зыла иґэу аирыз
ыкэгылоуп,
Лыцнапык ала илгыґыз абшатэ кэаб лкуп,
Егы даауеит ашната пґхэыс хэычы,
Лан лыцхыраао хэычы.
Зны, ачкэын хэычы азхыкэаґ дтэан,
Ихтыз ишьапкэа азиас изаакылан.
Иахэшьа хэычы азиас далагылан,
Уаґсцэыла аґслымз ґганы, аґызатэ ґэыґым алалырцырцы-
руан,
Азхыкэаґ асыс ашьац илалан ихэуан.
Асыс хэычы ачкэын ианизааигэаха икааит ишэаны.
Ачкэын хэычы игэы ґкыаны дшаткэеит,
Дагыхэґэеит ибжыы хтазаны,
Иахэшьа лґэыґым азаґы иаанлыжыын, ахэычы иахь
лґаалхеит,
Лазнапыкала лашъа дышьтылхит, егы ала – асыс хэычы,
Ахэычгыы асысгыы ґэыблыла драґэыбзыґит.

Абасала, бзиабаратә рахәыцк ала еидылкылеит
Аҳаиуани ауаџи рыхшара.

* * *

Маи мзазы акәын.
Шьыбжьагәазтәи ашоура хьантан, егьаун.
Иџаз, азышара еиқәнажәжәоз анышә былуан амрафьы.
Сара убасқан азиас аганахьтә абас саҳаит:
«Уааи, акыр иаңсоу!»
Ашәкәы неикәаңсаны ахышә аасыртын,
Адәахьы сындәылқшит.
Ахәынцәа иаганы иқаз акамбашь машьца,
Аблақәа тынчза азиас ахықәан ишгылаз збеит.
Уи ыкәабара инаиңхьон шьамхахьы азы иалагылаз ақкәын
хбыц.
Сааңышәарччеит, гәахәара хаак саамеханакит.

* * *

Сара акырынтә схәыцлоит абас:
Иабатцәаху ауаџи аңстәи рыбжьара иқоу,
Убри дара-дара реилибакаара аҳәаа?
Адунеи аншазтәи ихаразоу шьыжьымтанк,
Рақхьаза иаңырцаз аңьанаңаф, иарбан мџахәастоу
Урт рыгәра ахьейцылоз?
Ирлас-ырласны реиңыларакәа рышьта макьанагь
Ианымтыц адунеи.
Цабыргуп, шьта акыр цуеит урт злеиңшу
Реиуара агәхаштра иагеижьтеи.
Аха зны-зынла еилкаам, фызымтуа амузыкаф,
Ифьыхошәа иқоу цқьа еилгам цьара гәалашәарак,
Нас, аңстәы афьырхаан, гәрагалара ихәаңшуеит ауаџы,
Ауаџ иакәзар, аңстәы абла царқәа бзиабарала,
Иңьашьо дьрхыңшылоит.
Цыңья айфызцәа, рхырәқәа асабрадақәа

Рдыракны еиңылазшәә,
Насгы, маңк ихыгагаан акәзаргы, дара-дара анеиниа,
Еибадырузшәоуп урт шыкоу.

* * *

О, аинаала-ңшза, бара зныктәи баахьяңшра
Алңхала, ибылшон апоетцәә рөымтақәә
Иддырхәоз ашәәкәә рыхазынарта зегы баңшәмахарц.
Аха урт рырәхәәңхызыкәә рзызырәра блымхакәә
Алхәдабтәит азыхәән,
Сара ашәә бзысхәарц сыбтааит!
Бара ибылшоит аңагызақәә бәәңхья ихырхәартә рыкацара.
Аха бхата ахьз-аңша зыцәтәыму биззатәуеит
Азыхәән, сбыззатәуеит сара.
Инагзаны ишоу бара бнацәкьярақәә рыңшзара,
Хәынтқарцас илашарбагоугы ахьз-аңша
Рзацнатон – инархысызтгы.
Аха бара еиңабшьеит убарт анапкәә рыла асаба ақәрыц-
кьяра,
Уаә илаңш итамшәо, быәны хәычы бабыцк ақәымкәә
акацара,
Убри аңнытә, бхаткы камыршәуа,
Схырхәаны сгылоуп бара бәәңхья.

* * *

Избан, ас убжы ларкәны слымха узтахәытхәытуа
Аңсра, сара сыңсра?
Ахәылбыеҳа, ашәт абгыцкәә анеикәәнаңсо,
Арахә аәныка иангәарло аамтазы.
Уара ушьаптыркьякьо уааиуеит сара сахь,
Нас усахәытхәытуа иссиру, имазоу ажәәкәәк саухәоит.
Абас скылкаан суркаар, сәуаңшыхәыр акәызма,
Ацәә хаа сәзгало иңынчу хәытхәытрала,
Ихьшәашәоу гәызрала.

Сутәутәыр акәызма,
О, аңсра, сара сыңсра?
Мшәан, хәаңағы, хьзи-ңшеи змоу, агәыргынхатцара
Ҳамазар акәзми?
Мшәан, амца ңшра змоу ухцәы еилачқәа,
Ахәынтқарратә гәыргын рхаумыргылазои?
Уара убирак кны ихаңызаша азәгы дыказми,
Атцх уара уцәымзаркыра алашара иатцәа иамырлашазои,
О, аңсра, сара сыңсра?
Итцәу амыдагыцәақәа рыбжыи ухацаны уаи.
Уаи лацәааихьшь казымцо атцхлашә ашка.
Сыжәахыркәа ирыхьшыи имытцмыцңштәылоу ахьштәы,
Сга, унапы сыркны.
Сгәашәаф испылааит уара уеыуардын,
Сызңшра рцәыуадафны икыыркыырлааит исзыңшу уеқәа.
Исхых схы-сәы иахаршәу акаҫа,
Нас уеырцагыан блацарыла сыбла ухыңшыл,
О, аңсра, сара сыңсра.

* * *

Аңсра хәмарра хәхәмаруеит ихәаны исызтәоу саҳкәажәи сареи.
Илашьцоу атцх. Ажәаанаф аңтақәа еилафееиласуеит.
Згәы еибаку ацәқәырца уалыуашоит амшынаф.
Ҳара хаңхызқәа риарта аанҳажыит,
Ашә ааҳартит, нас хдәылтцит
Ихәаны исызтәоу саҳкәажәи сареи.
Ауаргала хантәалеит, ибнеику агыгцәа ргылан
Аңшатлакә фатцасын, афада хамцанарсит.
Ислахьынцараханы иказ ашәареи агәазыхәареи лгәы
тырқан,
Дқыңқыңбуа сгәышңы днадшәафәалеит.
Сара сыңсықәара акыраамта, насгы сәыркәымшәышәны
лымац зуит,

Ашәтқәа ирылхны ацәарта лызсырхиет, ашә ыдыстцеит,
Алашара лыблақәа хнамкырц азыхәан.
Ирцшқан изгәызуан лқышәқәа, сыбжы ларкәны,
Слагәыбзыгуа слахәйтхәытуан, лхы лхаштны,
Лыцсыплагаагара еикәхәалаанза,
Цәеижы змам ахаара гәлымцәах ашәшыра зынзак
далабаанза.
Сара санылхысуаз уи дқыцьқыцьзомызт,
Сара сашәа дазаамырцшзеит.
Уаха хара иахтааит асакаратә фыртын афәйтбжы цыбара.
Сара исахкәажәхаран икәз даақыцьқыцьны дгылеит убасқан,
Снапы санкны саадәылылгеит.
Ацша баацс лыхцәы еиланажәжәоит,
Лхафкәыршә арпырпыруеит, лгәыхәцарафәы ашәтцара
аршыкыруеит,
Ацсра ацсып лагаагара ацстазара амч лыланаццеит.
Хәифагылоуп, хәгәкәа еидцаны,
Ихәаны исызтәоу сахкәажәи сарей.

* * *

Ахәада хәычы афны, ацшырта азааигәара дынхон лара,
Шәышықәса зхыцуа атцлақәа рышәшыра лашьцарафә,
Ахьырхьырхәа иччо, ишькыры-шькыруа ирәашхан илеиуа
азыхь хәычы ахықәан.
Убри атыцаф реирызқәа зыла идыртәырцаз ирлас-ырласны
инеилон ахәсақәа.
Рыцсыршьарц инатәалон аныкәааццәа.
Лара есаашар аус луан, насгыы акы дазхьуан, –
Арәаш абжыы лгәы-лыпсы азылышьтуан.
Уахык, анакә зхатәаз ахаракыра афнйтә далбааит
Арака уафы изымдыруаз арпыск.
Ихцәы ихырсысуа ицәоу амаф еипш еиларша –
Еилажәжәаны ихы икәжыын.
Даацәашьаны хәязцааит: «Узустәада уара?» Иара атак
хәимтәзеит,

Икэындкэындуаз аршаш ахыкэан днатэеит, ҕымтзо игарыз
лара

Лкыала илацш надирхалт.

Хшэан, хагэкэа рытра итамгыло иаакалеит.

Уи ауха ааныка ихышэаны ххынхэит.

Адыршэены шыжымтан, ахэсакэа Адеодартцлакэа

Рышэшырафэти азыхь акны ианнеи, акыала ашэкэа шаартыз
рбеит,

Амала лара лыбжыы газомызт,

Ма икахыз лара лыччацш?

Итацэыз аирыз адашмафэы икажыын, акыала акэакытафэ
итааза иаркын.

Афыцаара иафыз ацаашыы алашара,

Азэгы изеилымкааит ашара адэы икэлаанза уи дныцашэкэа
дахьцаз,

Ани атэымуафгы дтэомызт азыхьяфэ.

Маи мза амра акацеира иазнархаит, асы зыцит, нас

Хара азыхь ахыкэафэ ханынатэа, хгэы цшаан хамхатцэыуеит.

Ххэыцуан – анацалбеит даеацэара икаларушь убас еидш
икуу азыхь,

Абарт изышуа ааршара мшкэа раан,

Лара лкэапери зыла иахылыртэыша!

Нас хара-хара хаизцаауан хгэы хытхытуа:

«Абри хара хтэыла ашьха хэыцкэа рынхытц,

Цыаракыр даеа тэылак каларушь?»

Мазак зтаз цхыын цхык ауха ладантэи цшахаак асуан,

Сара лара инлыжыыз ауадафэ стэан,

Уака акэакытафэ ишгылац игылан ифыцааахыаз алампа.

Нас абар, убри аамтаз, гэыриз-шашэаз иниазаа

Ицеит сыбла афацхья избоз ахэкэа,

Ахышэтхэа апарда аатызшэа иаакалеит.

О, ари лара лоуп, ари лара лоуп иааиуа!

«Бышцакуу, схэычыца хэыц?

Бынасыц балагэыргэартэ быкуума?

Аха ахытдакырта абабымоу, абри ажәван цәада ацаҕа?
Иаууеи, ари хәрәашгы ыкам араҕа, азба бакуазар акәһап,
Бзышара бызхераны быҕазам».
Лара атак сылтеит: «Ари ажәвангы убри ажәван ауп,
Амала ахәқәа реибаркыра уи амәа кны иахәәеуам акәымзар,
Аригы убри арәаш ахаҕоуп,
Итәәан, изиасхеит акәымзар,
Адгылгы убри адгылтәҕьа ауп,
Амала икаршәран аееитнахит, иаха изәыдахеит».
«Зегы ыҕоуп, зегы, – иаасҕытҕьеит сара сгәынқыны, –
Амала хара хаҕазам».
Лара лылахь еикәҕаны даапышәырччан, атак насылтеит:
«Шәара сара сгәәҕы шәыҕоуп».
Сцәырханы саапшит, нас атх иалхәхәа слымха иааҕафит
Ахьхәхәа азыхь иахылтцауаз абжи,
Адеодортла абыҕқәа рышькырбжи.

* * *

Ииаҕәоу, нас иөежбу абрынцьырҕақәарҕ
Амра ҕагалантәи аҕтақәа рышәшьырақәа ҕхарсны иканацо-
ит,
Еилыөруеит, еиҕхыттоит аҕта хьанҕақәа.
Ашьхыцқәа ашәт азлара алцәцәаара рхаштзаап,
Алашара иарәышыын еилауаҕыруа, азузу рыхга иҕырҕыруеит.
Азиасаҕ адгылбжьаха хәыцқәа ирықәу,
Ақәача шкәакәақәа гәырҕатәа, баша, ҕытҕада еикәҕыртуеит.
Шәааи-сааи, сашьцәа, иахьа ашьыжь азәгы аәныҕа хамцап.
Шәааи, ажәван хакәыла хәжәлан иаагап,
Халаҕш ахьынзаназаазо ақәыҕшылара хәәны хәхысны
хнапаҕы иаагап.
Ахаир аччара азцәырҕьоит,
Еилаҕеа-еилахынхәуа зәәазхо арәаш ашәах шазцәырҕьо
еиҕш.

Шәәаи, иаҳхарцъып иахьатәи ашыжь, ихадоу,
Ицыхәадоу, насгы цакы змазам ашәақәа рхәарала.

* * *

Узустада, апхьаф,
Шәышықәса рашьтахь сашәақәа ирыцхьо?
Сара абри аапын гәыҳалал иатәу шәтыцкгы
Сызутазом, хамтас исызуанашьом ацтақәа
Рхьыршәыгә афәырчаха затәыкгы.
Уфнашә аарты,
Ундәылпш адәахьы,
Ишәтышха икоу ура убаҳчаф еизга,
Шәышықәса рацхьа игәылпытыз аапын.
Агәалашәара афыхаа лаҳалаҳақәа,
Ура угәыргъараф иунырыртә уеықатца.
Агәарахәа еилашуа агәыргъара,
Аапынраказ ашыжьымтан асаркьал иузасуаз...

Б. ГЭЫРГЭЛИА ИЗКНЫ

ИНАЛУКААША АҢСУА ПОЕТ, АҢАРАУАӨ
БОРИС ГЭЫРГЭЛИА 70 ШЫҚӘСА ИХЫЦИТ
(Агазет «Аңсны» агәлатца №5, 2005)

Акыр иаңсоу Борис Алмасхан-ица!

Аңсны ашәкәыөөцәә Реидгыла, аңсуа шәкәыөөцәә зегы гәык-ңсыкала иудырныхәалоит уара, еицырдыруа апоет, ашәкәыөөы, алитератураҗцааө, акритик, апублицист уиижьтеи 70 шықәса аҗра амш.

Раңхәатәи уажәеинраалақәә реизга «Анапы разқәә» инаркны мышқәак рыла иҗыҗран иҗоу уажәеинраалақәеи упоемақәеи реизга аҗынза уара аңхәө иаңхәа уаагылоит зыҗстазаара зегы ажәлар рмаҗура иазку, ржәытәи-рҗәтәи ирылахәу, зтәыла анасың азы зхи-зыңси ирмеигзо, еснагь зыжәлар рыгәҗа агылара зегь иреиҗьу маҗурас изыңхәазо патриот иашаны.

1953–1958 шықәсқәә рзы уара аҗара уҗон Қарттәи ахәынҗқарратә университет афилологиатә факультет аҗкны. Ажурналист изанааҗ уоуны Аңсныҗка уаныгьежь ашьҗахь, фышықәса инарзынаңшуа ахәыҗтәы журнал «Амцабз» аредакцияҗ аус ууан. Ари ажурнал иадуп уара уҗабаақәә раҗәаны. Уи ианылақәәхьеит акымкәә-өбамкәә ахәыҗқәә ирызку уөымҗқәәгьы. Ашьҗахьы уара аҗара уҗон А. М. Горки ихьз зху Москватәи Адунеитә литература аинститут аспирантураҗы. Уара урҗиаратә биографияҗы ари аамҗа акраҗанакуеит. Араҗка уара улаңшхәәа акыр иҗбаахеит, атеориатә зыҗаҗара бзиа уоуит. Аброуп уара аҗарауаөк, литератураҗцааөык иахәсаб ала уахьшәыз, уахьышьақәгылаз. Аңсныҗка уаныгьежь, 1968 шықәса инаркны иахәа уажәраанза, умч-улша, удырра аҗаулақәә ухәа –

уцстазаара зегы амоудеит Аќәатәи ахәынтқарратә институт (иахьатәи Ацснытәи ахәынтқарратә университет). Уара араќа зны аурыси ахәаанырцәтәи алитературақәа ркафедраґы ртаґы еихабыс аус ууан, ашьтахь – иара убри акафедра анапхгаґыс, афилология-артаґратә факультет адеканс.

Ҳазтаґылоу аамтазы Аурыси ахәаанырцәтәи алитература акафедраґы аус ууеит, удоцентуп, урыпхьоит еиуеидшым алекциатә курсқәа урысшәала еицш ацсышәалаґы.

Акыр иацсоу Борис Алмасхан-ица!

Аґар атара дыртара инацшыны, литературацтааґык, критикк иахасаб ала уара ажәа зхумхәаац, зырґеиамтақәа урхымцәажәац шамахамзар цсыуа шәґәыґоґык дыґам – хлитература ауасхыр азышьтацәо Д. Гәлиа инаиркны хәамтазтәи алитература арґеиаґцәа – аґарацәа рґынза.

Царауаґк, филологк иахасабала, уара убзарзы зхәо шәґәкәаны ицхьазатәуп: «Ацсуа поэма», «Ажәа ажәа арґеиоит», «Алитературатә-критикатә статақәа», «Арґеиаратә хаґсахьақәа». Ацсуа хәынтқарратә университет аґны лтцшәа бзиала акыршықәсатәи уусура еихызшьалаз усумтоуп 2004 шықәсазы итыцыз ушәґәы «Аурыс литература аетәақәа». Уара чыдала уазґлымхауп ацсуа жәлар рґапыцтә хәамтақәа реизгара, ртыжыра, рытцаара аусґы. Уцъабаа рацәоуп атәым бызшәақәа рыла иґоуаз ашәґәыґоґы Гь. Чачба ирґеиамтақәа ацхьаґ изнагараґы, ицстазаареи ирґеиаратә мґеи рытцаараґы.

Ацсуаа рполитикатә цстазаара уара ианакәызаалакґы настха уацәґыламызт. Уи ус шакәу азы шахатра руеит уара упоезиатә рґеиамтақәеи, упублицистикатә статақәеи, ууаажәларратә усуреи.

Уара асахьаркыратә ажәаґы мацара акәым уахьпатриоту, уара упатриот иашацқьоуп ацстазаараґыґы, уаґытәыґсатә позициалаґы. Еихарак уи аацшит иаххысыз аибашьра хлымзаах аан. Бцъаршьтыхла, хацәнымырха Ацсны аґацәа ирґаґылаз дреиуоуп уара учкәын Абзагә. Уи ицсадґыл ихы ақәицтеит.

Ацсуа газетқәеи ажурналқәеи ирнылахъеит Ацсны зыцстазаара ахтнызтаз айбашьцәа ирызку хыцхьазара рацәала уара уочеркқәа. Уара улитературатә тцаарадырратә усурафы ууаажәларратә аацсара ахә харакны иршьеит Ацсны аихабыра. Иуанашьюуп акыр ахамтақәеи амедалқәеи. Ааигәа Ацсны рацхьатәи Ахада Иусцкала уара иуанашьян «Ахьз-ацша» аорден афбатәи афазара.

Акыр иацсоу Борис Алмасхан-ица!

Арфәиаратә гәацпыхәара ду уманоуп уара иахьатәи уиубилеи ушапылаз. Абри амш удныхәалло, хара чыдала иазгәахтарц хтахуп Ацсны ашәкәыфәцәа Реидгыла анапхгафык иахасаб ала имфәпугаз аусурагы. Дафәазныкгы гәык-цсыкала иузеигьахшьоит агәабзиара ду, агәалақара, агәамч.

Угәахәтәи уахьзааит!

Инутааит ацсуа ифынфықәра!

Ацсны ашәкәыфәцәа Реидгыла.

АХӘРАЦӘГЬА АХАЦА ИЦЫШӘАГОУП...

Икоуп ауаа, ззанаат зпырхагақәан, зхатара, зуафышьа ухәа убри ашәшьыра ицахо. Мамзаргы зказшьа ачыдарақәа, зуафышьа зегьы ирхытәо, иацәахуа, ззанаатгы надкылан. Уи грацәкьам, еихаракгы акәша-мыкәша аламыс аныкоу, аха, хәарада, ауафы ихатарагы, иуафышьагы, иусгы анеицәку, аус анеицыруа зегьы ирыцкуп.

Убас, зхатарагы, зказшьагы, зусгы еицәку, аус еицыруа азәи иоуп хәыза бзиа, ацарауаф, апоет, аазәф Борис Алмасхан-ица Гәыргәлиа. Уи, идыру усуп хәа, иаахтны халамцәажәаргы калон, аха иахья 70 шықәса анихытцау ахатыр азы, мамзаргы, уаанза еснагь иахамхәақәо цәырган рхәара ахәтоуп хәа ихацхьазоит. Убас дахьыкоу иабзоураны, 70 шықәса қәра мацаран изыкалом, иара ихатәгы, иацу амазара ду – апышәагы убарт еиқәаатәуп хәа хазфәу зегьы

еифараны иршоит, ахьянцара дара иргоит, амч иара изныжь-ны.

Аиашаз убарт еицу, еицфактәу маçым Борис испектр ағы: иреихау атцарайуртағы алекциякәа дырзацхьоит, алитературатә тцара мөацигоит, урт еснагь ирыцу аазара ус дафуп, есаашар джурналиступ, дпублициступ, дуаажәларратә усзуоуп, еицырдыруа поетуп. Хәарада, абарт зеггы еидызкыло, зеггы еилакца иказцо имчны, идоуханы иара илоу ауафшышьахкы ауп. Убарт реицфакра, русеицушьа ажанр ахь ииаугозар ахатцара, афырхатцара ажанр иатцанакуеит.

Хара, ишыжәдыруа, 70 шықәса зхытцызгы, цытк инахыхәхәоггы, цытк инеитцоуггы, хаагылазар ақәара халагылоуп, хмилиаттә хакәитцразы, хаталатәи ххакәитцраз. Борис Гәыргәлиа ианакәзаалакгы, анацщәа, ахәацщәа, зхы алзыршәшәо, ма аатцраф ус баша имақаруаз рааигәарагы дымгылацыт, еснагь ақәара аилашырағы, аидыслара ахь-цоз аренағыцәкәа дыкан.

Убри афыза ишьа-ида иалан, убри афыза далаазан азоуп Борис Гәыргәлиа ичкәын гәлымтәах Абзагә дышкәыпщаз рыжәлантә, рыуа-ртахы, ифызцәа рыбжьара мацара акәымкәа, инартбаан дырдыруа, иааилаехәо дзыказ. Уи убас иказ, убас иаазаз чкәынан, ацсуаразы шәага-загас дкауцартә. Ацсуара агәыцә аламыс акәзар, аламыс агәыцә – ахатцара, ахьзи-ахьмызги ртәи инагзаны адырра, аныкәгара ауп. Ус икоу ацстазаараз дшыхиоу аицш, уи ахатцаразгы дыхиоуп. Цсыхәа анамоу, ихы ақәитцеит Абзагәгы. Иахья, иахьярнахысгы хаксадгылаф, хауаажәлар рғы зыцсы тоу зеггы ипсы рыцуп уи атцеи гәлымтәах.

Убарт зеггы аныцшуеит Борис Гәыргәлиа ипоезиагы. Уи пафос хадас иамоу ақәара, ахатцара, афырхатцара ртәоуп. Уи илирикагы амеханакуеит. Абас ишьтыху, ихараку ажанр иара абызшәа, аинтонация аритм амоуп. Убас зеггы еидкылан измоу, изыцныкәо ажанр шакәу иахынзахәтоу иузгәамтар, еимыршәшәаны хазы-хазы срыхәацшуеит хәа азәы далагар,

аус адекларативрахь акырцьара иахьяго ыкоушэа инарбар алшоит. Аха, аус уи аицш астиль шыаас иамоу, иахьынтэаауа, иара ажанр ишабызшэоу анизгэаа, зеггы ртыцаф инеиуе-ит. Урт равторггы, ихаа, иказшыа, иус – зеггы шеицеицауа аицш, ирфеиарафгы аицеицауа ыкоуп.

Борис Гэыргэлиа ипоезиафы, еихаракгы атыхэтэантэи аетапкэа ирыцаркуа рфы, ахэрашэа амотивкэа рацооуп. Ахэрашэа амотивггы афырхатцаратэ мотив, афырхатцаратэ жанр иатцанакуеит. Уи иара ашэа ахаа иахэоит: «Ахэрашэаггы ахаа идышэагоуп». Абри амотив, ажанр ахаа ицнашэахьеит Борис Гэыргэлиаггы, ицстазаараггы, ипоезиаггы.

Алыкъса Гогэуа

АПОЕТ-АЦАРАУАФ ИМФА

Ииасуеит ашықаскэа, ажэашықаскэа. Урт ирыдхэалоуп итынчым, ахынташынта рацаа зцу ахтыскэа. Ахтыскэа рзыблара иалагылоуп хьатцра ззымдырзо ахацаа еицамскэа.

Ацсны аполитикатэ еицыхарақэа раамта уадафкэа анахгэалахаршэо, хабла иаахгылоит хажэлари ххэынт-қаррей ринтерескэа, рзинкэа рыхьчара зылшоз, рфахэггы зхэоз амилатэ интеллигенция рхатарнакцаа. Урт дырузэкуп еицырдыруа ацсуа поет, апублицист, алитературацзаафы, арцафы Борис Алмасхан-ица Гэыргэлиа. Уи ихыцит 70 шықаса. Апоеит ихигаз ауадафракэа, аибашьра иннатцаз ахэрақэа ирзеицамкит иара иказшыа, ицаафа цьбара, ихэыцшыа. Уи дшыказ, игэы шеицхафыруз даанхеит:

Уара иухьуа – сарггы исыхьуеит,
Саргэыргэоит – угэыргьара.
Уара умаза сарггы истцаахуеит,
Уаргама – сацэыхарам.

Уара узыхэан сыхггы шыаасцоит,
Ацсра сацэымшэакэа.

Ужәлар аиашахь иугозар,
Ахәәхәә уанымшәәкәә!

Абас иааирцшуеит уи играждантә кредо, ихадароу ацсҗазааратә зҗаарақәә дшырзыйкоу. «Сара сиит Ацсны, ацсыуак ишны» хәә хыс измоу иажәеинраалафы, Б. Гәыргәлиа ицсадгьыл ашҗка имоу ацәанырра, агәыбылра ааирцшуеит ауаатәыфса зегы еибаркны измоу адоухатә уафышәаратә хытцхырҗақәә ирзааигәатәны хәоу тынчла, пафос тынчла:

Сыжәфәан саҗацшын –
Уи са сеилаҳаит!
Сыдгьыл сахәәпшын –
Уи иалан сыҗсы!
Сан сылзызырфын:
– Сыҗсы уфааит! – лхәеит,
Саб сизызырфын:
– Устынхааит! – ихәеит...
Сыдгьыл са сықәлеит,
Сыҗәфәаншьяп ҳауа.
Сбызшәала сцәәжәоит
Адуinei иаҳауа...

Борис Гәыргәлиа ипоезиа апублицистикатә хырхарҗа зхылфәиаауа хатала иара дызлагылоу ацсҗазааратә кыбазыба ауп. Уи дреиуоуп ацсуа-кырҗуатә еизыкәзаашьяқәә иаҳа ианыуадафыз, Қарттәи аметрополиа Ацсны адиктат анарыгәғәоз аамҗазы, усеиҗш икәз анационал-шовинисттә политика аргама иафәагылаз ацсуа интеллигенция.

1992 шықәсазы ақырҗуа агрессорцәә Ацсны ианақәла, хацәынмырхала урҗ ирфәагылаз, зыҗсадгьыл зхы ақәызҗаз, иазмырузоз ацсуа еибашьцәә фарацәә дыруазәкын Ацсны Афырхатца Абзагә Гәыргәлиа. Ицкәын иҗахара изнарҗысыз агәырфәә иеамҗакәә, Борис Алмасхан-иҗа ағьарахәатәҗкәә днарылагылеит Мрагыларатәи афронт афы

ага иҗагылаз җаибашьцәә. Уи иҗуан җажәлар ргәы шытызхуаз ажәеинраалақәә, апоемақәә, аочеркқәә. Оҗар Ферзба напхгара ззиуаз арҗиаратә гәып раҗхьа днагыланы, дыртауан уахичени ахы ахьеилартоз аидысларатә позицияқәә. Дрылахәын җыдала җаибашьцәә рзы еиҗыркаауаз апрограммақәә. Б. Гәыргәлиа уаҗа иҗымтақәә дрыпхьон, аҗсадгьыл ахьчаҗцәә иреиҗәон азеипш арра-политикатә тагылазаашья зеипшроу. Гәдоуда иҗаз Аҗсуа телехәапшра астудиаҗы аус анызуаз, ласы-лассы исоуан асалам шәкәқәә, Мрагыларатәи афронт аҗы иҗаз апоет иҗынтә. Уи аҗәара җаитзон афронт цышә иалиааз иҗымтақәә акыпхь ианахҗарц.

Абартқәә зегьы – хашҗра зқәым фактқәоуп, хҗақәитратә қәпара ахроника иахәҗакуп.

Б. Гәыргәлиа иаҗитаз аибашьратә поезиатә цикл азы ианашьян аҗсуа интеллигенция Рассоциация апремия «Аибашьра ашықәсҗыра».

Борис Гәыргәлиа аҗсуа поезиа ашҗа ишьяҗа еихигеит 50-тәи ашықәсқәә рынтәамтазы. Аклассикатә традицияқәә еихаҗауа, уи иалаигалеит ихатәи интонация, ихатәи цәажәашьтыбжь. Аҗсадгьыли, ахатәи бызшәеи, аҗсуа жәлар рдраматә җоурыхи рызхәыцра апоет иреҗиараҗы иааныркылоит атып җыда.

Усеипш иҗоу ажәеинраалақәә иреиуоуп: «Аҗсуа баагәарақәә», «Шәәбаҗоу, сашьцәә, амҗаҗьыркәә?», «Омар Беигәәа уахь», «Баалоу-җҗа Мадина», «Арҗ ашыцтлақәә», «Аублаа».

Иналукааша апоет, атцарауаҗ, аҗсуа жәлар рдоухатә нцәахәқәә ируазәку Омар Беигәәа изку иажәеинраала ианыпшуеит ахҗәара-ахыпсаара атрагедия зхызгаз мшыннырцәтәи җауаажәлар рышҗа агәыбылра, уи иартцысуа ахьяа, апоет игәҗахәыцрақәә:

Амҗа абаҗоу,
Амҗа иқәлаз
Имҗа мҗабжара

Ифахтэазар...
Ажәа абаҕоу
Ажәа зхәарцаз
Зфы еихызхыз
Деихаркызар...
Ашәа абаҕоу
Ашәа зхылтшаз
Ацстазаара
Ииаанза иршыызар...
Ажәлар роума
Зызбахә умоу, –
Хамхацъырцаә
Рцеитынхада...
Хажәлар цаҕа,
Рцеи гәакәа, –
Ажәлар тәымцьара
Изоухада?!
Амәагы ыҕоуп,
Ажәларгыы ыҕоуп,
Ашәагы кашуеит
Ан дахьыҕоу.
Уан-уцсадгьыл
Ацсынтәыла
Узгәышыуеит,
Омар, уабаҕоу?

Б. Гәыргәлиа ипоезиатә рҕиараҕы иубартә иҕоуп атоурыхтә тематика аҕнытә ахатәы рҕиаратә цшаарақәа рызхәыцра, ргәаагзара ашҕа аамта-аамтала дшиасло. Асеицш иҕоу ажәеинраалақәа рҕы ацхьаф иаха изааигәоуп алирикатә фырхатца аҕныцҕатәи игәтацаәжәарақәа:

Ишкәакәаза исыршоз атцхқәа,
Шкәакәан иалыцхоит сыхцәы,
Ацхқәа, сымшқәа ирыцрымтцау,

Шәрыцлап сашәақәа уацәы...
Еидараха исафсыз амшқәагь
Заа ирықәнауеит асы.
О, ба быблақәа сыртампшкәа
Ицаз амшгы шлоит лассы!

Дарбанзаалак апоет ипцстазааратә пышәеи иқәреи
раҳаракырақынтә дрыхәапшуеит, рыхәгы ишьо-
ит ацстазааратә еиҫыхарақәа, ацсабара аконтрасттә
цәыртцрақәа. 70-тәи, 80-тәи ашықәсқәа рзын ацсуа лирикаҫы
аеалнакааит афилософиатә хшыфзцарақәа аҫыжәара рызто
хырхартак. Абар уахь ххьазырпшуа Б. Гәыргәлиа ицәахәақәа:

Еиҫартәуп ауафы ибзазара
Уамашәа,
Цқьа уазхәыцыр ацстазаара.
Ушәап. Ушәа...
Зықь ус дрышьтоуп ауафытәыфса
Дкәалкәало,
Зқьыцъара ишьтоуп икәыбаса,
Уи дзызхьло.
Дынхарц-дынцырц ахьытаҳу,
Иахьалоу ипсы.
Зқәаҫыпс иоуеит,
Иабейтаҳу,
Аҫып-пшза, аҫсы...

Б. Гәыргәлиа илирикаҫы цъара-цъара апоетикеи
ариторикатә цъшьарақәеи иаҳа реалыркаауеит, аха нас
мац-мац урт ртып ааныркылоит амедитативтә кәзшьа змоу
ажәеинраалақәа, апоезиатә еипххәыцаарақәа:

Шьоукы шәшьыратцас
Ицоит сара исылцны,

Ахара ицеит, ицазеит.
Сыңсы ашыткаара иақәнауз асы иагәылсны
Ицазшәа, асгыы зыңит...

Аибашьратә тематика иазкуп, иара убас, апоема «Атцеи». Уи фырхатца хадас дамоуп хъзи-цшеи згым ацсуа еибашьфы, акомандир Алхас Шьяфрыл. Ари ашәкәы иагәылалеит ацсуа жәлар рхақәйттәрәтә еибашьра. Атоурых ағы ыашьара зқәым атың аанызкылаз афырхацәа Аслан Зантәриа, Стеңан Зантәриа, Владимир Анцупов, Арзамет Тәрба, Осман Гәынба, Беслан Гонцәуа, Зиуар Чычба, Руслан Ешба, Реваз Цурцумиа ирызку ажәеинраалақәа, иаазыркәафәу апоемақәа.

Иазгәатәтәуп Борис Гәыргәлиа царауаык, филологк иахасабала илиршахьоу шмачым. Уи еиқәыршәафыс дамоуп иналукааша ацсуа поет, ауаажәларратә усзуфы, атауад лаша Гьаргь Чачба ирфәиаратәи, иңстазааратә мөеи, ирфәиаратә тынхеи зныңшуа ашәкәы.

Ацсуа поема ажандр апроблемақәа рытцаара иазкуп амонографитә усумта чыда. 2004 шықәсазы итыңит аурыс литература аклассикцәа ирызку арцагатә цыхыраагза (аңсышәала).

Б. Гәыргәлиа хаз шәкәны итижыит Тьырқәтәыла инхо ацсуаа рфәңыцтә хәамтақәа, иара еизигаз, асистематизация ззиуз. Апрофессор Олег Шамбеи иарей еицеиқәдыршәеит, иагыейцтрыжыит ацсуа жәаңкақәа.

Б. Гәыргәлиа дравторуп жәабала апоезиатәи апрозатәи еизгақәа – ирфәиара еиуеиңшым апериодқәа зныңшуа. Аибашьра ашьтахь Аңсны ашәкәыфәцәа Реидгыла дана-хагылаз, тәамфәхә канцомызт хашәкәыфәцәа рсоциалтә тагылазаашьа аиңгәтәразы, урт рырфәиаратә проблемақәа рызбаразы, алитературатә цстазаара арцыхцыхразын.

Ижәлари иңсадгылыи рфәңхьа иааирңшыз алшамтақәа рзын Б. Гәыргәлиа Аңсны ахәынтқарра раңхьатәи Ахада Иусңкала ианашьоуп аорден «Ахьз-аңша» афбатәи афазара.

Исгэаласыршээрц сҥахуп апоет-аиубилиар ихъз иадхэалоу даеа хҥыскгы.

1995 шықасазы, Москва, Москватәи ахэынҥқарратә уни-верситет апрофессор Вадим Кожинөв аинтервиу анимыс-хуаз, уи телехэапшрала дидашшылеит зҥа дҥахаз Борис Гэыргэлиа. Аҥсны аҥоурыхи акультуреи аусумҥақәа рзызхъаз аурыс ҥарауаф иажәақәа ирыҥан ахъаа, аҥәанырра ҥаула, агэыбылра ду. Б. Гэыргэлиа икандидаттә диссертация анихь-чоз официалтә оппонентцәас иман апрофессорцәа В. Кожинөви Шь. Инал-иҥеи, ҥҥарадырратә напхгафыс-аҥарауаф Витали Сквозников.

Москва, Горки ихъз зху Адунеитә литература аинсти-тут аҥы иҥоу аспирантураҥы аҥара аниҥоз, Б. Гэыргэлиа дырзааигәахеит Георги Гачев, Пиотр Палиевски, Сергеи Боча-ров реиҥш иҥаз аспециалистцәа дуқәа.

Ибзианы дырдыруеит Борис Алмасхан-иҥа Нхыҥ-Кавказтәи аешьаратә республикақәа рҥы. Дарей хәрей хдоухатә культуратә еимадарақәа рырыгәҥәаразы иҥаиҥахьоуггы маҥзам.

Гэык-ҥсыкала изеиҥҥасшьар сҥахуп апоет-аиубили-ар агәабзиара гәҥәа, аҥсуа шықәсынҥыра ду, арҥиаратә гәеизхара.

Владимир Занҥариа

АҥСУА ПОЕМА АҥҥААФЫ

Абафхатәра змоу апоет, апрозаик Борис Гэыргэлиа аҥхъафцәа деиҥыдыруеит зымчак ҥбауу ҥарауафык иахасабалагы. Уи, ирҥиаратә усура инаваргыланы, хмилаҥ сахьаркыратә литература аҥиара процесс аханатә иазҥлымхәу, ззанаат ҥызцаауа, абзырзы зхәо, иагу-иабзоу збарҥоу ҥарауафуп. Борис Гэыргэлиа аҥарауафара ус имариа-

ны имоузеит, уи иаџахыз «апроцедурақәа» дырхысит теориала, нас ишьақәиргәғәеит итџааратә усурала.

Қарттәи ахәынџқарратә университет даналга, аамџа кьаџла аус иуит аџсуа хәыџтәи журнал «Амџабз» аредакцияџы, нас дџоит Москваџа изанааттә џарадырра аџџаразы, дагьџалоит Москваџаи адунеизегьтәи алитературатә институт аџны аспирантура, дагьалгоит, иара убри ашықәсан иагьихьџоит адиссертация, афилологиятә џаарадыррақәа ркандидат хәа аџазара аиуаразы.

Хәарас иаџахузеи, хышықәса Москва алитература атеоретикџаа рнапаџы аџазаареи урт рнапхгарала итџаарадырратә усура аиџкаареи ирыбзоураны, Борис Гәыргәлиа дшьақәгылоит алитератураџџаареи акриткеи рганахь иазыџаџоу иакәны. Ус шакәу шықәдыргәғәоит: зегьы раџхьазагьы идиссертациятә усумџа «Аџсуа поэма» (ашьџахь уи иџегьы ихартәааны, аус адуланы хазы шәџкәны иџижьуеит 1974 шықәсазы), «Ажәа-ажәа арџоит» – 1976 ш., «Алитератураџ-критикатә статияқәа» – 1989 ш., «Арџоиратә хаџсахьақәа» – 2004 ш., «Аурыс литература аеџәақәа» – 2004 ш. Урт рхыхь Борис Гәыргәлиа лассы-лассы акьыџхь аџы дықәгылоит аџсуа литература апроблемақәеи аџсуа шәџкәыџџәа џыџ иџыџуа рџымџақәеи ирызку аинтерес зџоу астатияқәеи аусумџақәеи рыла.

Аџарауаџ имонография «Аџсуа поэмаџы» аџны хықәкыс ишьџихуеит аџсуа поэма ахыџхыртәқәеи, аиреи, ашьақәыргәғәареи, убри анаџстәи аизхазыгьареи даџклаџшны аарпшра. «Хара игәахџарџ хџахуп аџсуа литератураџы апоэма ажанр аџәыртџра, нас хәыџы-хәыџла уи аизхә-зыгьашьа, аееибыџашьа. Апоэма ажанр инадхәалангьы уаџы илаџш иџашәар џалоит хара хлитератураџџаараџы иахьа уажәраанза инџкаатџәџкәны хәџала акгьы зхырымхәааџ, аинтерес зџоу амилаџтә џыџарақәа» хәа иџуеит автор иусумџа алагамџазы. Анаџсан, уи дырзаатгьылоит иахьа иарбан жәларзаалакгьы рлитература ажанрқәа рчыџарақәа ирыдхәалоу аџәыртџрақәа ргәаџара, рыџџаара аџак ду шамоу,

насгыы уи каиматлатцәкыа ишаанарцшуа иахьатәи адунеитә литература аҗиара азеипш чыдарақәеи ауадафрақәеи.

«Ацсуа поэма» аҗны автор иазгәеиҗоит ацсуа поэма чыдала ишытцаам, ацсуа жәлар репикатә, рлиро-епикатә рҗеиамтақәа, ацсуа литературатә поэмақәа рыбжеиҗарак егырт абызшәақәа рахь ишеиҗагам, инагзаны акритикатә лацшхәаа итцганы рыхә шшьам, артқәа зеггы апоэма атцаафы ауадафрақәа дыштәдыргыло. Борис Гәыргәлиа имонография аццараҗы аҗоурыхтә теория аметод априципқәа дрыкәныкәауа, итццаауеит апоэма аидеиа-сахьаркыратә жанр ачыдарақәа, рырҗеиара аҗоурых ацсуа милаҗ реицхазыгьара апроцесс иадхәаланы.

Борис Гәыргәлиа ишәкәы «Ацсуа поэма» аҗны дахцәажәоит апоэма ажанр захьзу, иатцанакуа, уи жәытәнәтә аахыс аҗиараҗы иахтнагахьоу аҗоурых, иахьатәи хәамтәзы иаҗагылазаашьоу ухәа жәпакы.

Амонография ацыхәтәнәтәи ахқәа рҗы Борис Гәыргәлиа итццаауеит ишыкәгылаз аццзаара җыци ауаҗи реиыкәзаашьа, ажәытәи аҗатәи реимақ, асахьаркыратә җымтәи ареалтә ццзаареи ирзеилоу (дзыхцәажәо апоэмақәа шыатас ирыҗаны). Ари апериод иара усгыы ацсуа литературеи акультуреи рзы аиҗаҗиара эпохак иаҗызан, лымкаала узлацәажәаша ачыдарақәа амоуп. Ирыгыз-ирыбзаз ыкәзаргыы (урт «Ацсуа поэма» автор заманала иааирцшуеит), Л. Кәыцниа, Л. Лабахәуа, Қ. Агәмаа, Ш. Цәыцьба рпоэмақәа изхаантәиз аамтә шықәсынтцарак еипш иазыкәлеит.

«Ацынцәылатә еибашьраантәи ацсуа поэма ачыдарақәа дахьрылацәажәо, анализ ахыкәитцәо, Борис Гәыргәлиа лацшхәаак ахасабала дазаатгылоит асовет жәлар ашәарта ду ианҗагылаз аамтәзы ацсуа литература иалнаршаз, уи ахатарнақцәа рмилаҗ уаллшьа ацсадгьыл аҗаҗхьа ишынарыгыз. Ашәкәы автор ииашаны иазгәеиҗоит Д. И. Гәлиа ипоэма «Ажәлар рзы ашәә», Б. У. Шьынқәба ипоэмақәа «Ахәачаҗа», «Аҗныкә», И. К. җарба ипоэма «Ахатцара» алиризм тцәула шырныцшуа,

авторцәа уанза зпоемакәа еилиргахъаз апоетцәа рааста рфырхацәа ргәы иштацшуа, рдоухатә дуней штырцаауа, психологиала рхаташыакәа рыгәра угартә ишыкарцауа.

Аада зызбахә схәаз Борис Гәыргәлиа илитера-тураццаратә, икритикатә статиакәа, иусумтәкәа рзы иаа-изакны иухәозар, урт иахдырбоит (ацарауаф ирфариатәи ирцафратәи усуракәа рыла дшеилахоугы) аццаратә усхкы афгы қәфиарала, ламысла, дырратцәулала аус шиуа, алтцшәа бзиаггы шимоу. Фбагы. Уи хлитература афиара иацхраауа, хлитератураццареи хакритикеи ацсы штоу, агәы шеисуа хзырбо, насггы иахьатәи иуадаф, пышәарак еицш иаххысуа, хацстазаара иакәфызтуа апроблемакәа мацымкәа иаабоит иццарадырратә усумтәкәа рфы. Насггы, икоуп дача ганкгы – ацәцәаггы, арцаәцәаггы, астудентцәаггы рзгы хәартара ду рылоуп.

Ацыхәтәан, Борис Гәыргәлиа ишәкәы «Аурыс литерату-ра аетәакәа» хәа хыс измоу азы истахуп ажәакәак схәарц. Ари зейгәтам рцагатә цхыраагзоуп аурыс литература ацсышәала изцо астудентцәа рзы, насггы ацсуа филологцәа, алитераторцәа, аурыс литература иазфлымхау зеггы рзы изыцсоу шьардоуп, аинтерес ацоуп. Ас еицш икоу ашәкәы рацхьаза акәны ацсуа студентцәа-афилологцәа ироуит, уи узеигәыргәаша акоуп.

Иазгәацоу аамтәкәа раантәи аурыс литература ацоурых иазку алекциатә курскәа Ацснйтәи ахәынцқарратә универ-ситет афилологиатә факультет фынлатәи латәарадатәи акәшакәа рыкны акыршықәса ацсышәала дрыцхьоит Б. Гәыргәлиа. Арт алекциатә курскәа хазы-хазы х-кәшакны икоу рцага цхыраагзаны рыфара акыр ишыәкәицалахьан уи ақыртүа-ацсуатә еибашьра (1992–1993 шш.) калаанза. Рыцхарас икалаз, ари аибашьраан, урт алекциатә курскәа ртексткәа цсышыәцәгьа зауша ақыртүа гвардиаа ирблит.

Аибашьра ашътахь, Б. Гәыргәлиа Ацснйтәи аунивер-ситет афилологиатә факультет акны, хыхь иазгәацоу, «Ау-рыс литература ацоурых» еиуеицшым апериодкәа ирызку

алекциатә курсқәа аңсышәала аңсуа студентцәа рзы арцага-цхыраагзақәа аңсышәала рыџра ишьақәицалахъеит, аха ма-кыана инагзаны ихимыркәшац. Убри аҕнытә аурыс литерату-ра аҟурых еиуеиңшым аамтақәа ирытцаркуа, исахьарку ау-рыс ажәа џажәаџык рытстазааратә мџақәеи рырҕеиамтақәеи рытцаара иазку арцага цхыраагза «Аурыс литература аетцәақәа» аурыс литература аҟурых еиуеиңшым алекциатә курсқәа ирзызырџуа аңсуа студентцәа рзы ихәарта дууп, ирнаҟо шыардоуп. Ари арцага цхыраагзаҕы чыдала иалкаа-ны ирыхцәажәоуп А. С. Пушкин, А. С. Грибоедов, И. С. Тургенев, А. Н. Островски, М. Е. Салтыков-Шычедрин, А. С. Серафимо-вич, А. М. Горки, С. А. Есенин реиңш иҕоу аурыс шәкәыџџцәа рырҕеиамтақәа монографиатә цасла рытцаара инаваргы-ланы, урт рџымтақәак аңсшәахъ еиҟаганы иҟыжбу азцаара, иара убас аңсуаа рдоухатә тстазаараҕы дара иааныркыло аҟыңгы. Ашәкәаҕы чыдала ирзаатгылоуп А. С. Серафимо-вич, А. М. Горки, С. А. Есенин Аңсныҕа раарақәа рызбахә зхәо аџыратә материалқәа, адокументқәа, ахытцхыртақәа.

Борис Ғәыргәлиа 70 шықәса шихытцызгы, иу ирҕеиаратә, итцааратә усура аҕәахәара аманы еилашу-еит, иасакьахәымтаны иҕоуп! Ус шакәу шахатра руеит исахьаркыратә тцамтақәа, итцаарадырратә усумтақәа. Уаҕы игәы иахәаша фактуп, азбахә сымхәар сгәы иауам, Бо-рис Ғәыргәлиа царауаџык иахәсабала итцегы дгәылтәаны дҕазцо акраамта дызҕыз идоктортә диссертация хыркәшаны дахьалгаз. Ус анакәха, аңсуа царауаа лассы дрыцлоит даҕа докторк! Уигы хмилаҟ доухала аизхазыҕьара атәоуп иахәо.

Руслан Қапба

АДОУХАМЧ

Исхәахъеит – еиҟасхәоит.

Борис Ғәыргәлиеи сарей Кәтол ашкол аҕны хәибадырит. Иара Чаарқытантәи дџеит, сара Ахыуаа рҕынтәи слеит.

Ҳаибабейт – бзиагъ ҳаибабейт. Ҳашзеипырымтцауз збаз арцаџцагъы, ҳнаганы столк ҳаицахадыртәейт, рџаџхьатџџа. Мчыбжык аатданза Борис Гәйргәлией сарей хаисит, акарандашь еимакны. Уи акарандашьейсра иагъраџхьатәийн, иагъдыхәтәантәийн...

Ғнак, ҳџыза Шьџта Кәйтцниа ииџыз ажәейнраала даҳзаџхьейт. Адырџаены ажәейнраалак-ажәейнраалак џны иаагейт Борисгъы саргъы. Ани ҳпоет днартәаны ҳаизаџхьейт.

– Актәи акуплет бзиоуп, аџбатәи хәартам! – иҳәейт Шоџта Кәйтцниа.

– Идырит! – иҳәейт Борис Гәйргәлиа, сара ихы насықәкны.

Сизаџхьейт сара сажәейнраалагъы. Шьџта Кәйтцниа ииҳәац еиџейхәейт.

– Ҳаишьит! – сҳәейт саргъы, аџыза иахь сынхьаџшны.

Уамашәа иубаша, Борис Гәйргәлиагъы саргъы ҳажәейнраалақәа џба-џба куплет рақәын иқаз. Борис итәи актәи акуплет Баграт Шьынқәба иқынтәи иааган, сара стәы – Иуа Коғониа.

– Анцәа уаанимхааит, Уаџаратәызар – Аџара аџара уџдалараузеи! – сҳәейт сара, Шоџта Кәйтцниа схы наиқәкны, Коғониеи Шьынқәбеи кәтолаа рыда азәгъы дырмыџхьџ цьушьап...

Шьқәсык аатданза, иашьас исыџхьазоз Борис Гәйргәлиа чархәара сзиуит. Сара аабатәи акласс ақны сааныжьны, иара ажәабатәиахь дцеит. Никәала Кәйтцнией Цьумка Аҳәбеи реиџш, саргъы сатџахан зуа сықахызма?! Шьқәсык ашьџахь саргъы Борис Гәйргәлиа сишьџталаны Тамшь сынкылсит. Тамшьи Кәтоли саатқ ала ауаџы дрыбжыьсуейт. Сара шықәсынақьак амџа сықәын.

Тамшь ашкол ақны сара қҳәызба қшза хәычык бзиа дызбейт. Аха игәағны ани илазхәоз дабақахыз. Борис Гәйргәлиа иасҳәейт. Борис Гәйргәлиа акраамџа ихы кны дтәан. Нас иџыба дынџалан, лпатреџ ааџыганы инафиркит.

– Ишџа, исаалџима, ура? – сгәйргәейт сара.

– Мап, саргъы бзиа дызбойт! – иҳәейт иара.

Нас, саргыы сѣыба сынталан, сгѣы иадыз уи лпатрет аагыганы, иара итѣгы надкыланы, ишќа инасырххеит. Иара урт аѣбагы акыраамта дрыхѣаѣшуан, нас инапы аайќан, сара сахъ рѣааирххеит, сара – иара иахъ. Абас наќ-ааќ апатрет еимдара хшафыз, дырѣегъах лара хѣылхит, Анѣа ииныхѣаша! Адырѣаечны хатта дцеит.

Нас...

Раѣхъатѣи амш инаркны Борис Гѣыргѣлиа иашъак иеиѣш бзиа дызбоит. Ихы аќара хатыр сыќѣитѣоит иаргы. Ишѣќѣѣа иаатыѣуа: «Сашъа...» хѣа нарыќѣыѣны раѣхъа саѣа иаиркуеит. Хицныќѣоит. Аѣхъаѣѣа хѣаицырѣылоит. Астол хѣаицахатѣоит. Хѣаизгѣдуны хѣѣылибахуеит. Ишќа иаасырѣшуа арыцхашъара, сышќа имоу аразра ду рнаѣсангы, иќазар акѣаап хара ихазгѣамтѣо даѣа доуха мчы ссирк, ахѣатѣи амч, иарей сарей абас бзиа хшеибабѣо хынѣажѣижѣабѣа шыќѣса хѣрѣызгалаз. Ираѣѣаѣны хѣагѣеиѣшныршьѣалоит: уаѣышьѣала, ќазшьѣала, ѣѣажѣашъѣала. (Иишоуп, Борис Гѣыргѣлиа имитингќѣа еицырдыруеит, аха уаргы уѣѣахѣазом хѣа сархѣоит саргы.) Убриазы акѣаап, ани аѣхъѣысгы абас зсалхѣаз. Ишѣгѣѣаламшѣои...

...Ажурнал «Амѣабз» арѣаѣѣѣны аус анызуаз акѣын. Азхаз сыќѣгыланы, ашьѣа гыланы иѣаз ѣушьѣап, ахара сшыѣшуз, ашѣ аартны даѣѣналеит ханќѣыѣшќѣаз атѣара хѣѣызтѣоз ѣхѣыск. Шъыжъбзиа ыќам, хѣлыбзиа ыќам, днасыдгыланы лхы насыќѣылќит:

– Абри шѣара, Платон Бебиа шѣакѣу, Борис Гѣыргѣлиа шѣакѣу?

– Никѣала Хашыг хѣуп! – схѣеит сара.

– Уу, аиеитѣќъа, аиеитѣќъа! – дынѣѣылѣны дцеит...

...Хынѣажѣижѣабѣа шыќѣса ухыѣуеит уара, сара сѣыза ду. Хынѣажѣижѣабѣа шыќѣса схыѣуеит иара саргы. Саѣахар ќалома! Царгы уѣѣамхан уаргы!

Платон Бебиа

ААҘСАРАК ЗЗЫМДЫРЗО АРҒИАҘЫ

Ҳлитература аҒиара иамоуп ахатәы җоурых. Иҕан җлитература мҗәыжәәда иҗырны ианхалоз, иҕахын зымҗәыжәәа дыркәыкәыз аҗсаатә еиҗш, ишьҗаханы ианыҕазгы. Аамҗоуп уиггы, егыиггы ҕазҗаз.

Асовет мҗра иаҗзаанагаз ахаҕәитра иабзоураны, аҗарадырра җажәлар ианрылатҗәа, арҒиаратә баәхатәра змаз аҒараҗәа, мҗәыжәәда аҗырра иазхианы, Дырмаит Гәлиа иааитҗагылеит. Усҕан игәы җҒәыргәауан Дырмаит ду: уажәшьҗа уи дзатҗәымызт, ибон җлитература аҒеиҗш лаша. Ус иҕалеит аҕазара хкҗәа зеггы рҒгы: абаәхатәра ду змаз җажәлар, ахаҕәитра анроу иҒыханы, ршьапы иҕәгылеит...

Ари җахькылнагоз збоз аҗырҗауа милаҗ еилыхыәҗәа ирызбеит җазнылаз ари арҒиарамәа еитҗарҕьарҗ. Раҗхьа иргылань чарҗәарала Аҗсны аиҗабыра ыҕәыргеит, «ажәлар шәраҗоуп» җәа иҗәаҒеыгаз ахара рыдҗаны. Рыгәҗагы анаҗзараҒы урҗдара ирҗыргалон. Нас җыза дызмамыз ажәлар рнапаҕны иҕан, ирҗахыз рыларыгзон. Уи ашьҗахь абиҗара Ға еитҗагылоз дара рахь ииаргарҗ, иаалаган, җашколҗәа аркны, аҗсуа хәыҗкәа җырҗбызшәала аҗара дырҗара иалагеит. Уаанзәгы җашколҗәа җсыуа школҗәатҗәкьаны иҕазамызт, җсыуа-урыс школшәоуп ишыҕаз, уажәгы ишыҕоу, аха аҗсуа хәыҗкәа аурыс бызшәа еиҗа ираҗауан, аҗарагы еиҗа ирзы-мариан. Аха уи хьаас измадаз, урҗ зҒыз политикан, ажәлар иразҗаауадаз: быжь-класск аҗсышәала иҕазгы аҗырҗшәахь ииаргоит. Уи ҕалеит 1945–1946 шш. рзы. Ахәыҗкәа ирзым-дыруаз абызшәала закәытә җаразеи ирҗараны иҕаз, аха уиггы хьаас азәгы имамызт: ирҗа-ирымҗа, ашкол иалдыргон. Ус шакәызгы, иҕан хар рымамкәа ашкол иалганы, зҗара аҗҗара зылшазгы. Ус иҕаз дреиуан заҗхьаҕа ипоетхараны иҕаз Борис Гәыргәлиа. Уи иахьа 70 шыҗәса ихыҗуеит, ари аҗоурых иаххәо зыдхәалоуггы иара иоуп.

Кәтол акыҗан ииз, аҗсуа җааҗәара бзиа иалаазаз, аҗсуа бызшәада даҒа бызшәак ззымдыруаз аҗаәы, ахҗатәи акласс

инаркны изымдырзоз абызшәала ацара ицар акәхеит. Адемократиа азакәан алагы, ауаы изинқәа рылагы, ари закәандаран, аха усқан ажәа «адемократиеи» «азакәани» рызбахә ухәар аныкамлоз акәын. Ус шакәызгы, уи азакәандара иахьзыртәит «ақыртқәеи ацсуаи реиызара аргәғәара». Усқан, 30–40-тәи ашықәсқәа раан зегь рыла хажәлар рыхәәера иафын: ацсуа шәкәыџџәа рџымтақәа ртыжьра аанкылан, афәр рџымтақәа ақыртшәахь еиҥаганы атыжьра иалагахьан. Уи ала урт ирҥахын абицара ҥа хәычы-хәычла дара рахь ииаганы, қыртшәала афәра иаладырғарц. Аха урт иабардыруз ацсуа ихатәы бызшәа ицшьоу доухатә мчны ишицхьазоз, ибла ачыцеицшгы ишихьчоз!

Борис ашкол даналга, Қартәи ауниверситет дталоит, ажурналистика афакультет. Жәаф шықәса қыртшәала ацара шитцозгы, ашкол данҥаз инаркны ихатәы бызшәала ажәеинраалақәа иџуан. Ицара далганы даныхынхә, аусура далагоит журнал «Амцабз» аредакциаҥы. Усқан хара хәхь аамҥа кыр иаахәхьан: журналқәа «Алашареи», «Амцабзи» тыцуа иалагахьан, ашәкәыџџәагы рџымтақәа ртыжьра ахы аркын.

Абас иалагеит зацхьақа арҥиаратә цҥстазаара ду ззыцшыз Борис Гәыргәлиа ирҥиаратә биография. Хәшәкәыџџәа рбиографияҥы рацхьазатәиин, разкны иагытхьәтәантәиин. Уи аџыза абиография змоу Борис арақа фы-шықәса аус иуит; уи ашьтахь Москва аспирантура далганы, афилологиатә наукақәа ркандидат хәа адиссертация ихьчан, Ацсуа университет аҥы лекторс аусура далаган, иахьагы аус иуеит уақа, адоцент хәа ахәтыр хьзы ихуп. Абызшәақәа рацәаны иудырузар хәы змазам малуп, аха урт зегьы рацхьа игылазароуп ухатәы бызшәа!

Борис Гәыргәлиа ашәкәқәа рацәаны иҥижьхьеит: апоэзия, апроза, алитератураҥаара иазку, ацарадырратә усумтақәа ухәа, убас қыртшәала иџуаз апоет Гьаргь Чачба иџымтақәа еиҥаганы хаз шәкәны иҥижьхьеит. Ирацәоуп, ирацәазоуп уи ииџхьоу, ирацәоуп ииџраны иџоугы. Борис

Гәйргәлиа раҗһаза аусура дахьалагаз, иҗьабааггы зду ажур-
нал «Амцабз» аҗһаащәа хәыцқәа рыхьзала идаһныхәалоит
70 шықәса ихыцтра, изеигһахьшап ирҗиаратә гәтаққәа
инхартәааны рынагзара, уи азы иаҗаху агәамчи арҗиаратә
гәазыхәареи раҗһа инаргыланы.

Никәала Хашыг

ЖӘЛАР ИРЫЛИААЗ, ИРЫЛАГЫЛАЗ,
ХАШҖРА ЗҚӘЫМ БОРИС!

Җазну ашықәс март мза 1 азы машәырла дҗахеит еицырды-
руа апоет, аҗарауаф, ауаажәларратә усзуфы Борис Алмасхан-
иҗа Гәйргәлиа. Ари – ааха гәғәоуп, цәыз дууп җаҗсуа лите-
ратуразы, хҗарадырразы, җауаажәлар рдоухатә пҗсазааразы.

Март 6 аены, апоет иқыҗа гәакьа Кәтол, имәапысыз
алахьеикәратә митинг аҗы иқәгылт: Д. Наҗкьебиа, А. Мықәба,
О. Шамба, М. Лашәриа, Кә. Кәыҗниа, Г. Аламиа, В. Занҗариа.

Җаҗыр зқәу җауаажәлар, җаинтеллигенциа, җашәкәыф-
щәа!

Җыдала абри ахтыс гәнызго, изгәйрәоу Кәтолаа!

Еиҗшым, иһаз-һазуп алахьеикәрақәа, агәалсрақәа. Урҗ
рҗакы, рымехак, иахзынрыжьуа агәһаа. Иҗоуп иахьаггы
уатәггы еиҗа акала хҗәы-җаҗсы җызкаауа, уафы иһымпсаауа,
нышәашьа змам агәйрәа, агәалс.

Абас иҗоуп апоет, аҗарауаф, жәлар рҗеи лаша, рҗахә-
хәафы Борис Гәйргәлиа иҗахара, инаскьагара.

Иаҗ иҗалагылаз, макьанаггы пҗсазаара дук иазһиаз, аду-
неи азна аҗьабаа збахьаз, тәамәахә змамыз ауафҗсы, апа-
триот, Аҗсны ахзызааф, ахьчаф, хақәҗарала уи иазгылаз Бо-
рис Алмасхан-иҗа.

Җ-җьынҗытәылатә еибашьра алагамҗазыҗәкьа зҗеи
хьзырхәага Абзагә Гәйргәлиа дзыпҗаз, уи ала назаза згәы-
зыҗсы еилаблыз аб.

Убасқан, убас шақәһазггы, исыхьыз сыхьит хәа зьәнашҗа

зѣамзымдаз, агѣырѣа бааѣс иазхымѣыз, зыццышѣа
иагѣылцуаз ауаѣ.

Урѣ амш уагеимшхараѣа раан, ижакѣа аушѣтны, ѣнаѣта-
ѣнаѣта, кѣта-кѣта, таѣиа-таѣиа ирѣауаз, зѣуаажѣлар иры-
лагылаз, иѣахоз аѣеиѣѣа-фырхаѣѣа рыѣсыжрак иагымхоз,
дѣархагыланы ирѣѣѣаз ажѣа зѣѣоз, жѣлар рыгѣхѣаа рыцшаѣ,
ргѣыжѣѣаѣ, рыцѣабаѣ.

Икѣѣта гѣакѣа Кѣтол ахы-аѣыхѣа, абжѣыуаа рашѣа-ргѣара
ирѣахауаз абомба тѣѣаѣѣыжѣѣа, атанк гѣыргѣырѣыжѣѣа
шиаѣауаз зѣѣаѣѣаѣа аѣызѣѣоз апоет. Аибашѣра ашѣтахѣ
акымкѣа, иара аибашѣраан, ѣаѣсуа поезиаѣы абри аѣема
гѣырѣала, фырхаѣарала иалыздаз, мшынѣа-мшынѣа урѣ
гѣнызкылоз, ирзыгѣежѣуаз, убри алагѣы уи ашѣаартѣыратѣ
дакѣаѣа наунагза ирнылаз.

Борис Алмасхан-иѣа дѣырѣшыган, дгѣыргѣѣаган
аѣырѣуа кѣылаѣѣа раѣхѣатѣи амшкѣа раан итѣѣаны иргаз
иашѣеитѣы Игор изы. Убас аибашѣра адѣѣѣы, ар рымѣѣѣы
хшаѣарада шѣѣыла ахѣѣѣа-аибашѣѣѣа еиѣѣзырхоз аишѣѣѣа
ргѣыбжѣанытѣ, аѣаѣкым каза Даур изы...

ѣнаѣтак иаазаз, шѣтак еиѣѣѣѣыз ахѣеишѣѣѣа, абри аи-
башѣра хѣанѣа, жѣлар реиѣгылара иафырхаѣѣахеит, егѣырѣ
зегѣ реиѣш рыуаажѣлар ѣсыс ирхалт. Урѣ реиѣѣѣѣѣѣѣы,
риашѣара, реивагылара аѣсуа жѣлар зегѣы реиѣѣѣѣѣѣѣы,
рыжѣѣахыреиѣыѣара, реишѣара иатѣын, иахѣѣакын, ѣажѣлар
рразѣы зызбауаз асыѣѣѣѣа мшкѣа раан, злахѣынѣа еилкаа-
мыз амшкѣа раан.

Уаѣѣсык иаѣасабала, Борис Алмасхан-иѣа иѣан иаб
иѣабызшѣа хаа, («Алмасхан ура дукѣыхшоуп...»), илан уи
иуаѣра, иѣѣѣѣа, инаалашѣа. Иан лахѣтѣ иѣгылт уи лаѣсуара,
лынамыс, лыгѣзара.

Уи дѣеиѣыкауаѣын, даартын, дхатѣран зехѣынѣѣара:
иѣнаѣаѣѣы, асасдкылараѣы, аиѣныѣѣараѣы, ауаѣѣсы
идгылараѣы. Аишѣѣараѣы акѣзаргѣы, ашѣа аѣѣырызгоз
гѣѣѣѣараала ирымидон, ихаѣеитѣуан.

Убартқәа зегы – аханатә агәыхәпыхш инаркны, рацхәтәи иҫфарамшқәа инадыркны...

Иуа Коҫониа ишаецә ахкыдлаз иқыта гәакхәхьтә – апое-зия агәыбылра, абзиабара, акаламштыхра.

Абраҫа, абри аус аҫгы апоет Борис Алмасхан-иҫа ихәатәы, игәтыхажәа нагза-аагза ихәеит, иеаликааит.

Ихәатәы, иотәы ракәзар, игәы тнагон, иреихәзаз агәахәара инаҫон ицкәын ихы зкәйтцаз аиааира, Аҫсны азхатцара, ахыпшыбра.

Игәнигон, уаоҫсык иахәсабаала, поетк иахәсабала хәибашыра ашьтахь гәынгатәыс иҫалаз зегы – уртгы, ишдыру, хәаа рымам.

Апоезиаҫы акәзар, Борис Алмасхан-иҫа иҫстазааратә мөеи ирҫиаратә дунеии еихырҫиаауп, еишьашәалоуп, акоуп урт рымехак, ртематика, рпафос.

Иззымдыруада, изгәаламшәода апоет лассы-лассы дзыпхәалоз абызшәа иазку ицәахәақәа:

Сара сбызшәала ицәажәом
Миллионшыла ауаа,
Аха сбызшәала ицәажәоит
Зқышықәсала ауаа!..

Имацым уи илирикаҫы алахьеикәра, аҫсра-аҫамзаара иртәу, афилософиатә ҫазшыа змоу ацәахәақәа:

Дынхарц-дынцырц ахытаху,
Иахәалоу иҫсы
Зқәатыпс иоуеит, иабеитаху
Атың цшза аҫсы?

Мамзаргы:

Арт ашыцтлақәа ирылоуп
сыҫсы,

Арт ашыцтлақаа...
О, истахуп исхагыларц, сыңсыр,
Арт ашыцтлақаа...

Абас, ҳарт зегь ҳаипш, уи дазымхәйцлар ауамызт ақсра, ақамзаара – амқасра рызцаарагы. Ари, иара итагылазаашьяағы, ионы аатрағы, есшыжыы, есхәйлқазы еихагы идырцаруан, идырцаулон ипшәмапқхәйс, иаргъажәә Нели Чычқхаи иареи зпырцра рзымгәағыз Абзагә изқәагы, иани иаби рызқәагы, еиха ааигәа абрақа иаиандаз ичкәын Ахра изқәагы...

Аха, абри аамтазгы, зхахы иаазгодаз ас аицш иаацәырқьаз иацъл, ари атрагедиаиш?

«Нас всех подстерегает случай», – иоуан аурыс поет А. Блок.

«Ақсра бзиен анхара бзиен» рхәоит ақсуаа.

Ари амашәыр, иағәамыз ацеипш аезаны, аеытәахны изыпшын ионы аатрағы, зкынтә еихитәахыз амқаду еихысыртағы, зны атара ахытқоз Тамшътәи ашкол аварағы...

Абри ашкол ақнытә ауп уи арфеиаратә пстазаара ду ахь, хлитературахь, ҳауаажәлар рзаақсарахь имқә ахырхазгы. Борис итара ду наигзоит Қарти Москвеи, еицырдыруа ақыртүа, аурыс царауаа, ашәқықәцәа рыбжъара ирхәит иақсаз, зыхыз нагаз ақызқәа, ақәлацәа.

Ҳмилағ культура амағ аура, азаақсара уи 50 шықәса еиханы иазикит.

Ишдыру, ари аамта ақнуцқа ауп Ақсынра ахақәитрахь, аи-ааирахь, ахыпшымрахь икылызгаз еицырдыруа атоурыхтә хтысқәа анымқәапысуаз, хұынцътәылатә еибашырагы убрахь иналатцаны.

Иқамызт арақа аханатә Б. Гәыргәлиа активла дызлахәымыз хтыск, етапк. Ақсуа-қыртүа еиқыхаракәа раан, ақыртүа нап-хгара Ақснықа раара-рпыларақәа раан уи иқәгыларақәа изныкымкәа еиха ихадақәаз иреиуахон.

Ақсынра иазку ажәеинраалак ағы апоет гәыбылрала,

тәкпұқықара дула иәуеит «уцеира сара сымч анақәымха, иуадаәхоит дгыларц сыцкы» хәә.

Имариамыз иңсәзааратә мәә ала, хшағарада иуаажәлар рзааңсарала, баәхатәрала иаңдоу иреиңбу иреиамтақәә рыла Б. Гәыргәлиа илшоит хызыла-ңшала ихықәкы ҳарак анағзара, иуаажәлар рцеира аңсахара, ифырпшығаны, ихъзырхәағаны ихъз ааныжъра.

Абартқәә зегъ рзы иахъа Аңсны ахы-атцыхәә зықъыла, жәанызқъыла иуаажәлар дгәырәаргоит, дырңбабоит, атцыхәтәантәи имәәхъ днаскыагауа итабуп хәагъ иархәоит.

Унарцәымәә лашазааит, ухрағ бзиахааит, хаштра зқәым Борис!

Мушьни Лашәриа

Х Қ Ы З А Г Ә А К Ъ А

60-тәи ашықәсқәә хәжәлар рзы ихтыс дуны иқәлеит: артаәратә институт есышықәса 50-әык артаәцәә фарацәә алырғаны хашколқәә рахъ ирышьтуан, хлитературеи, хкультуреи, хцарадырреи аиғарфеиара амәә ианылеит. Урт инарышьтағыланы хәхтнықалақь Ақәә, «фыцынхацәәк» рахәсаб ала, хқытақәә рахътә аңсуаағы аднакыло иалагеит... Уртқәә зегъы, «аамта аахәра» иабзоураны, раңхәтәи шыәфәқәән.

Убасқан, 1971 шықәсазы, хәигәылацәәхеит Борис Гәыргәлиеи, Владимир Басариеи, сареи.

Абасала, 60-тәи ашықәсқәә инадыркны, хәхтнықалақь ахъ хамәә аартны, хфыцынхацәәаны хәңсәзаара хәцхәркызарғыы, х-Аңсуара адацқәә ақалақь ағғы ирласны иңашәхаркит. Хәмацарағыы хәкәзам, хәбицара иатцанакуа рфы ирацәәәуоп хөызцәә, наунағза хәхтнықалақь хәталағыы доухалағыы иаласахаз.

Абасала, хқытақәәи хәқалақьқәәи анеимаадоуп, хәңсадгғыл афы хәңшәыманы, урт зегъы хәра иахтәны, Аңсуа

хэынтқаррагы иацсыуа хэынтқарратәкыаны ианыкало. Убасқан ауп хбышәагы, иахьа аицш, ипроблеманы ианхзыкамло, Ацсны қытагы қалакыгы ркны еицшны ацсуа хэынтқарратә бышәа аус анауа.

Борис Гэыргэлиа игәаларшәара инадхәаланы, ари атрадициа ғыц сзалацәажәазгы убри азоуп, избанзар хара хәпхьа иаахьаз абицарақәа хәцсуа дац арака, хәхтнықалакы ағы, иоурышьтыртә алшара рымамызт, аха иахьа алшара хәмоуп. Алшара амазаара анаоҕгы, апропаганда кәцалатәуп: ажьрацәара зыбжью реицш, онык еицыоноу, еигәылацәахаз, штак еицтанхо рхәыцкәа аиоызара рыбжьатцара, ацсуатцасла реизааигәатәра, ацсышәала еицәажәо рыкәцара...

Ицшьоу абри аус ағы, насыцны исыцхьазоит, Борис иеицш гәыкала ауағы изыказ, зегь реихагы, аҕаацәара бзиа иалцыз ауағы гәылас дахьхауз.

«Абзиа абзиа ахылҕеаауеит» рхәоит. Жәытәнәтә аахыс ахаблакәеи ақытакәеи рғы гәыц-гәыцла убас зееидызкылоз аҕаацәарақәа рғырцшала акәын абицарақәа еицәгыло злараазоз. Уи нас итрадициаханы, егырт ақытакәа рахьгы ииасуан.

Абасала убри ицышәаз хәбацәа ртрадициа шьахә хәхтнықалакы ахь аиасра иағын, уи хәеигәыргъаша усын. Аха, хәҕацәа уи аургәацхоз: ари апроцесс дара рпозициақәа шцнашәауаз дырны, амитингкәа рымоацгара иалагеит, «чвени митца!» – хәа еибархәәауа. Ишааиуаз, уи ауаажәларра-политикатә еибарххара ахэынтқарратә еизыказаашьа аибарххарахь аиасра иалагеит.

Убри аламтала Бориси сарей ашәкәыооцәа Реидгылахь хцарц, аоны хәадәылцны хлалбааит. Хашта хантыцуан еицш, хәпшызар, гәыцоык ххәыцкәа амоаду ацәхыц ағы еихәткәыкәланы итәаны еицәажәоит, рыбжыы ныцк.

– Ара амоаду шәзәнтәалои, ура, икоу жәымбазои?! – иаарцьбараны ибжыы нарыкәиргеит Борис.

– Харгы уи ауп хәзлацәажәо, уаха хәзлацәажәараны

иҗоузеи?! – иҗәеит Абзик, иаб иеҗныҗәа игәампҗакәа. Җара уаҗа җажәа рыламтҗакәа җривсны җәынаҗхеит. Маҗҗ ханынаскыа, урт «ахәыҗқәа» ргәалаҗара зеипшраз җыашыаны халаҗәажәеит. Урт усҗан рҗазшыа зеипшраз ала, абҗьар ахь акәын рхы ахькыдыз. Уи ус шаҗәыз ашыҗахьтәи ахтыс иахнарбеит: аибашыра ианалага иҗеит зегыи абҗьарқәа рыпшаара. Уажәы саҗышланы исхәар сҗахуп: убарт рәызҗәа рыла акәын Аҗәатәи абаталион шеиҗқааз. Урт хаҗәнымырха еибашыуан Аҗәа агараан.

Абасала, җажәлар аҗышәара ду иҗанаргылеит аибашыра! Аҗышәара җтанаргылеит зегыи...

...Абзик Гәдоуҗаҗа дҗеит җәа җаҗаит раҗхьатәи амшқәа рзы, аха мышқәак рышыҗахь ихабар җмаҗауа җалагеит. Гәдоуҗа дыҗам, арахь Аҗәа усгыи дыҗам. Җара җәынза изымаазо мазак шыҗоугыи җныруа җалагеит. Ателефонқәа аус руам анахьгыи-арахьгыи. Хынҗашынҗарахеит. Атҗыхәтәан еилаҗқааит Шырома злаҗоу ала, иахькәшаны, бҗьараагара Агәызераҗа иҗеит җәа. Уажәы ххәыҗрагыи җагәҗыхагыи Шыромаҗа ииаагеит. Иҗьоушыаша, ахәса руҗәан-схәангыи усынҗәи иаауа иалагеит, урт усгыи җыхәаҗҗәарак рымазам.

Усҗан җахьгәәҗуаз – амшынҗа мәәҗызгон. Убри аҗнытә иаазгар сҗахуп җыпҗәахак:

«Август 28. Иахыа Нанхәоуп. Җажәлар ари аныҗәа ишаҗылазгыи здырхуада! Җара усгыи аныҗәахь җабаҗоу, Абзик гәыҗҗас дҗамоуп. Ахәсақәа руҗәан-схәан җаган, Борисгыи саргыи уаҗа җалам. Пҗәыск дааин, Шырома җшыымш раахыс җшышык шыны икажыуп, иҗынхаданы җәа саҗаит, лхәеит. Сара ихасымҗеит, насгыи изахьзүзеи «иҗынхаданы», Борис ииҗәауа иҗамшәо дгылоуп. Аха усгыи, Борисгыи саргыи иаазбеит җҗарҗ. Хгәыла Грамитон (Барамиа) имашыынала, Гугушвили Гиа җәа дара рхаҗаҗәа ируазәкыз азәы дҗаманы җҗеит. Уаҗа аҗырҗуа еибашыҗәа хрыниеит. Аҗәаа раҗәхәп, ар рымаҗәа рышәзам, арахь бҗьарла еиқәных иҗоуп. Җара җаҗашыан, ажәа «иҗынхаданы» җамхәеит, аха иҗаҗаз

анраххаа, ицъаршьейт: «Аибашьра еибашьроуп, аха ацсцэей ахэцэей иахьахэтоу иаагоит, уи закэануп!» – рхэейт...

Август 30. Ех, иамуит, иамуит! Хгэыггракэа башахейт. Ииа-шахейт Абзик изы ирхээз...

Уажэшьта икахтагэышьой?

Борис иахэатэуп, аха иазхэода? Ишцаиаххэауей? Амцба Жорей Бигэаа Валерии снаскьарцхьан, икоу абри ауп, Борис иоухэароуп, рхэейт. Сара, лакфакрак камцакэа, иаахцэаны мап скит. Исзымгэагыт ус еицш ашэацъхэара аура! Нас Валери ихэар акэхейт. Сара Борис сизыцшуан, сгэы тыблаауа: ицэа даатзызаан, еимгеимцарак акара дзыфза даанхейт. Аха, нас, иеамтакэа, иаразнак даалцны, дызбаз, дахьырбаз, аагашьас икоу ухэа атцаара далагейт.

Август 31. «... Аферым Борис! Даараза иеиргэгэейт, хататас ихы мфацигоит...» – убас анысцейт сымшынца, Абзик рыцха данаарга ашьтахь.

Уажэы, уи атрагедиа дадкыланы Борис санизхэыцуа, ицъасшьойт. Аибашьра ашьтахь исахаит. Кэтолка даниас, аибашьрафэы итахоз арцарцэа, азэгыы даабжьамыжьзакэа, длархагылан гэыблыла ицэыуон хэа. Ус игэы шбылуазгыы, ахатца изы ипышэагаз агэырфэа ду данакэшэа, игэырфэа даиааит: ддоуацшьха ица хазына дааганы иуадафэы данныкэырцагыы, ацсуа хатца ишиказшьаз аицш, уи ауаф лагырзык леифымшьейт...

Иахьа Борис санизхэыцуа, еихаразак ихатца данхалагылам, даныцкэыназ аахыс ибзианы издыруаз иуафрагыы, настэй ихатцарагыы еивагыланууп сгэынкыларафэы дшаанхаз.

Ус ауп, Ауафрей Ахатцарей еивагылоуп, еикэйтхашья рымазам.

Борис Гэыргэлиа ихатцара анугэалауршэо, уи дызлиаз аамтэй дызлагылаз абицара рлахьынцэй дыркэйтханы хцэажэашья амазам. Уи аамта знапафэы иказ, ауафы ишьа зламьы цынышцэан: амхацъырра аамышьтахь, хажэллар рцоурых афэы ус еицш дгыыли жэфани ирцэтэымыз, иагыырцэымгыз

азакәандара хажәлар ахаан ирхырымгацт. Ишца нас, ажәлар рлахьынтца ацьнышцәа рнапы иануцдар, уаха ишцаҕало?! Зызбахә сымоу ақыртүа нацистцәа роуп. Дара ишыртахыз хаҕсадгьыл рнапаҕы ианрызнамга, ирызбеит хажәлар рҕырак ныртәаны, нас Аҕсынҕы Қырттәыла иахәтакны иҕартцо, иаанхаз хажәларҕы ақыртүа этнос иаларзәауа.

Убри аамтаеиқәатәоуп хабицара злиааз. Ускан Аҕсны амаа знапы таршәны иахагылаз Мгелазе инапхгарала аҕсуа школкәа ақыртшәахь ианиаргоз, иәуан: «Такого языка, как абхазский, не существует. Абхазцы говорят на испорченном грузинском языке, для исправления которого сейчас принимаются энергичные меры». Уи иаанагон, аҕсуаа хәа жәлар ыҕазам, агырқәеи ашәанцәеи реипш, шәарҕы шәқыртқәоуп, «иҕхасташәтәыз ақыртүа бызшәа» наҕ инкажыны, қыртүа бызшәа цқьала атцара шәцала хәа.

Абас иҕаз ацьныш Аҕсны дахагыланы хажәлар ахшыө диртзон. Дахазыргылаз усҕы иатцкыс еицәаз ракәын, урт усҕы ауаө ишьа зламаыз гыгшәыгқәан, ирхәоз акәын иҕаитцоз.

Убасқан ашкол ахь зхы зырхоз абицара дреиуан Борис Гәыргәлиа. Агәырцқәыл бзиа змаз ахәычы, зынза изымдырзоз абызшәа цаны, қыртшәала Кәтолтәи абжьаратә ашкол далгеит, Қарт қыртшәала ауниверситет далгеит, арахь, уцшыр, хажәлар «идыреицакыз ақыртүа бызшәала» ажәеинраалақәа иәуеит! Ари ө-жәларык рыбжьара иҕамлац цоурых хлымзаахын. Нас, атцыхәтәан, еиҕах аамта хара хәхь ианаахәы, 16 шықәса атцара злеитцоз абызшәа иара изы феидара аламкәа иааҕалеит. Аха атцарадырра иазгәышыуаз, агәаҕраҕы злаз Борис дхьамцкәа, Москваҕа дцаны, ашкол аҕы ахәаанырцәтәи бызшәак ахасаб ала изхысуаз аурыс бызшәала аспирантура далганы, адиссертация хьчаны Аҕсныҕа дхынхәит.

Абасала, хажәлар ирхыргаз азакәандарей абызшәатә експерименти зегы Борис Гәыргәлиа ибиографияҕы иҕоуп, аха урт акҕы дазцымекәа, иҕсуа гәаҕь шимаз даанхеит.

Даеакала иаххэозар, Борис хажэлар ирхыргаз ағышэарақәа рғырак дырхысит, аха акгы дазымшахым-кьеит, игәы ацәкахангы дхьамцит.

Атыхэтәан, аполитикатә аамта анаахә, амилат зцаарафәы иказ азакәандарақәа ирыкәызбеит. Ирацәоуп идырәеиз, аха ақыртүа идеологцәа, уи хәхькылнагоз гәтәан, иаарылшоз зегь кәртцеит Ацсны уи апроцесс аанкыларазы. Абасала, ибжамеамыртәит хпроблемақәа рызбара. Уртқәа рылшеит Брежнев апартия данахагылаз рхы дархәаны. Аха уи азы хажэлар хьамтқәа, амилат хәкәитраз ишықәпац икәпон.

Ускан Борис Алмасхан-ица дыруазәкын иаартны ирфәагылоз. Уи ицәыуадафын тынч-тынч игәала ахәара. Тынч-тынч далагаргы, иажәа азәы дапырхагахар, далашыфкны аемоциахь дианагон. Ускан, зны-зынла, икалалон мацк «ахәаа данхытуаз», нас, атыхэтәан, абра мацк «иурцацацаеит» хәа лафны ишызцәа ианиархәозгы калалон. Иаргы дааипххәыцны: «устәкьа сымхәар акәын, аха исхәазааит!» ихәон, иихәаз ажәа зынза мап ацәымкыкәа. Уи нас, Борис ихәашьа хәа, ирхәалон ишызцәа, аха уажәы уи зцәырзгаз, Борис «ахәаа дахытын» иргыны иихәазгы, ахәашьа акәымзар, ахәта ииашан, игәы итхоз акәын иихәоз. Уи «ирцацааны» изеихәоз ақыртқәагы ирдыруан Борис иихәоз ахәта шиашаз. Зегь реихагы, ақыртқәа рганахь ала ибзианы ирдыруан, Борис дшацсыуа патриотыз, ацсыуак иахәсабала игәытха аартны, гәыкалатцәкьа ишихәоз, «ирцацааз» иажәа акәзар, убригь шхамк аламтқәа, гәтыгыгаала ишхәаз. Борис игәы кьақьаза иаартын, азә игәы иахәара абакастцари хәа иказ уафын. Аха априципра злаз аус афәы еснагь деибеган, агәагырагы илан.

Абас иказ уәеибеган Борис Гәыргәлиа. Ицсадгыли иуаажәлари рзы дпатриот дуун, уи рныцшуеит ипоезиягы ипублицистикагы, уи аныцшуан иуаажәларратә усгы. Абартқәа рыла Борис Гәыргәлиа хаштра икәымкәа даанхоит.

Никаала Хашыг

БОРИС АЛМАСХАНОВИЧ ГУРГУЛИА

Трагическая гибель видного представителя современной абхазской литературы, известного поэта, прозаика, литературоведа, публициста, педагога, общественного деятеля Бориса Алмасхановича Гургулиа потрясла всю нашу страну.

Имя Б. Гургулиа хорошо известно не только в Абхазии, но и за её пределами. Путь, пройденный истинным патриотом, достойным сыном своего народа, был сложным и тернистым, но Борис Алмасханович мужественно преодолевал суровые испытания судьбы, веря в торжество справедливости, в счастливое будущее своей страны.

Родился Б. Гургулиа 20 июля 1935 г. в с. Кутол Очамчирского района. В 1948 году закончил кутолскую восьмилетнюю школу. Завершив учебу в тамышской средней школе им. Д. Гулиа, в 1953 году поступил на филологический факультет ТГУ и успешно закончил его в 1958 году. В 1964–1967 гг. Б. Гургулиа продолжил учебу в аспирантуре Института мировой литературы им. А. Горького. Защитил диссертацию на тему: «Жанр поэмы в абхазской литературе». Ему была присвоена ученая степень кандидата филологических наук. С 1964 г. Б. Гургулиа являлся членом КПСС. С 1968 г. он был доцентом кафедры русской и зарубежной литературы Сухумского государственного педагогического института (позже – АГУ). Являлся профессором АГУ. Б. Гургулиа возглавлял в СОИ кафедру гуманитарных исследований. Член союзов писателей Абхазии, СССР и РФ, Союза журналистов Абхазии. В 1997 г. был избран председателем Союза писателей Абхазии и руководил этой творческой организацией до октября 2002 года. Будучи руководителем Абхазской писательской организации, он выступил одним из инициаторов принятия абхазских мастеров пера в Союз писателей России.

Первая книжка стихов поэта «Добрые руки» вышла в свет в Абгосиздате в 1961 г. В его творчестве ощутимо и органич-

но сочетаются чувственно-эмоциональные и публицистические начала. Тематический диапазон его поэтических произведений широк и многообразен, но превалирует патриотическая, гражданская направленность. Этим отличается, в частности, сборник стихов «Солнце и люди» (1966). Стихотворения «Родной язык», «Где вы, братья махаджиры?», «Убыхи», «Самшит», «Надежда», «Тисовые деревья», «Родился я в доме абхазца», «Трудно жить на красивой земле...», «Омару Беигуаа» и др. построены на размышлениях поэта о судьбе своего народа, воспринимаемой автором сквозь призму истории и ее драматических перипетий.

Борис Гургулиа всегда находился в авангарде национально-освободительного движения. В 1992–1993 гг. поэт был в числе представителей абхазской интеллигенции, не только гневно и решительно осудивших грузинскую агрессию против Абхазии, но и делавших все для того, чтобы заклеить позором агрессора. Превозмогая тяжелую боль утраты сына – Героя Абхазии Абзагу Гургулиа, погибшего смертью храбрых в боях за освобождение Родины от грузинских захватчиков, поэт поднимал дух бойцов Абхазской армии своими стихами, поэмами. Находясь на Восточном фронте, бывая непосредственно в окопах, он деятельно участвовал в организации политико-агитационной работы во имя Победы. Сборник «Где вьется дым очага» (2003) состоит из поэтических произведений, посвященных многим отважным защитникам Абхазии, сложившим головы за ее свободу и независимость. Широкой известностью пользуется также поэма «Шагнувший в бессмертие» – о легендарном генерале С. П. Дбар. Лучшие стихотворения и переводы Б. Гургулиа вошли в двухтомную «Антологию абхазской поэзии 20-го века», составленную народным поэтом Абхазии М. Ласуриа. Б. Гургулиа является составителем и автором предисловия к книге (1983), вобравшей в себя литературное наследие видного абхазского поэта, светлейшего князя Г. Чачба. В настоящее

время издается трехтомное Собрание сочинений известного поэта и ученого Б. Гургулиа.

Борис Алмасханович внес значительный вклад в развитие отечественного литературоведения и публицистики, в собиране и публикацию фольклорных материалов. Преимущественно его стихи, статьи, очерки публиковались на страницах журналов «Алашара», «Акуа-Сухум», газет «Апсны», «Республика Абхазия», «Ецваджаа», «Абхазский университет». Он является автором рассказов «След ладони», «Абхазский характер», «Абчарах» («Вожак») и др.

За большие заслуги перед Отечеством Б. Гургулиа был награжден орденом «Ахьдз-апша» второй степени, удостоен звания «Отличник высшей школы СССР». Б. Гургулиа принимал участие в Ялтинской встрече по проблемам грузино-абхазского урегулирования.

Многогранному творчеству поэта посвящены монография Р. Капча, изданная в Сухуме в 2009 г., ряд статей известных абхазских писателей, ученых. Безвременный уход из жизни известного поэта, ветерана Отечественной войны народа Абхазии, достойного сына Апсны, внесшего свой вклад в борьбу за ее независимость, в развитие отечественной культуры, болью отозвался в сердцах всех, кто знал Бориса Алмасхановича. Мы всегда будем помнить его не только как замечательного представителя абхазской литературы и общественного деятеля, но и как добропорядочного человека, чуткого к проблемам простых граждан, друзей, родственников, к нуждам интеллигенции. Свет доброты и мудрости нашего замечательного друга, тепло общения с ним долго будут жить в наших благодарных сердцах.

Союз писателей РА

АЕШЬА ИЗКУ АЖӘА

(Иаңхьан апоет иңсыжра аены)

Жәа-шықәса раамышьтахь акәын уанахтаа,
Шьышь-нани рыцухәеит уахьшьцәа рыцхақәа,
Уаңхьа уырт ҳацәеит, хнапы уаныртәазшәа...
Сашьцәа сзаандаз ухәозаарын, ухәзхьаңшны хара,
Иҳалымшеит, ҳазымнеит ҳарт уара уахь уаха!

Саб иабду икнйтә, сабду имота иахь –
Пшьы-абиңарак ҳзы илакәын ҳаңсадгьыл...
Уаҳзааира иарлабәабейт ҳара ҳаңхьызқәа,
Сашьцәа ыкоуп ухәон хымпада, аха
Иҳалымшеит ҳара, ҳзымнеит уаха!..

Ихауғаз ушәкәкәа гылоуп иреиғьу атыңағ,
Абгьыцқәа ҳалаңш нарҳахгейт,
ҳаңхашьаңхатцо –
Ҳзамыңхьейт, ҳхатәы бызшәала ҳзымшеит,
Сашьцәа заңхьозар ҳәа иаҳзуеит аха,
Иҳалымшеит ҳарт, уаҳзеилымкааит уаха!..
Ацлақәа шәтыцыңхьаза уахаштуам
уңсадгьыл уара,
Уи зцеи ҳамтас дазғаз апоет лахьейкәтца...
Уажәы уара харантәи иуыхьцәыуо, ҳарт,
Узыңсаз еилаҳкааит атыхәтәан, аха
Иҳалымшеит ҳаңсахарц уеашьара уаха!..

Иунал Гәыргәлиа

Ғырқәтәыла

Акьыңхь иазирхиейт О. Чкотуа

СЛОВО О ПОЭТЕ-ГРАЖДАНИНЕ

В 1994 г. мне представилась счастливая возможность встретиться и побеседовать с крупным русским литературоведом и философом, большим другом Абхазии В. В. Кожинным – в Москве, у него на квартире. Помог мне в этом абхазский ученый В. А. Бигуаа. У меня сохранилась видеозапись того теплого разговора, проникнутого глубокой симпатией к абхазскому народу, пережившему трагедию войны. Помню, в заключение нашей беседы Вадим Валерианович просил передать своим друзьям Борису Гургулия и Виталию Амаршан соболезнования в связи с гибелью их сыновей – отважных защитников Родины.

Кто бы мог подумать, что сейчас, по прошествии 18 лет, мне придется с глубокой тревогой и болью в душе писать о видном представителе современной абхазской литературы, известном поэте, прозаике, литературоведе Бориса Алмасхановиче Гургулия, гибель которого потрясла всю нашу страну. Путь, пройденный истинным патриотом, достойным сыном своего народа, был сложным и тернистым, но поэт мужественно преодолевал суровые испытания судьбы, веря в торжество справедливости, в счастливое будущее своей страны. Родился Б. А. Гургулия 20 июля 1935 г. в с. Кутол Очамчырского района. Кутолскую восьмилетнюю школу закончил в 1948 г. В 1953 г., завершив учебу в Тамышской средней школе им. Д. Гулия, он поступает на филологический факультет ТГУ. Успешно заканчивает вуз в 1958 году. В 1964–1967 гг. Б. А. Гургулия продолжает учебу в аспирантуре ИМЛИ им. А. М. Горького. Защищает диссертацию на тему: «Жанр поэмы в абхазской литературе». Эта было первое монографическое исследование, раскрывающее художественно-композиционные особенности абхазской поэмы. Вскоре ему была присвоена ученая степень кандидата филологических наук. С 1968 г. – доцент кафедры русской и зарубежной литературы СГПИ (АГУ). Являл-

ся профессором АГУ. В СОИ Б. Гургулиа возглавлял кафедру гуманитарных исследований. Член СП Абхазии, СЖ Абхазии, СП СССР, СП РФ. В 1997 г. был избран председателем Союза писателей Абхазии и руководил творческой организацией до октября 2002 года. Будучи руководителем Абхазской писательской организации, он выступил одним из инициаторов принятия абхазских писателей в СП России. С 1964 – Б. Гургулиа являлся членом КПСС. Первая книжка стихов поэта «Анапы разкуа» («Добрые руки») вышла в свет в Абгосиздате в 1961 г. В его творчестве достаточно ощутимо сочетание чувственно-эмоционального и публицистического начал. Тематический диапазон его поэтических произведений широк и многообразен. Вместе с тем, в творчестве поэта превалирует патриотическая (гражданская) направленность. Этим отличается, в частности, сборник стихов «Солнце и люди» (1966). Стихотворения «Родной язык», «Где вы, братья, махаджиры?», «Убыхи», «Самшит», «Надежда», «Тисовые деревья», «Родился я в доме абхазца», «Трудно жить на красивой земле...», «Омару Беигуаа» и др. построены на размышлениях поэта о судьбе своего народа сквозь призму истории и ее драматических перипетий.

Б. Гургулиа всегда находился в авангарде национально-освободительного движения. Он был в числе тех, кто мужественно выступал в защиту авторов письма (1977) высшему политическому руководству бывшего СССР, когда начались неприкрытые гонения на них по указке из Тбилиси. Борис Алмасханович публично опровергал антинаучные измышления грузинских ученых, писателей, журналистов, преднамеренно фальсифицировавших историю и топонимику Абхазии. Его выступления в прессе в 1988–1989 гг., когда грузино-абхазская политическая конфронтация достигла опасной черты, оказывали заметное воздействие на формирование объективного общественного мнения. В 1992–1993 гг. поэт был в числе представителей абхазской интеллигенции, осудивших

грузинскую военную агрессию против Абхазии. Превозможая тяжелую боль утраты сына, Героя Абхазии Абзагу Гургулиа, погибшего смертью храбрых в боях за освобождение родины от грузинских захватчиков, поэт поднимал дух бойцов Абхазской армии своими стихами, поэмами. Находясь на Восточном фронте, бывая непосредственно в окопах, он принимал деятельное участие в организации политико-агитационной работы во имя Победы. В тот период я работал зам. председателя Абхазской телерадиокомпании и одновременно военным корреспондентом. Наши журналисты и телеоператоры, изредка прилетавшие из Ткуарчала, Очамчиры в Гудауту, заносили к нам в редакцию телевидения и радио написанные скорописью фронтовые стихи и поэмы Б. Гургулиа, и мы в той или иной форме включали их в свои телерадиопрограммы, посвященные теме борьбы за свободу Аpsны.

Сборник «Где вьется дым очага» (2003) состоит из поэтических произведений, посвященных многим отважным защитникам Абхазии, сложившим головы за ее свободу и независимость. Широкой известностью пользуется также поэма «Псра зкум» («Шагнувший в бессмертие») о легендарном генерале С. П. Дбар. Лучшие стихотворения и переводы поэта-переводчика вошли в двухтомную «Антологию абхазской поэзии 20-го века», составленную Народным поэтом Абхазии М. Т. Ласуриа. Б. Гургулиа является составителем и автором предисловия к книге (1983), вобравшей в себя литературное наследие видного абхазского поэта, светлейшего князя Г. Чачба. В 2005 г. в издательстве «Алашара» (ныне Абгосиздат) было начато издание трехтомного собрания сочинений известного поэта, ученого. Б. Гургулиа внес значительный вклад в развитие отечественного литературоведения и публицистики, собирание и публикацию фольклорных материалов. Преимущественно его стихи, статьи, очерки публиковались на страницах журнала «Алашара», «Акуа-Сухум», газет «Апсны Капш» («Апсны»), «Советская Абхазия»

(«Республика Абхазия»), «Ецваджаа», «Абхазский университет». Он является автором рассказов «След ладони», «Абхазский характер», «Абчарах» (вожак) и др. Поэт был награжден Орденом «Ахьдз-апша» второй степени, удостоен звания «Отличник высшей школы».

Хотелось бы вспомнить эпизод, подчеркивающий бескомпромиссность поэта в защите национальных интересов. После войны Б. А. Гургулиа принимал участие в Ялтинской встрече по проблемам грузино-абхазского урегулирования. Формат встречи, проходившей под эгидой ООН, был таков, что представители абхазской интеллигенции могли открыто высказывать свои соображения по вопросу государственно-правовых взаимоотношений Грузии и Абхазии и по причинам возникновения вооруженного конфликта между ними. Вел заседание личный представитель Генсека ООН г-н Боден. Когда предоставили слово Б. Гургулиа, он со свойственной ему эмоциональностью, и некоторой патетичностью речи, но весьма убедительно говорил о событиях, предшествовавших войне, возлагая вину за развязанную против Абхазии агрессию не только на политиков и военных, но и в равной степени на грузинскую интеллигенцию. Возразить абхазскому поэту, испытывшему на собственной шкуре последствия войны, грузинским писателям, присутствовавшим на встрече, было не легко.

Следует отметить, что многогранному творчеству Б. Гургулиа посвящена монография Капба Р. Х., изданная в Сухуме в 2009 г., ряд статей известных абхазских писателей, ученых. Безвременный уход известного поэта, ветерана Отечественной войны народа Абхазии, внесшего свой вклад в борьбу за ее независимость, в развитие отечественной культуры – больно отозвался в сердцах всех, кто знал Бориса Алмасхановича как добропорядочного человека, чуткого к проблемам простых граждан, друзей, родственников, к нуждам интеллигенции.

Нет теперь среди нас поэта-борца, истинного патриота, неутомимого общественного деятеля. Но есть его слова, его любовь к друзьям, дух преданного служения Родине. Еще долго мы будем слышать его хлесткий подбадривающий голос, чувствовать его твердый и стремительный шаг. Его беспокойная жизнь была наполнена большим смыслом, верой в высокое предназначение человека.

Владимир Зантариа

СЛОВО О КОЛЛЕГЕ

По профессии журналист, Борис посвятил себя поэзии, науке, подготовке национальных кадров, защите интересов Абхазии. Прекрасный семьянин, друг, наставник, он всегда был очень общительным, активным по жизни человеком. Помню, как по московскому радио было объявление: «Аспирант института мировой литературы Борис Гургулиа собирается ехать на родину в Абхазию и интересуется, какая там погода. Сообщаем, что погода там очень хорошая».

Автор большого количества ярких художественных произведений, переводов, он избирался в писательские организации СССР, России, Абхазии. Был заведующим кафедрой, деканом факультета. Не раз проходил повышение квалификации в ведущих научных центрах Москвы. Ему было присвоено звание отличника высшей школы СССР. В 1991 г. завершил работу над докторской диссертацией «Жанр поэзии в современной абхазской литературе и традиция советского поэтического эпоса». Опубликовал ее автореферат. Однако, после развала СССР, Отечественной войны народа Абхазии 1992–1993 гг. не суждено было ее защитить.

подавляющее большинство его научных и учебно-методических работ были написаны на абхазском языке, хотя работал на кафедре русской литературы – показатель того, как он относился к развитию родного языка. Под его руковод-

ством в 1996 г. в АГУ была разработана программа «Абхазский язык в Абхазском университете», которая позже вошла в государственную программу развития абхазского языка. Очень надеюсь на то, что творческое и научное наследие Бориса Алмасхановича станет предметом исследований нашей молодежи.

Офицер запаса, капитан, Борис был сильным духом человеком, патриотом. Особенно ярко это проявилось в годы военного лихолетья, трудных послевоенных лет. Гибель сына Абзагу, многих близких, условия жесткой блокады не сломили его, его жену Нелли Чичба. Об этом свидетельствует изданный им в 1996 г. сборник стихов, поэм и статей под названием «Боль». В 2002 г. в составе абхазской делегации мы были с ним в Ялте на грузино-абхазских переговорах по мерам доверия. Могу сказать, что после его выступления я заново открыл для себя многие сильные стороны этого талантливого, умудренного жизнью человека. Говорил аргументированно, убедительно и снял маску с тех, кто слишком поверхностно пытался представить произошедшее между нашими народами.

Светлая память тебе, Борис!

А. Гварамия

Коллектив Абхазского государственного университета понес тяжелую утрату: трагически погиб известный поэт, публицист, журналист, переводчик, педагог, ученый и общественный деятель, профессор Борис Алмасханович Гургулиа.

Родился Борис Гургулиа 20 июля 1935 г. в селе Кутол Очамчирского района, в трудолюбивой семье участника ВОВ Алмасхана Гургулиа. Учился Борис Алмасханович в Кутольской, затем Тамышской средней школе, которую окончил в 1953 г. В том же году он поступил в Тбилисский государственный университет, на отделение журналистики. Учебу в этом вузе

он успешно завершил в 1958 г., получив профессию журналиста.

Трудовую деятельность Борис Алмасханович начал в редакции абхазского детского журнала «Амцабз», в качестве литературного сотрудника. В 1964 г. он поступил в аспирантуру Института мировой литературы им. А. М. Горького (г. Москва), а в 1968 г. защитил кандидатскую диссертацию на тему «Жанр поэмы в абхазской литературе: истоки, зарождение и становление». Вернувшись на родину, он начал работать в Сухумском государственном педагогическом институте. Посвятив свою жизнь педагогической и научной деятельности, Борис Алмасханович в разные годы работал старшим преподавателем, доцентом, заведующим кафедрой истории русской и зарубежной литературы, деканом филолого-педагогического факультета. В 1997 г. он возглавлял группу по разработке Программы «Абхазский язык в Абхазском госуниверситете», а в 2005 г. был избран почетным профессором Абхазского государственного университета.

На научном и творческом поприще Борис Гургулия проявил себя талантливым и неутомимым тружеником. Его литературная деятельность началась еще в студенческие годы, а первый сборник стихов «Добрые руки» был издан в 1961 г. Он является автором свыше 250 публикаций, среди которых научные, художественные, публицистические и критические работы, десятки художественных книг и сборников, научных монографий и учебно-методических пособий («Творческие портреты», «Звезды русской литературы», «История русской литературы XIX века»), изданных в Сухуме, Москве (изд. «Советский писатель»), Киеве, Тбилиси, Берлине. Особое место в его творчестве занимала переводческая работа; а его произведения издавались на абхазском, русском, немецком, абазинском, кабардинском, осетинском, грузинском, каракалпакском и др. языках. В 2005 г. в издательстве «Алашара» был издан первый том его собраний сочинений.

Богатое литературное и научное наследие Бориса Алмасхановича обязательно станет предметом многочисленных исследований.

Творческую деятельность Борис Гургулиа умело сочетал с общественно-организационной, активно участвуя в жизни своей страны и народа. Он являлся членом Союза писателей Абхазии: с 1997 по 2003 гг. возглавлял эту организацию, являясь одновременно и членом Правления Литфонда.

Творческая деятельность Бориса Гургулиа широко известна. С 1967 г. он являлся членом Союза писателей СССР, а затем – Союза писателей России, членом Международного сообщества писательских союзов Москвы; входил в члены Правления этих авторитетных литературных организаций. В разные годы он являлся членом Педагогического общества Грузии и членом Правления общества «Знание», членом методсовета Министерства просвещения Абхазии, общества книголюбов АГУ.

Борис Алмасханович был членом ВЛКСМ, делегатом Пленумов Сухумского и Абхазского комитетов ЛКСМ, членом КПСС; с 1997г. он являлся членом ЦК Компартии Абхазии; неоднократно избирался народным заседателем Верховного суда Абхазии.

Заслуги Бориса Алмасхановича получили высокую оценку. Он был награжден орденом «Ахьдз-апша» 2 степени, медалью «Ветеран труда», грамотами Президиума Верховного Совета Абхазии, Памятной медалью «100 лет со дня рождения М. Шолохова» и др. наградами.

Борис Гургулиа – пламенный патриот, активный борец за свободу беззаветно любимой Аpsны. Он был энергичным публицистом и блестящим оратором-импровизатором. Его многочисленные выступления всегда были проникнуты гражданским пафосом поэта-трибуна.

Светлая память о поэте и ученом, отзывчивом друге и коллеге навсегда останется в наших сердцах.

Коллектив АГУ

В 2012 г. нашу кафедру русской и зарубежной литературы застигла врасплох огромная беда – трагическая гибель Бориса Гургулия. Кандидат филологических наук, доцент, профессор, литературный критик, литературовед, публицист, поэт, педагог, общественный и государственный деятель. Личность, в полном смысле этого слова, воплотившая лучшие черты абхазского национального характера: душевность, благородство, чувство прекрасного. Мудрый и справедливый, он всегда вызывал у нас, как у преподавателей, так и у студентов, чувство радости общения с ним, ощущение глубины его интеллекта и душевной теплоты.

Он был поэтом по своему восприятию жизни, по интеллекту, духовности, мироощущению. Суть его личности: духовная окрыленность, глубокое понимание смысла жизни, чувство творческого «полёта». Он был в постоянном движении, смысл которого чётко выражен в стихотворении О. Шамба «Я – махаджир»: «... Кому природа-мать полёт дала, тот жизнь прожить не может приземлённо».

Борис Алмасханович был очень сильным человеком: даже после гибели сына во время Отечественной войны народа Абхазии 1992–1993 гг. он старался скрыть свои душевные страдания и продолжил с удвоенной силой свою научную и творческую деятельность. У него около 30-ти публикаций в сборниках трудов АГУ. Он издает учебные пособия для студентов абхазского сектора АГУ («История русской литературы XIX века» (курс лекций), Сухум, 2008 г. и «История русской литературы конца XIX – начала XX веков (до 1917 г.)», Сухум, 2010 г.), и сборники стихов и поэм «Где вьётся дымок очага» (Сухум, 2003 г.) и др.

Он был самым крупным абхазским ученым – компаративистом в области абхазо-российских литературных связей.

Наша совместная работа на кафедре продолжалась 44 года. Впервые мы встретились на улице Д. Гулия в 1968 году. Ко мне подошел молодой человек, представился: Борис Гур-

гулия. Из разговора с ним я узнала, что после защиты кандидатской диссертации он хотел бы получить должность преподавателя на кафедре русской и зарубежной литературы. Я предложила обсудить эту проблему на кафедре, где ему было предложено чтение курса «История русской литературы» на русском, абхазском и грузинском языках. По сути именно отсюда началось пробуждение интереса у абхазской молодёжи к русской классической литературе. Шли годы. Я ни разу не пожалела о нашей встрече. Борис проявил незаурядные педагогические способности. Доброжелательный, искренний, он очень легко вошёл в коллектив кафедры и приобрёл доверие студентов.

Наши беседы с Борисом Алмасхановичем нередко затрагивали проблемы «истории возникновения абхазского просветительства рубежа XIX–XX веков», обсуждались другие проблемы литературно-творческого характера.

В дарственной надписи на одной из своих книг по истории русской литературы (2010) он написал: «Хочу, чтобы эта книга была в Вашей личной библиотеке, в ней использованы и многие Ваши советы и пожелания». Это признание было для меня высшей наградой.

Борис Алмасханович всегда был востребован не только как прекрасный педагог, но и как творческая личность. Его советы и оригинальность мышления вносили в жизнь нашей кафедры новые яркие краски.

Таким был Борис Алмасханович в жизни, таким он останется в нашей памяти.

М. Ладария

Ныне покойный Борис Алмасханович Гургулия по происхождению, насколько мне известно, был из благородных, т.е. потомком дворян. Об этом свидетельствует не только рассказ о своих предках отца Бориса, Алмасхана. Это видно и

по образу жизни, воспитанию, аристократическому поведению, роду деятельности Бориса Алмасхановича, и его братьев Игоря, Даура и др.

Далекие предки Бориса Гургулиа жили в Цебельде. Однако, из-за какого-то убийства(как бывало у абхазов в прошлом) вынуждены были покинуть Цебельду и обосноваться в поселке Чааркыт на территории села Кутол.

Все дети Алмасхана Гургулиа и Татьяны Амичба получили блестящее воспитание в духе апсуара, которая еще не была испорчена цивилизацией, они стали полезными обществу, большими патриотами, при этом с безупречно высокой нравственностью.

Борис Алмасханович был известным поэтом, переводчиком, литературоведом, критиком, публицистом, фольклористом и самоотверженным борцом абхазского национально-освободительного движения. Борис в совершенстве владел абхазским, русским и грузинским языками, писал на всех трех языках.

Борис Гургулиа написал и опубликовал около 30 книг и свыше 300 журнальных и газетных статей. О его творческой и общественной деятельности критик Руслан Капба написал монографию.

Борис Алмасханович 15 лет работал руководителем кафедры русской и зарубежной литературы, был деканом филфака, являлся секретарём Союза писателей Абхазии, а также был одним из соучредителей Сухумского открытого института. Борис Гургулиа – профессор СОИ и почетный профессор АГУ, он награжден орденом «Ахьдз-апша» второй степени, ему также присуждено звание «Заслуженный работник высшей школы».

Борис Алмасханович по характеру был добрым, отзывчивым, пользовался большим авторитетом среди коллег и студентов. Познакомился я с Борисом впервые в 1968 г., когда он пришел на нашу кафедру и стал работать преподавателем. Я тогда работал лаборантом на этой же кафедре.

Во время грузино-абхазской войны, когда встал вопрос: быть или не быть абхазскому народу, его сын Абзагу, защищая Отечество с оружием в руках, героически погиб. Эту трагедию отец перенес мужественно, не утратив силу воли. Напротив, он поднимал дух народа своими стихами и приближал победу.

Среди всей многогранной деятельности Бориса Гургулиа я выделил бы его активнейшую борьбу против грузинского шовинистического разгула в Абхазии. Знаменитое «Письмо 130-ти» ему не удалось подписать по той причине, что в это время он оказался за пределами Абхазии. Но после возвращения он активно защищал это Письмо. Борис Алмасханович неоднократно выступал в печати и в устной форме, опровергая тбилисских фальсификаторов. При помощи своей железной логики он мог убеждать даже самых ярких грузинских шовинистов. В коротком воспоминании невозможно описать его многочисленные смелые выступления. Но на одном из них нельзя не остановиться.

1989 год. Идет защита кандидатской диссертации Екатерины Бебия в Тбилисском госуниверситете. Одним из официальных оппонентов был Борис Алмасханович. Происходило это после абхазского народного схода в Лыхнашта в 1989 году. Политическая ситуация была накалена до предела. Во время защиты диссертации члены Ученого Совета один за другим стали произносить провокационные речи, превращая защиту в политический митинг. Борис Гургулиа понял, что Екатерине Бебия не дадут возможность защитить диссертацию. И тогда он решил высказаться.

Зал не ожидал такого смелого выступления одинокого абхаза перед научной элитой ТГУ. В своей речи Борис Алмасханович спокойно, последовательно и логично стал перечислять все, что творили грузинские власти в Абхазии. Говорил он о закрытии абхазских школ, о топонимике, об уничтожении абхазской интеллигенции и многом другом.

Одни слушали, опустив головы, другие стали требовать снять с трибуны этого «сепаратиста», позорившего грузинский народ. Но стали раздаваться и трезвые голоса о том, что они заслужили это! Оратор (Борис) уже закруглял свою речь, когда один из грузинских профессоров вскочил с места и во всеуслышание заявил: «Мне стыдно, что я грузин, лучше бы я умер, чем родился грузином!».

Затем последовали и другие выступления, но уже в пользу диссертанта. В конечном итоге единогласно проголосовали, и Екатерина Бебия стала кандидатом наук благодаря смелому выступлению Бориса Алмасхановича (обо всем этом сообщает сама Екатерина Бебия, доктор наук, профессор, в одной из своих книг).

Таких публичных выступлений у Бориса Гургулиа было множество, и все они были направлены на защиту своего народа и родной страны Апсны.

Память о поэте, ученом, публицисте, и, наконец, о Человеке с большой буквы Борисе Алмасхановиче Гургулиа останется навсегда в сердцах тех, кто его знал и всех благодарных читателей.

А. Папаскуп

Прошло три года, как трагически ушел из жизни наш коллега, друг, замечательный человек Гургулиа Борис Алмасханович. До сих пор не хочется верить, что его нет рядом с нами. Кажется, что вот откроется дверь кафедры и войдет Борис Алмасханович, красивый, улыбающийся человек, несущий с собой добро и правду настоящего патриота Апсны.

Борис Алмасханович был ученый широкого диапазона. Языковед и поэт, литературовед, публицист и литературный критик. Во всех областях филологических он сумел сказать веское слово.

У него был талант поэтического самовыражения (несколько сборников стихов) и несомненно ораторские способности.

Когда Борис Алмасханович выступал, не услышать его было нельзя, столько любви к людям и родине было в его словах. Он был настоящим патриотом и такими воспитал своих сыновей.

Студенты уважали и ценили Бориса Алмасхановича за его высокий профессионализм и педагогическую чуткость.

Память о замечательном специалисте, достойном гражданине Аpsны, надежном друге, человеке, оставившем добрый след на земле, навсегда останется в наших сердцах.

Н. Бахия

Пыталась вспомнить, сколько же лет я знала Бориса Алмасхановича. С удивлением обнаружила, что лет с 5–6, когда моя тетя Людмила Арсеновна Кобахия стала брать меня с собой на лекции в университет, тогда еще пединститут (видимо, оставить меня дома было не с кем). Я смиренно сидела на занятиях, а иногда и на заседаниях кафедры, и с тех самых пор в моей жизни для меня самыми устойчивыми словосочетаниями стали дорогие мне имена: Варвара Евстигнеевна, Татьяна Дмитриевна, Любовь Александровна и теперь, конечно же, Борис Алмасханович...

Я запомнила его по его внимательным и очень добрым глазам, он всегда интересовался моими детскими делами, расспрашивал, давал советы, хвалил, что мне, естественно, очень нравилось. По мере моего взросления вопросы становились другими: о том, что читаю, о выборе пути. А когда он присутствовал на моей предзащите в Москве, меня поразило, с какой силой убеждения, ярко, эмоционально и профессионально он выступил. Тогда узнала, что он очень дружил с Вадимом Валерьяновичем Кожинным, дружба эта была долгой и прочной. Воистину, скажи мне, кто твой друг...

Пожалуй, я нашла то самое главное слово, с которым у меня ассоциируется Борис Алмасханович. Это слово «друг».

Надежный, честный, преданный, готовый поддержать в любую минуту, искренний и нежный... Он приходил на помощь тогда, когда это было действительно нужно, оказывался рядом когда другие и не догадывались поддержать. И всегда в этой дружбе брал на себя ответственность, отважно заступаясь за слабых.. Отвага – это еще одно из ключевых качеств Бориса Алмасхановича. Он никогда не пасовал перед трудностями, не сворачивал и не прятался. Я помню, как Людмила Арсеновна мне рассказывала о том, как в очень ответственные для Абхазии времена, он зашел к первому лицу тогда еще автономной республики Абхазия, и внятно и смело(а тогда это было еще и опасно), выложил ему свою точку зрения на происходящие в Абхазии процессы. И уж конечно никаких сомнений не было по поводу Лыхненского обращения – Борис Алмасханович был одним из первых, подписавших его. Он был впереди там, где было трудно, он оказывался там, где в нем нуждались. И всегда был честен и искренен. Многочисленные беды не ожесточили его, только в глазах его, всегда таких живых и пронизательных, появилась щемящая грусть.

Его очень не хватает... И совсем не верится, что его нет. Все кажется, что сидит он у себя в заброшенном особняке Союза писателей и редактирует свой последний поэтический сборник. И сейчас, наверное, где-то там далеко-далеко, откуда нет возврата, слагает свои вечные и молодые стихи настоящий поэт Борис Алмасханович Гургулия, мой дорогой дядя Боря...

Е. Кобахия

* * *

Невозможно выразить словами то чувство, которое испытываешь, когда из жизни уходит близкий человек. Время не лечит. Остается память, которая возвращает тебя к образу Бориса Алмасхановича Гургулия – умного, обаятельного человека, с которым мне посчастливилось работать. Удивительную атмосферу тепла и доброжелательности вносил Борис Алмас-

ханович в работу кафедры русской и зарубежной литературы. А как он говорил! Как рассказывал! С каким энтузиазмом читал лекции! Блестящий оратор, интересный собеседник, внимательный друг, чуткий человек и большой патриот своей родной Апыны, он всех заражал своей энергией, и на все и всех у него хватало времени: и работать, и творить, и дружить, и заботиться о семье и близких. Вот только дожить, дописать, досказать не успел. Ушел от нас, оставив память и искреннее уважение к нему, к дорогим Борису Алмасхановичу – Человеку, Гражданину, Патриоту.

Н. Каюн

О Борисе Алмасхановиче можно говорить как о поэте и патриоте, как о педагоге и ученом, как о коллеге – и всегда в превосходной степени, потому что во всех ипостасях виден БОЛЬШОЙ ЧЕЛОВЕК.

О таких людях, как Борис Алмасханович, говорят: «Природа щедрой рукой одарила его талантами».

Для нас он был тем кладезем мудрости, обращаясь к которому, невольно испытываешь интеллектуальный подъем. Он был великолепным мастером слова и рассказчиком, и это проявилось не только в его поэтическом и писательском таланте, но и в удивительном умении выступать перед любой аудиторией – студенческой, профессорско-преподавательской, сельской, среди друзей и коллег и перед совершенно незнакомыми людьми. И делал он это непринужденно, всякий раз поражая своим умом и эрудицией, – мог на память цитировать пространные отрывки из классиков и своих современников, теперь уже ставших классиками. Он мог часами увлеченно говорить, совершенно не утомляя слушателей, потому что когда он говорил даже о чем-то уже известном, то делал это как-то по-своему, с присущим ему юмором, очень легко, свежо и живо, в неповторимой, только ему присущей и потому узнаваемой манере. Когда Борис Алмасханович гово-

рил, то заполнял собой все пространство. Так, кстати, случилось и во время первой нашей встречи, когда я после войны пришла работать на кафедру в качестве преподавателя. Не успела я представиться, как Борис Алмасханович сразу же отреагировал на мою фамилию и стал рассказывать о моем роде и о Цебельде, демонстрируя, к моему изумлению, знание не только общеизвестных фактов, но и каких-то подробностей и деталей, о которых, я уверена, не каждый цебельдинец знает. Завязалась живая беседа, в которой, безусловно, он лидировал, но постепенно в нее втянулись все, кто в этот момент находился на кафедре. Борис Алмасханович запомнился мне очень открытым человеком, располагающим к себе своей доброжелательностью и удивительным жизненным оптимизмом и твердостью. Даже в его несчастье, связанном с гибелью во время войны сына, была какая-то скрытая сила, которая вызывала у меня невольное восхищение благородством этого человека, я безмерно благодарна судьбе за то, что работала на кафедре рядом с замечательным незабвенным Борисом Алмасхановичем, чья жизнь стала интереснейшей страницей в истории нашей кафедры, родного университета, абхазской литературы и публицистики, в судьбе Абхазии.

М. Топчьян

Прошло совсем немного времени, как нет с нами Бориса Алмасханович! Но вспоминаем мы его и говорим о нем как о живом.

Борис Алмасханович был открытым, душевным, человеком.

Это прежде всего заключалось в его умении общаться и быть «своим» в любом коллективе. Он умел «лечить» людские сердца словом, участием, поступком.

Душевная щедрость его не знала границ. Мне часто приходилось с ним ездить на общественном транспорте в дерев-

ню. Он всегда садился рядом с водителем, чтобы никто не смог опередить его; так, он однажды оставил водителю всю небольшую зарплату, оплатив проезд в том числе и своих студентов.

Он умел помогать людям тогда, когда они нуждались в этой поддержке. Я очень благодарна ему за участие и помощь в становлении меня как преподавателя. Для меня Борис Алмасханович – это не только коллега, профессионал, но и замечательный сосед, человек высокой нравственности, обладавший редким даром ораторского искусства.

Он был очень прост в общении с людьми, с соседями. Они любили его и гордились им, потому что он никогда не отстранялся от их проблем, был рядом и в горе, и в радости.

Нам очень не хватает его, дорогого Бориса Алмасхановича.

Мне кажется, что светлая аура его любви, добра, гармонии и творчества всегда будет сопровождать нас.

А. Бигвава

Трагически оборванная, нелепая смерть дяди Бори! Именно так мы называли его с раннего детства.

Деликатно-уважительное обращение к коллегам, ровесникам и отчески нежное к нам, пришедшим на смену.

А как интересно проходили заседания кафедры, которые Борис Алмасханович умело превращал в дискуссии литературоведческого характера, демонстрируя свою эрудицию, начитанность, где он уже был больше поэтом с присущей ему эмоционально окрашенной речью.

Светлый, трогательный, открытый, добродушный! Всегда! Но с отцовской раной в сердце, где безраздельно властвовала боль от непоправимой утраты двух сыновей, Абзагуа и Ахры. Пусть души их обретут покой. Светлая память!

М. Гублиа, А. Гозуа

Гургулиа Б. А. – удивительно добрый, открытой души человек. Он из тех, кто, стремясь к наслаждениям знания, украшал свою душу только свойственными ей украшениями: умеренностью, справедливостью, силой, свободой и истиной.

Он был открыт сердцем ко всему, где опыт и знания его могли быть полезны.

М. Квачахия

Борис Алмасхан-ица Гэыргэлиа – ауафы лаша, ауаф гэытбаа ззырхэоз иакэын. Еснагь иажэа разан, ихаан. Дарбанызаалакгы ауафы игэы дақәшэон, динаалон. Данаауңылалак иа-разнак ибла разқәа ихалашо, ачча рхыхәхэыла даауғаңшуан. Иаңсуареи иламыси еснагь илжжуа акэын дшықаз.

Алекция мғаңызгоит хәа аудитория данаағнашылоз, еснагь амра ашәәхәеиңш аңхара ихылцуан, уи аңхара иаразнак ирныруан астудентцәагы. Акы игэы иалазаргы, ахааназ астудентцәа рғаңхәа инирңшзомызт, игэы алақазоушәа уирбон, ауафы диечиқауан азы. Астудентцәеи иареи рыбжьара еснагь иқан аилибакаара, аизықазашыа ңха, абзиабара. Иқалап дықамзар Борис Алмасхан-ица иеиңш ақыареи, ақалалреи, ауағреи зегы меигзарахда излоу ауафы.

Акыр шықәса раахижьтеи инеиңынкыланы аңсышәала дзыңхьоз имағәар «Аурыс литература» деичағаны, дахзызааны акэын астудентцәа ишрызнеигоз. Илекцияқәа зегы ирныңшуан адырра наза, азықатцара ҳаракы. Уи анағсангы, иара имағәар даара иманшәаланы астудентцәа рызнагашыа дақәшэон, иқалап убри акәзар изыбзоураз истудентцәа еснагь асеминарқәа аччақәа ицаны раарагы.

Иңсадгыли, ижәлари, ихәынтқарра ғыци рыпроблемақәа зегы иара ихәан. Аха убас ишықазгы, уи ауаа рышқа анагашыа дақәшэон, залымдырала ауафы дихцәәжэомызт, иара шақа ихы ҳағыр ақәитцоз ақара уаргы иуқәитцон, иара иааигәара зегы бзианы иубон. Зызбара удағыз

азтаарақәагы имырхьаацәакәа рызбара илшон. Егьа хьаа игәатца иҗазаргы, пхара кәыцәак хара зегьы ххьыгзара илшон. Ауафы игхақәа зыриашара мариоу псыероушәа уирбон, иара убри алагьы дасу зегьы, мацк адамхаргы, ххяхьы ххьаирпшуан.

Хцәажәара иалоуп «дыкам зегьы бзиа еицырбо ауафы» хәа, аха Борис Алмасхан-иҗа хәычгы дугьы бзиа еицырбоз шәкәыффын, царауафын, рҗафын. Насып змоу дреиуоуп уи иуафрей зымчак тбаау ирҗиарей иааигәаны издыруаз ауафы... Хгәы фнакаауеит уи илакҗа хаа ахьахцәызыз. Борис Алмасхан-иҗа хҗырҗа шкәакәала Цьанат иҗаргало иоуп.

Хара хәпсҗазаара дацәызит ауаф қьиа, уи хара зегьы хзы игәырфа дууп. Аха хгәтцаҗи ашәышықәсақәеи наунагза уи хәаа змазам иҗхарра рзынхоит.

Д. Габниаҗа

ЗЫКАМЗААРА ХНЫЦШУА АУАФЫ ЛАША

1976 ш. август мзазы акәын. Сара уи ашықәсан Қарттәи ауниверситет салгеит. Сҗаацәа, – быпсы бшьароуп, – рхәан, сабду сиҗданы Ауадхарака срышьтит. Уахь уаанзагы сцақәахьан, еигьу аҗсшьара абакоу?!

65 шықәса инеипынкыланы, есышықәса хымз инареиханы ашьха ицалоз сабду иҗып ылхны иман, уи уажәгы зегьы ирдыруеит, «Хаг Махты иҗып» хәа иашьтоуп.

Убра хшыказ ауп, хгәахәанымкәа ишааиз усқан апансионат аҗы псшьара хәа иказ ашәкәыффыцәа Борис Гәыргәлией Алықьса Цьенией. Урт сабду уаанзагы акырынтә иҗцәажәақәахьан. Алықьсей хәрей хәиқытаньын, аибабара бзиа хәбжьан. Борис иакәзар, Аҗандараа дхәмахәын, сабду ахатәы иашьа иеипш иипхьазоз Чычба Алықьсандр иҗха Нели лыпшәма иакәын.

Аҗандара ашкол санҗаз, аиҗабыратәи аклассқәа рҗы сантәаз, ибзиазаны исгәалашәоит лассы-лассы ашәкәы-

щәеи, апоетцәеи, артистцәеи, актиорцәеи хқытахь ишнеи-
лоз, Ацсуа театр аспектаклькәа Мидарадә ашҗаҗы хәыцгы
дуггы зеггы ҳаизаны ҳашрыхәаҗшлоз.

Уажәы, арҗ ыиҗа еицырдыруаз ауаа, сасцәаны ашьха
иахҗааз, рааигәара аҗазаара, рзызырщара сара сзы инасыҗ
дуззан.

Афатә-ажәтә мачхәызма, иаразнак ахьурзы кнахҗаит.
Дара ачамҗа ду атҗаҗа сабду идтәаланы иацәажәон хәлаанза.

«Изакаәу рҗарцәоузеи, аҗсынтры Анцәа ириҗааит!» –
иҳәеит сабду, урҗ анца.

Иахьа уажәраанзагы сгәалашәараҗы инхеит уи амш
хазына – убарт рщыҗагы, рыбақәа аразра рхыҗәхәы-
ла, рыбаҗкәа гәыкза, сабду дмырааҗсо, хрыҗь-хрыҗь
азҗарақәа иҗо, алафгы налатцо, шаҗа хкы ирылацәажәзеи!

Сара, уамашәа ибаны, стәаны сахьрыхәаҗшуаз, макьана
имыхәландаз схәон гәаныла...

...Борис Гәыргәлиа иҗегь иааигәаны дыздырратәы
аҗагылазаашьа соуит 1969 ш. сентиабр инаркны.

Ускан сара сҗалеит Аҗәтәи арҗащратә институт
афилологиатә факультет, аҗсуа-анемец бызшәақәа рыҗәша.
Аҗдара инаҗыданы, напхгара асҗон алингвистцәа җарацәа
ргәыҗ, салахәын аҗсуа литературатә кружокгы. Борис
Алмасхан-иҗа ускан афакультетаҗы деканс дыҗкан, еилатәарас
имщәаҗагоз акгы иащижьуамызт. Хара астудентцәа хәҗсы
заны хәҗшын Борис Гәыргәлиа данбақәгыло хәа, убриаҗара
иахҗәаҗхон иҗазшьа, иҗеитҗш, иҗәажәашьа, иихәоз зе-
гы иҗәаҗынтә ишаауаз мшашьарада иаабон. Абри еиҗш
иҗоу ауащы шәааи, ахьихәо, иаразнак хнаишьҗагылоит хәа
еибахҗәалон. III акурс аҗы сыштәаз, сара Қартҗа сиаргеит,
аха сааыҗҗхьаза сгәыблыра здыз раҗхьатәи сҗараиурҗаҗы
снеилон. Борис Алмасхан-иҗа, еснагь еиҗш, длахҗыхза
дысҗылалон, «санхәыҗҗа еилҗаҗа» хәа дсеигәыргьон,
гәаартыла дсацәажәон.

Ишеиқәлацәамызгы, даара пату-ламыс рзеилан Борис
Гәыргәлиеи сыҗшәма Анатоли Хьециеи. Иахьеиқәшәалак

ейдтэалон, рѡыцьагы аблокнотқәа ркын, аѡыгақәа рыд-кыланы. Уажәы-уажәы дара-дара ейзцауан, ма дачезәы ила акы ейлыркауан, нас иаразнак ақбаад ахь ииаргон.

Рѡыцьегь рзы итцыхэтэантәихаз аѡышықәсак рыѡнуцқа, Борис Алмасхан-ица иќаитцаз ахәарала, Анатоли аус адулара далагеит атыжъра иаздырхиауаз «Ацсуа ажәацқақәа».

Игәы шыбзиамызгы, уи даланахалан, цъаргы иимкыцхьцыз ихатә материалгы уахь иналацаны, ажәацқақәа реизга ґыц айқәыршәара, аредакция, акоррекция зегы инапы итцихит.

«Борис аус ицура шыбзиоу бдыруоу, уи адагы ари хажәлар иртәуп, зегы рхы иадырхәалоит», – ихәалон Анатоли. Зны-зынла урт русеицураан санрыхтыгәлоз, еинааланы, ейхәмаруа, аицрыцра зтахым ахәыцқәа иреицшыстәуан. Убас рыхшыѡ азыштыны, рыцсы шьо, иналаршәа-ааларшәаны алаф ейбыхәо, рыбжы хтцаны иччо ейдтәалан. Убастцәкыа ейбаргәыргьо ейцырцит, уатцәы хайқәшәоит хәа ейбыхәаны, март 1, 2012 ш. шыыбжьоншьтахьгы.

Ауха адырра қалейт Борис Гәыргәлиа дыќам хәа...

...Аибашъра... Доусы дзакәыз ейлзыргаз Хцъынцътәылатә ейбашъра. Уи аґы зтыц зыцшааз, мамзаргы изымцшааз, ма иззымцшааз ацсуа хацәа...

Борис Гәыргәлиа Мрагыларатәи афронт аґы иуаажәлар дрылагылоуп хәа Гәдоуца хәхыќаз ианхәа, зынзаскгы ицъахамшьазейт.

Уи игәаґей, иажәеи, ихымѡацгашъеи ианакәызаалак ишейқәшәоэ аханатәгы цәахышьа амамызт, зегь хзы иаартын.

Аґарацәа дрыгәтылакны, ргәы шытыхуа, аґацахәа ибжы рго, данысит ахақәйтрахь хкылызгаз амѡа хьанца. Зуаѡыбжара иахысхьаз апатриот ду усќан азы ицшьоуп хәа иицхьазоз аус дацәхьатцны дымтәейт, ицсы иахылцыз аґей аибашъра ашыра данахәа аамышьтахьгы...

Избанзар, Борис Гәыргәлиа дхатцан, ахәатәы аныќаз ацхәа изныруаз, аґагылазаашъа иақәнагаз ажәа Анцәа изґаиршәоз,

аутәы ҕаларгыы, азәы ишьтаһы иаанымгылоз аҕсыуа хаҕан.

Уи дхагуп абицарақәа зеггы, уи дагуп хаҕсадгыыл, уи да-
гуп еихаххарц иахтау, аха иара иеипшу ахацәа зыцәмачхаз
хаҕсуара.

Л. Хаггха

ИЗДЫРУАДА УИ ЛАХЬЫНЦАЗАР

Борис Алмасхан-ица Ғәыргәлиа, акыр жәашықәса аҕсуа
рәиаратә интеллигенция рыгәта дгылан, дуаф хатәран,
иуаажәлар рхәаа зхәааз, ааҕсарада ирзыхандеиуаз патри-
отын, дпоетын, дцарауауадын, даазауадын, зегь рыла даҕсыуа
наганы иҕаз, пату зқәыз уауадын. Аҕсуа жәлар бзиа дырбон.
Ус ауп нас: зуаажәлар гәыла-ҕсыла бзиа ибаны рыматц зуа –
даргыы рылпха иртоит, ргәы изаадыртуеит.

Иарей сарей хәышықәса инарыцны аус еицаауит
Аҕсны ашәкәыџџәә Реидгылаҕы. Иара дхантәауадын, сара
смазаныкәгауадын.

Иаргыы саргыы уаанзагыы хаибадыруан, аҕсшәа хаа
хабжәан. Еснагь пату сзақәын уи илахәыхра, игәыцхафырра,
иҕабызшәа хаа, аизарақәа рҕкны иқәгыларақәа, амилаттә
культурахы имаз азәлымхара, иажәеинраалақәа рапхыашыа.
Сара насыҕ сыманы схы сыҕхызоит, абри ауаф аус ицура
Анцәа разҕкны иахысәтәеишыаз.

Исгәалашәоит, аусура хнапы анахаркыз амш аеныцәкыа,
абас сеиҳәеит:

– Хәызцәа – хәшәкәыџџәә х-Аидгыла аматц азыжәу
хәа уаргыы саргыы хахадыргылеит. Хәышықәса рышьтаһы
хматцурақәа анышьтахцәо, иҳалшази-иҳалымшази
ханахцәажәо, хазхымзаз ыҕазаргыы, хзыхызаз хара
еихауп хәа ххы иазаххәартә еиҕш, хәицыхандеип. Сара
исыгхаз акы ыҕазаргыы, уҕхамшыакәа исахәа, уара иугхо
ҕаларгыы – имзакәа иуасхәоит. Иахазбо азцарақәа рҕкны
ахәоуеиқәшәара анхау – хматцуратә усқәа маншәалахоит...

– Иҗабуп, Борис Алмасхан-иҗа! Уара уеиҗабуп, ак угхам, аха сара ак сыгханы сҗалар, ишухәзеиҗш, исцәумзан, гәәхәарыла исыдыскылоит, исырҗееиуеит! – сҗәеит саргы.

Җмацура ашьтацара аҗхәара анааи, аизара мәәцганы, ишахәтаз хусура аихшьаала җацаны, иара иматцура шҗеиҗеит, ирцаәратә усқәа нагзо, уаанзагы еилагзарала аус ахьиуаз Аҗсуа университет ахь диасит.

Уинахыс җаҗбаҗас акәзаргы җаиқәшәалон: ашәҗәыәәцәә Реидгыла аҗны (Ахадара җаицалахәын), ацәгы абзиа ахьиҗоу, ма еизарак аҗны. Җахъеибабозаалак гәәхәала җаиәылон, аамта ианҗатәанашьоз: пацҗак аҗны җнатәаны быстак еицәҗфон, фырҗанқәак неидахҗәылон. Борис чеиҗыкала аидтәалара бзиа ибон, ааицәәжәара агәәхәа инатон. Иаргы саргы уи аҗынгы җаиқәшәон. Аныхәәҗа икуама, иара ус җоуок ахьиҗоу дцәәжәома, акырынтәи ихы насықәкны абас ихәәхьан: «Иугәалашәома, уаргы саргы аусура җанеицалагоз рахьынтәи, знык иадымхаргы згәы нибамырхакәа еицныҗәызгоз җара хҗыҗыа җада даҗа җоуоуы узыҗшаауам». «Уара иубзоуроуп!» – сҗәон усҗан. «Җҗыҗыагы иҗабзоуроуп!» – инациҗтон иаргы.

Ари ауаә Аҗсны деиҗырдыруан – игәәлашәара азы ажәә зҗәо рацәәәхашт. Сара сазаатгылоит Б. Гәыргәлиа Аҗсны антыҗтәи ихымәәҗашыа иазку хҗыск.

Иҗаәсыз ашәышықәса антәамтазы, Урыстәылатәи ашәҗәыәәцәә Реидгыла ахантәәы В. Н. Ганичев ааҗхъара җаиҗеит Краснодар имәәҗысраны иҗаз Урыстәылатәи ашәҗәыәәцәә Реидгыла Апленум ахь. (Уи аамтазы, җынәәжәәык инареиҗаны аҗсуа шәҗәыәәцәә (уанза СССР ашәҗәыәәцәә Реидгыла иалаз) Урыстәылатәи ашәҗәыәәцәә Реидгылахь хрыдыркылахьан).

Аҗсны ашәҗәыәәцәә Реидгыла анапхгаәцәәк раҗасабала, Борис Алмасхан-иҗеи сареи җаиҗеит Краснодарҗа, Апленум аәалархәразы. Җнеит, хҗыҗқәа мазеины иахьиҗаз асасаиртахь.

Иаргы саргы, хэарада, иаадыруан Н. Кондратенко изныкымкэа Ацсны дышнеихъаз, ацсуа жэлэр рхақәитратә қәпара азы имаз агәаанагара бзиақәа, иахгәалашәон уи азы икәгыларақәа.

Аха уи Ацсны акәын. Хқыцъагы ацәшәара хаман, ари аудиториа аҕны хара хзы даеакала дыкәгылар хәа. Акысгы, изымдыруазар ауан Ацснйтәи ашәкәыџџәа рхатарнакцәагы ари азал аҕны хаштәаз.

«Ваше мнение о блокаде Абхазии, и Ваше отношение к этой республике» – абас сқбаад инантцаны, абҕыц аагәылхны зны Борис днасырпхейт.

– Ибзиоуп, изынашът, иахзихәо хәхап, – ихәейт. Сқбаад џежь неитцырчыланы, хәапхәашәа итәаз инаистейт, уи нахыс иаргы амџа неитейт. Хала ишабоз аизара мџапызгоз В. Ганичев иапхәа иныкәырцейт хқбаад бҕыц.

В. Ганичев инаиркуаз ақбаад бҕыц шкәакәақәа ааимхуа, урт ртакқатцара дафын агубернатор. Даеа саатбжак аҕара аамта цейт, акакала иапхәа иныкәйтцаз абҕыцқәа ааштыхуа ртакқәа рыкатцара дафын. Аха макьаназы хара хқбаад џежь ахабар ыҕамызт.

– Хабҕыц ацшшәы ргәампхейт сгәахәуейт, – Борис сыбжы неисырхаит. Саргы агәыхытхытра самеханакхьан.

– Иргәампхазаргы, дара рҕоуп иахәауэхәаз, – даалафит иаргы.

Убри аамтазы, хқыцъагы халапш нақәшәейт В. Ганичев агубернатор инаиркыз абҕыц џежь. Хәарада, ари хара хазтаара зныз абҕыц акәын. «Ваше мнение...» ихәан, уа даатгылейт агубернатор. Даеазынгы, «Ваше мнение...» хәа дналагеит, анаџс илапш нахго, аха ианыз дзамыпхейт. Борис днасфәпшит, аха схафсахәа игәампхазар акәхап, сыкәфимтит.

«Аа, Абхазия! Ну братцы!» – иаалыркыаны ибжы нтигеит агубернатор, азалгы днарылапшит, ари азтаара дазыгәхәәаны дазыпшызшәа аҕара ихы-игәы алаҕаны. Ускан деитанысфәпшит Борис, аха уажәы ихы-иҕы ихалашон. Саргы агәра згахьан бзиақ шхәхауаз.

«Сара Ацсны снеиаанзагы ацсуаа здыруан Фазиль Искандери Шыынкэбеи рфымтақәа рыла. Ацыхәтәнтәи ажәашыкәсазы ари атәыла аҕны имѡапысуаз ахтыскәа ирыбзоураны уахь снанагеит. Убасқан ауп, ацсуаа закә милаҕыз иаха ианыздырыз. Хара, ауаатәыѡса, аҕышьахәы хавара ишыкоу анхазгәамто рацәоуп. Ацсуаа аҕоурых ду рымоуп. Ирымоуп ичыдоу рхатәы культура. Ианатаху, ахатцара аарцшра иазкәзоуп, зхы ааста зыцсадгьыл еиҕахауа жәларуп. Ацсуаа рыѡнудкәтәи рдоухатә беиара аарцшразы, Фазиль иѡызцәа жәаѡык ашәкәыѡѡцәа дуқәаггы азхазом. Ацсадгьыл абзиабараҕы, хара урт ирҕахтааша рацәоуп. Адыгаа, Кабардаа хара иҕашьцәазар, ацсуааггы хара иҕашьцәоуп, иашьатцас рывагылараггы хуалуп...»

Абас, иажәақәа игәы аҕынтәи ишаауаз иныцшуа, жәабака минут Ацсни ацсуааи дрыхцәажәон. Иаартны дақәызбит Ацсны аблокада ахьазыруз. «Аибашьра иалагаз ацсуаа ракәзам. Ирықәлаз ракәын аблокада ззутәыз. Дара иашан: рыцсадгьыл рыхьчон, хатцарыла аиааираггы ргеит, ахақәитра рхы иазааргеит. СНГ иалоу ахәынцқаррақәа рхадацәа, ираҕәамыз ацхашьара ду кәртеит», – ихәеит.

Азал аҕны итәаз зеггы, ирахахьаз Ацснытәи ахтыскәа ишрызфлымхаз аанарцшуан ажәак рыхәлымшәо рызырѡышьа.

Н. Кондратенко иажәа шыта ихиркәшеит анигәахәуаз акәхап, шәкәыѡѡык иҕыцдѡахыцны, ибжыи нтыганы азцаара ииҕеит: «Урыстәыла адәныкәтәи аминистр Козырев Ацсны даннеи, Арзынба уи датәамбакәа, дицымлазеит. Уи шыкалаз хәа ижәдыруазеи?» хәа.

Азцаара зтиз, аргама Арзынба дизгәамцны дықан.

Н. Кондратенко уи изцаара аҕак абас ихәеит: «Абри аѡыза азцаара истеит апатын Шевардназе, ахтыс ашьтахь Москва имѡапысуаз еилацәажәарак аҕны ханеиқәшәа. Аа, уи сара соуп Арзынбеи Козыреви еиқәымшәартәеицш еиҕызказ. Козырев сара соуп иазхәаз, Арзынба уеиқәумыршәан хәа. Ускан ус иатахын... ихәеит. Арака Арзынба акгы ихаразам...»

Уинахыс азал аҕны итээз, ироуз аинформация шчыаршыаз рныцшуа, дара-дара рыхкэа неидкыланы ацэажэарақэа ина-рылагеит.

– Ажэа сахэазаргы, иара иааста еиҕны хэашыак ыҕазам. Уаргы саргы башаза хаицэшэон... Аха итабуп хэа иаххэароуп, иманшэалоу тагылазаашыак калар, – ихэеит, ар-гама игэалаказаара акырза ишыбзиахаз зныцшуаз, Борис.

– Тагылазаашыак шцакамлари... – схэеит саргы.

Аизара ашытахь, уи иалахэыз зегы, х-гэыцкны хшаны нацшаацшра хэа харгеит, ашыбыжхьяфарагы уи аныкэарафэы иазгэатан. Сара сызлаз агэыц, ақалақь антыц районк аҕны иргеит, ачарыц, ахэаз ухэа анхамшатэ аалыцқэа ахьеилыр-хуа комбинат цыашыахэык ахь хнаргеит, уи анаоc хатааит арахэазарта фермак. Борис дызлаз агэыц Темриукка иргеит, афыкатцартатэ зауад ахь инаргеит. Иара дызлаз агэыц, сара сызлази еибыхэаны хаказшэа, ахэылбычехан асаат фба рзы, хахынхоз асасаирта «Москва» ацапхья хзықэтээз автобусқэа хнарылбааит. Ишызбоз Борисгы автобус даатыцит.

– Кох, уаргы уаахьюма? – саниба игэы иахэаны дагыаач-чеит. Мацк иқяф шыказ иныцшуан.

– Шэқяфқэагы карцеит...

– Нас, баша Темриук хцаны хаауазма! Арт хацэоуп! Оы зауадк аҕны хнаргеит, хала иабаз – еитахэашыак амазам! Адегустация хдыркатцеит, зегы ргымақэа шаабоз, хқяфқэа кхцеит, иумжэыша оқэоума... – иибаз игэы аздуны далацэажэон. – Уара уахыыказ иубазеи? – днасазцааит.

– Сара сахыыказ избаз ацэқэеи ажэқэеи роуп, – саалафит саргы.

Ускан, ишиказшыаз еицш ибжыы ныхцаны дааччеит. Нас, иикыз апакет днахэацшын: «Еицыз зегы реицш, саргы батликак афы сыртеит, уаха еицажэуеит», – ихэеит.

– Иахбазгы бзиоуп, аха ихахаз ауп сгэы итахэхэа итоу, ихаткы сцааит, дхатцоуп Кондратенко! Иреиҕу Урыстэылатэи ашэкэыооцэа ахьтээз абри акара ажэа цшаахқэа хзихэеит... – игэырҕара хэаак амамызт Борис.

Зегы авестибиуль аҕны ханааизақәа ихалархәеит, асаат ааба рзы, асасааиртаҕы икоу аресторан аҕны, агубернатор Н. Кондратенко еиҕикаауа ачеицьыкахь асасцәа зегы хашнапхьоу. Бориси сареи, хномерқәа ахыҕаз ахь хәоҕхаланы, мацк хәҕсы аашьаны, хәааиҕкааны, ихархәаз аамта жәабаҕа минут шагыз таҕа хлалбааит. Аха хәизара иалахәыз рахьинтәи азәҕы дгыламызт. Хнеицәажәо хәҕшны хашгылаз, асаат ааба калеит. Аха азәҕы ихабар ыҕамызт.

– Хара ихархәаз ауп иаадыруа. Урт тәахьеит, уаала хнеип аресторан ахь, – хәа ҕааитит Борис. Аресторан хныоҕналазар: зегы инеитцыхыз астал дуқәа ирхатәан, ақьафура иаҕын, иааоҕналаз азә дгәартартә иҕамызт, акыр рқьафқәа кәрцахьан.

– Шәабаҕоу, аҕсуаа?! – хәагәатаны, дласны хара хәхь иҕааихеит иахзымдыруаз хәцәк.

– Хара аҕшәмацәа ихархәаз хәцныҕәоит, – уи аҕак наииҕеит Борис.

– Аҕсшьара рҕахымхеит... Агубернатор дышәзыцшуп, шәааи, шәтыцқәа мазеиуп, – химаны иҕынеихеит.

Еишьашәаланы инашьтыз, еицшьыз асталқәа ирхатәаз дрылапшуа, ахаҕны дтәан агубернатор Н. Кондратенко. Иар-ҕарахьала диватәан, хара хнеира аагәатан уи ажәәқәак наиазхәаз, ашьтахь излеилахкааз, аишәачара мәаҕызгоз В. Ганичев. Рааигәаранза ханнеи, ашыҕьаҕы неицгыланы, ртыцқәа инархыцны инахцылеит.

– Где вы, мы ждем вас, мои дорогие абхазцы! – инапқәа рҕаҕаны днахцылеит агубернатор. Зны инапы нахәтаны хәаигәйдкыланы, хара хзы имазеины итацәны игылаз асқамқәа рҕны хтәарц инхәадигалеит. Аха хтәаанза еиҕа даацәажәеит Н. Кондратенко.

– Шәара шәшыҕаз аброуп иахьсархәаз. Валери Николаи-иҕа ибзианы иҕаитцеит хәилацәажәара шәахьалаирхәыз. Владислав Григори-иҕа игәабзиара шҕаҕоу? – абасҕы Борис днаиазцааит.

Уи изцаара аҕак ныҕацаны, Борис, аҕагылазаашьа ихы инархәаны, иааркьаҕны акәзарҕы, ашьыжьтәи аилатәара

аҕны Аҕсни аҕсуааи ажәа бзиақәа ахыырхихәааз азы итабуп хәа иеихәеит.

– Аҕсны абзиарагы ахьяагы абра сгәы итоуп, – инапы игәы инадкыланы даацәажәеит усқан Н. Кондратенко.

Борис агубернатор иармарахьала днадыртәеит, сара – уи инафс.

– Борис Алмасхан-ица, акы хнацхап... – сыбжыы наисырхаит, ачеицьыка даламкьысуа, хәыцрак дтанагаланы дыштәаз аагәатаны.

– Акрыфарагы стахым, убас сгәы тәуп, – атак сиҕеит.

– Угәы уртынчит. Уаха ара дҕамларгы, тынч узыцәарымызт, – инаиатаскит.

– Аиаша ухәеит...

Атамада дфагыланы, ныхәафак ихәарц азы ажәа ииҕеит акыр наскья итәаз, еицырдыруаз аурыс шәкәыффы Валентин Распутин, иаргы иатәца аанкыланы дфагылеит.

– Борис Алмасхан-ица, анафстәи аныхәафа шәара ишәтәуп, – ибжыы нытцакны Борис ихы наиқәикит атамада Ганичев.

– Аамта ыкоуп, мацк акы унацха, – инаитасхәеит, сыбжыы нытцакны.

– Акрыфара сахьзап, фырцьанк сызтаҕәа, – ихәеит иара. Иагьхәычымыз, иагьдуцәамыз фырцьан пыҕек азна ауатка нтаҕәаны иапхья инықәсыргылеит.

Сылапш нақәшәеит, Борис ифырцьан анаашьтихуаз, мацк аҕара инацәақәа атцыс-тцысра шырныпшуаз, аха уи ақәфысымтит, еилыскаауан, изцәыртцыз агәыхытхытра итақпхықәра ишалытцшәаз. Хазхатәаз еишәачаран, иалахәыз зегы еицырдыруаз рәиафцәан, ирахауаз гәнызкылоз, анализ казцоз уаа хатәрақәан.

Ұбагы, Аҕсни аҕсуааи хзы, ашыьжтәи хаилатәараҕны агубернатор иажәақәа штдабыргыз ала иказ ауаа агәра дыргатәын. Хәарада, абри акәын Борис дзызхәыцуаз, изцәыртцыз агәыхытхытра мзызс иамаз. Уи дацсыуа шәкәыффын, иажәа атакпхықәра ду ацын, идыруан.

Сара акырынтә избахъан, исаҳахъан Борис Алмасхан-ица иқәгыларақәа. Уи азы агәра ганы сықан, арака, ақсуа шәкәыџџәа рхатарнакык иаҳасабала ишиқәнагахара ажәахәара шилшоз. Аха маққ акара саргыы агәыхытхытра сыман, сазхәыцуан, ауафы абжәаақны иагәа ажәахәара дазказазаргыы, данеицшым аамтақгыы калар шалшоз.

Иаазыркыафәны, Ақсни ақсуа литературейи ажәа бзиақәак нарыххәааны, В. Ганичев ажәа ииҗеит Ақсны ашәкәыџџәа Реидгыла ахантәафы Б. А. Гәыргәлиа.

Аишәачара хәхатәазаргыы, ажәа зыртәз изы ари трибунан, ифәхәы ихәартәеицш аҗагылазаашыа бзиа иман, итәаз зегыы Апленум иалахәыиз, иаҳа ихатәраз Урыстәылатәи ашәкәыџџәа ракәын. Апленум ашыыжытәи аилатәарақны агубернатор иқәгыларафәы Ақсни ақсуааи ирзикыз иажәақәа бзианы изгәалашәоз зегыы, Ақсны, ақсуа шәкәыџџәа рхатарнак ицәажәарахы чыдала азфәлымхара рыман, – ус шакәыиз рныцшуан, Борис дрылацшуа даныџагылаз инаркны.

Ажәа, уеизгыы амч амоуп, аихаразак, уи азказәә ашәкәыџџәа рыбжәара. Борис, хәарада, дазхәыцхъан, иқәгылара маншәаланы ианиқәфеиа, агубернатор хәжәлар ирзикыз иажәа цшаахқәа рышыақәыргәғәара шилшоз, ихыысханы ацәажәара уеизгыы игәы итамызт...

Дцәажәон хәбака минут, ишиказшыазеицш: афәаца-фәацахәа, ихы џахаракны зегыы дрылацшуа, иихәарц ииҗахыз имроукәа еилацаланы, аамысташәала, идырра цаула рныцшуа, аемоциа ақыжәара амтақәа дтышәынтәаланы, рфеиаратә бызшәала.

Иажәа данаалга, агәыркыхәа анапеинкыара иналагеит, уаанзагыы ртәартақәа иџархыцны иџагылахыаз ашәкәыџџәа.

Еитасхәахуеит, сара акырынтә сырзызырџхъан аоратортә кәзара злаз ари ауаџ иқәгыларақәа. Аха уи аухатәи иқәгылара даҗаакы еицшмызт.

Иара усгыы зшыапқәа ирыхгылахыаз агубернатор, Борис иажәа дазыцшызшәа, итәаз зегыы фыц иаарзырџны,

ажәақәак нараҳәаны, Бориси сарей чыдала ихы наҳақәкны, абас ихәеит: «Сара сымцар калом, сағашәымтдан. Аңсуа шәкәыџәәа ыкоуп хәа Ганичев иансеихәа, ҳаизааигәаны хтәазарц сҭаххеит. Салам дусызрышәта сгәы зыздуу Аңснаа...»

Апленум далахәын, уаанзагы иаадыруз, ҳаздыруз, адыга шәкәыџәы ду Нальби Куиок, ҳаиҕәәажәарақны иахзеиҕеихәеит абасеиңш ажәабжь.

Н. Кондратенко дҕеыцны Краснодартәи атәылаҕацә дана-хадыргылаз аамтазы акәын. Ажәларқәа зегы реиңш, зхатәы милаттә интересқәа зыхчарц зтахыз адыгаа, атәылаҕацә ахадарахь иқәдыргылаз азцаарақәа рызбараҕы, дара шазыңшыз еиңш ахатдгылара рмоуит. Рмилаттә хәаақәа Н. Кондратенко игәақынза ишзымнеиуаз аргама еилыркаа-ит: рыбжьы имахаит, дара рахь тәамбарақәак раарцшра ихы иаҕәеишьеит, инымаалоз ажәақәагы иҕытдҕеит. Убасқан, адыга интеллигенция еиуаз хәык ахацәа нықәланы Краснодарқа ицеит. Инеит Кондратенко дахьтәаз атың ахь, ицхырааџ ила ахәара кәрцеит идикыларц. Аха атәылаҕацә Ахада ирзааицхаит уажәтәиала чыдала дшеилахоу, уи азы рыдкылара шилымшоз.

Иззааиз аус намыгзакәа, иамуит хәа инахынхәны ацара згәы итамыз адыгаа рхатарнакцәа, еиҕа ахәара кәрцеит: «Хара ицәааго џ-минут зацәык роуп, иагәа деилахазаргы, ҳидикылааит» хәа. Ускан дақәшахатхеит рыдкылара. Рыхшыкгы шеицыз дахьыказ ауадахь иныџналеит. Адыгаа рхатарнакцәа иреихабыз, агубернатор Н. Кондратенко ихы наикәкны даацәажәеит: «Шәаамта шәымаххырц хтахзам. Шәара шәахь ахәара ихамоу акы зацәык ауп. Аамта аншәоуа, абри ашәкәы шәахзаңхьарц хтахуп». Иаңхәа иныкәитцеит иикыз ашәкәы. Ари ашәкәы, урыс бызшәала еиҕагаз Б. Шынкәба ироман «Ацынтәарах» («Последнии из ушедших») акәын. Ашәкәы изныжьны, индәылтцны ицеит. Жәамшгы мтдыкәа, адырра риҕеит ибарц шиҕахыз.

Адыга хацәа рыхшыкгы рҕеаидкыланы ҕыц ицеит Краснодарқа. Ицхырааџ ила адырра иртеит иаины ишыкоу.

Имырцшыкэа идикылеит, икабинет аҕны ауаа шыҕазгы, еилацэажэарак шрымазгы.

– Иҕабуп абри ашәкәы саҕхьартәеипш аҕагылазаашьа ахьсышәтаз азы! Саҕхьеит, сгәаҕынза инеит, шәыжәлар рхьаа еилыскааит. Исзымдыруаз саҕашәымтдан...

Уаҕа рөынмырхакәа индәылтцны ицеит дарггы.

– Убри инаркны, адыгаа иқәдыргылоз азцаарақәа чыдала ахылацшра аиҕо далагеит – Баграт ироман иабзоуроуп, – иажәа аахиркәшеит Нальби.

– Абас иҕоуп алигература амч! – ихәеит Борисггы.

Ҷанеимлыс ашьтахь, ханхартақәа ахьыҕаз аихагылахь ҳаоҳалеит. Борис иномер аҕаҕхьатцәкьа еицаажәо игылан хоык ашәкәыооцәа. Акоридор ҳабжьаланы ҳашнеиуаз аагәазтаз урт, ацәажәара иааҕәытцны ҳара ҳахь ицшуа иаагылеит. Изышза ишлаз таҳмадак оба-хҕа шыаҕа иҕгылаз даарылтцны, дычча-ччо Борис днеипылан, абас даацәажәеит: «Славный вы народ, абхазцы!» Ари, Урыстәыла антытцггы зырҕеиамтақәа рыла еицырдыруаз, ашәкәыооы ду А. Белов иакәын, иуадахьггы ҳнеипхьеит, ҳнеидтәалар, ҳнеицәажәар иҕахны. Ҷагьнеит, ҳагьнеидтәалеит саатк аҕара. А. Белов дазцаауан Аҕсны Аҕынцьтәылатә еибашьра, иҕахын иҕаз шыҕатцәкьаз аилкаара. Ари аибашьра Борис Алмасхан-иҕа дшалазыз азбахә анысхәа, уи аҕаҳмада, дахьтәаз дҕахьтцны, игәы ишалсыз ихәеит, дидышшылеит.

– Белов иажәақәа изырхәаз ура уцәажәароуп, – схәеит сарггы, Темриук иртәз иоы еицаажәырц ххала ҳанааидтәала.

– Уи зыбзоуроу Кондратенко иаҳзикыз иажәақәа роуп, – аҕак ҕаитцеит иара.

– Уи иаҳзихәаз ажәақәа рҕакы хьысҳахон, ура уманшәаланы уқәымгылазтггы, – схәеит.

– Ҷара аҕсуаа Анцәа дҳацуп, – уаҕа имхәеит.

Борис Алмасхан-иҕа изухәаша рацәазоуп. Уи дуаоы лашан, ижәлар рхьаа ихьаан, рықәҕеиарақәа ихатә қәҕеиарақәа рааста агәахәара иртон, уи – даҕсыуа наган!

Итахара мышқәак шыбжьаз, Ақәа ҳаикәшәеит. Аиааира апроспекти Аидгылара амѡадуи ахьеиларсу машынала сши-асуаз дгәастеит: еснагь еицш дыццакы-ццакуа, уажәы-уажәы инеицылоз иидыруаз ауаа азә дыбжьахар хәа дшәозшәа, мацк ақара даатгыланы рнапқәа аарымхуа, ажәақәакгы нарахәо дааиуан. Хәарада, иара сибазомызт. Смашына нар-гыланы саатыцны, сибартәеипш имѡа ақһа саагылеит.

– Уабантәауеи? Уабатцакуеи? – сыниазцааит, ақшәа анааибәххәа.

– Алекция сыман... Ешыранза цатәыс исымоуп, – ихәеит.

– Иқоузеи Ешыра, бзиароума?

– Исзықоу азәы лхатца дыржуеит, акыргы дычкәынан, мцашыак сымазам...

– Нас, проблемас иқоузеи, усымгои, – схәеит.

– Уара иуцартамзар иумаскуазеи, сызгаша цыра азәы дышқасмоури... – агәырѡа саирагарц итахымкәа даа-цаажәеит.

– Аамта сымоуп, ѡызара уызуеит, амала аказы сухәоит: хааидымтәалеижьтеи акраатцеит, уаха уаангыл, быстак еицақфап, хааицаажәап, – инаидызгалеит.

– Қоқ, уаха аагылашыа сымазам, Кәтолқа схынхәыроуп, Нели дысыцшуп, дрыцхауп... – ихәеит.

Хаиццеит ақсрахы. Уантәи ххынхәны хшаауаз, пацхак ахь дымѡахызгеит: акыр хааидтәалеит, хааицаажәеит, мацк ақара хқяафқәагы қахцеит, иахтахны.

– Даеазны санаауа, ақшәмара сара истәуп, хтынчны хнеидтәалап, – ихәеит, дычча-ччо дынсыдтны ифанынеихоз.

Аха «даеазны» хәа дызфыз Анцәа дахымгзеит. Ари амш, иаргы саргы хаибабара атыхәтәантәи амш акәзаарын...

Лассы-лассы исгәалашәоит уи иажәақәа: «Нели дрыцхауп». Дызхарыцхаишьоз ықан, – иаргы ларгы рпацәа аѡыцьагы анышә иалтахыан. Уаѡышьала, гәыблышьала мыцхәы еинаалон урт аѡыцьагы: пату еикәырцон, ирыцхаибашьон, еилибакауан.

Борис Алмасхан-ица иқәнаго ажәа ахәара мариам. Аха уи аастагы имариам уи ихатә ыыза Нели Чычқха илыкәнаго ажәагы. Уи ынуцқатәи культурала ибеиоу ацсыуа пқәыс харакуп!

Борис Гәыргәлиа дыздыруаз, пату иқәытцоз ауаа рацәафын Ацсны ахы-атыхәа зехынцъара. Бзиа дырбон: ихаракыз уи иуафразы, ирқеиамтақәа рзы, хатырла изықан акырза ирацәафу иаазамтацәа, зегы пату рзақәын уи иацсуара амфәпгашья, ижәлар рзы иаацсарақәа, дагырыцхаршьон ицацәа ирыдхәалаз игәыршақәа рзы. Абарт зегы ргәы ианаршьит уи итахара, аихаразак – итахашья.

Борис Гәыргәлиа, Анцәа иацәеишьыз ицстазаара фәхәарак шамоу еилкааны, дызхымзас дахьзарц итахны аацсарада дхандеиуан. Уи азы, еснагь дыццакы-ццакуа ицстазааратә мфә данын, дагьымфасит уи амфә дшаныз. Цабыргуп, уи аены дзымназеит: дахьиз-дахьаазаз, дзыхшази ихшази анышә иахьамадоу, ицшәмапқәыс дахьызыпшыз Кәтолынза. Аха уи амфә дықәын, дназарцгы итахын. Абас, хгәы итамкәа, ххы итамкәа дынхалцны дцеит, аамтала хәа дцазшәа, имфә дшаныз. Издыруада уи лахьынцазар...

Анзор Мықәба

АГӘЫРҘА ДШАЦАЗ ЗЫНАРЦӘМҘА ИҚӘЛАЗ

Борис аиашара бзиа избоз, згәы тбааз, иразыз, ицқьаз уафын. Уи ицсадгылы, иуаажәлари, иацсуа бызшәеи бзиа ибон, ихәыцқәа агәбылра диркуан. Уаха атацәа даахалатәар, иацсуареи ицсадгылы ракәзан дызлацәажәоз, ацсадгьыл бзиа ишбатәу, пату шақәцатәу, ишыхчатәу, ианатаххагы ухы шақәцатәу.

Машәыршақә иқамлеит хәцқәын Абзагә итахашьягы. Иахьеи уахеи иаб икнытә иахауаз ажәақәа дрызхәыцуан, игәникылон. Убри азоуп аға хәымга хәцсадгьыл данақәла,

Абзагә хшатарак кәмтәзакәән дзеибашьуаз, зегь рацхьагыи ихы закәйтәз.

Ххәычы дааганы, ицсы ахьалаз Чаарқыт ахабла анышә днамаданы, Борис игәырәә днацаланы иуаажәлар днарылагылеит. Уи еснагь иқыта Кәтол дазфлымхан, ацәгьеи абзиеи далагылан. Аибашьра аан, ага хәымга Кәтол амацәаз итәкны ианимаз, Борис иқыта кажьны цьаргыи дымцазеит. Уи абцъар шьтыхны дзымеибашьызаргыи, зегь ахьгәәкүаз иаргыи дрыцгәәкүан. Хаибашьцәа агәымшәәкәа ахьтәаз атабиакәа рахь дныкәон, урт әжәеинраалакәа рзикуан, дырзацхьон, ргәы шьтихуан – «шәымшәан, аиааира хара иахтәхоит, хара хиашоуп» хәа раихәон. Аибашьра калаанзагыи агацәа еснагь ихахәлагыгуан. Урт дырфагыланы рфафы иреихәон имәапыргоз аполитика шиашамыз. Борис агәырәә хьантә дшатәз еицә даҭәа гәырәәк изацлеит – Гагра ахы ианакәйтиртәуаз дтәхеит иахәшьапа Алхас Шьакрыл – уи Ацсны дафырхатцоуп.

Борис атара-азара инапы алакын, иаазамтәцәа зкьыла икоуп иахьагыи. Уи еснагь дрыхзызауан, дреичахауан, ихәыцкәа реипш бзиа ибон. Апышәаракәа раан зцәазтәым пцхәыск апышәара лтирц днеир, ахәшьара лытаны лыфныка ддәыкәйтцон длыхзызауа, абаапс, амәан машәырк бмыхьаит хәа лахәаны.

Борис игәырәәкәа имаз изымхозшәа, хәитәкәшәахт агәәкра ду. Хәчкәын аихабы Ахра ицстазаара далцит. Абарт агәырәә хьантәкәа дышрыцәз Борисгыи инарцәмәа дныкәлеит.

Сара исмахацыт Борис азәы аказы дихәаны мап ицәикуа. Иузыкәстоит, хьаас икаумцан, Борис дукәыхшоуп хәагыи нацитцон. Ирхәоит ауафы дразызароуп хәа. Борис амцхәгыи дразын, аха иабаихәеи, ихы ныкәцданы дымпсзеит, ипсышьахаз зегьы ижәдыруеит.

Иара инимцыз шәыпсынтцы иацлааит, абри ашәкәы иацхьараны икоу зегьы.

Сычкэынцэа сыңсы танаты хаштшыа рыкэым, аха убарт рцымхэрас анцэа иситеит шыца ачкэынцэа, амахэрагы сзызуа, сцацэа реицш бзиа избо Ешба Беслани, Сангэлиа Нарсоуи. Иара убас исымоуп сызгаб Ада аиахэшьцэа реицш илывагыло ацацацэа: Берзенияцха Саидеи Ладариацха Мирандеи. Сара исымоуп амотацэа хэшык. Смота Алхас Гэыргэлиа шыца ахшара драбуп – Леиеи Бориси Гэыргэлиаа. Сара урт рыла сыңсы лазгафазгоит, Борис илымкаа срылагэыргэит. Борис урт рыла дгэыргэартэ еицш атагылазаашыа Анцэа иатэаимшыеит.

Уңсы тынчыз, Борис, угэы итаз рацэан, уахымзеит, сара сыңсы танаты исылшо кастдоит, зегы сырхылацшуеит, азэгы акгы игсыжыуам.

Нелли Чычба-Гэыргэлиа

БОРИС ГЭЫРГЭЛИА ИАХЬ

Узбар хэа сшэоит, Борис! Убарагы даара истахуп, Борис!

Узбар хэа сызшэо – умра хэыч бжаранза ифыцаааит, рыцха! Уи закэытэ мроу снырхэит саргы.

Узбарц зыстаху – ақыабзкэа зегь ааилаганы, иудысныхэалоит Афырхатца иира! Мышкала хзы удыргеит, уеиздырхаит, Аңсны атоурых дырцаулеит уцкэын Абзагэи уахэшыаца Алхас Шыакрыли! Азэы еикэирхон Гагра! Егы – Акэа! Ршыцагы – Аңсны! Ихэыцкэаны хазхэапшуаз, шэакыкны ардэынак иамеихсыцыз, кэтык ахэда хызымцаацыз акалакы чкэынцэа – мышкала иаакэгылт идауацшыа, Аңсны иахычафцааны!

Хзы игарц ауп ахатца дзиуа!..

Иахьанза уарей сарей хзын арт ажэа пшзакэан, Борис! Иахы инаркны ауп урт рцак иашакэа анрымоу хара хзын. Уажэраанза ирхаз алакэ-цэа хэ хзын шыта икарыжыит!

Сшэыкэыхшоуп арт Афырхатца заазаз – сшыза, сашы Борис, аңсуа хатца Витиа Шыакрыл, анацэа Неллираа!

Шәыешәырғәғә, хәхьз тызгаз гәырфала ишәмырп-хашьан! Афырхацәа рыхьз аныкәгара усгыы имариазам.

Лассы хәикәшәоит Акәә! Абзагә иқалақь афь! Алхас иқалақь Гагра иахьа ахы иакәйтны ишәтүеит! Уи илшеит Алхас.

Сызкәыхшоу Борис! Ианакәзаалак ләбжышк уфькәны усымбацт! Убас успыларц сҭахуп Акәә хәнеипылогы!

Шотә Чкадуа

А И Б А Ш Ъ Р А А М Ш Ы Н Ц А А К Н Ы Т Ә

Август 24, 1994 шықәса.

Иахьа Кәтол хәкан, Борис Гәыргәлиа ицкәын Абзагә ибақа аадыртуан. Зызхара адунеи икәымпшыцыз асаби фырхатца ахахә ыршәтны даагәылцит! Дхашхатәараха игәашә дылагылоуп, саб ифызцәа шәаама хәә! Хәхшара ракәын ас хәфь хызтышаз, аха Анцәа ду ус игәәпхейт. Ақсадгыыл әжә-мыжәла арыцқьара амузаап!..

Ақсҭазарада зегь илиршеит Борис! Зегь кәитцейт, зегь ихәейт, рцшзашьас иамаз зегь рыла ирцшзейт: Ахахә арцәәжәара ус зегьы ирылшом. Анцәа дугьы ихы алаирхәроуп. Ахахә андырцәәжәо! Аупшәыл ихафьы зырцәәжәо Ахахә – уи рехәагазам, Анцәа ду дызқәшахәтү иназәзәтәу цҭазароуп!

Иахьа убра дықан зыфшәпыкгыы зымху ақсуа цкәын кәта Гогиа. Снапы ааикәсыршан, зегьы уахтәуп, сукәыхшоуп! хәә иасхәейт. Дгәыдыскылт. Иара имфьы шьапқәа дырхакьакьа, илаба кьәф хәычы ицаркәәғны атрагедиа иеатцамырха дгылан. Дгылан, – Акгыы смыхьзейт! Хәра хәиааит! Ирыцхашьәтәу – иҭахаз хфызцәа роуп! Аиааира зымбаз роуп! – хәә. Сикәыхшоуп уи ацкәын фырхатца!

Ақсны насыпс иамаз – уи ацкәын иеицш икәз, Абзагә иеицш икәз афырхацәа ахшейт, иаазейт!

Тамшә ашкол ақхьа хәаиуаны, амашьына аанахкылан,

ашәы зшәыз цхәыск дышьтаххит. Амәа аґыкә аґы итәан
усурантә иаауаз гәыцґык Тамшьаа, зегь хацәан.

Уи аминут азын урт зымбаз – иан лымгәа дтоуп!
Абгақәа! Рыбла уахьтацшуаз ушәарын! Иззытцкьара рзым-
дыруа, игәаґ мацараха, раштақәа абылфґы ртышәшәа...
Рнышәынтрақәацкьа еилакәыбаса... Руставели ду имилат
«кәыш» ус рхы мґацырґеит! Анцәа ду ибааит урт, ишахәтоуґы
дрызныкәааит!

Амашьына италаз ацхәыс х-патретк лгәы иаркын.

– Излабзыкоузеи? – слызцаауеит.

– Сыцшәма, сыцкәын, сашьа.

– Шәынхара еибгоума?

– Ахәатра зацәык аанхеит. Ахәақәа ахәатра еиха
ирзааигәами.

– Уажә шәабанхои?

– Абра. Тамшь.

– Шәабацхьо?

– Мачхәууа хәхьыцхьо! Ацсадгьыл змам иоуп цхьарта
змам. Ацсадгьыл зыртаху – ґын тыцс акәзам! Гәыртынчгас
ауп! Ицьоушьаша, аґны акәша-мыкәша игылаз ашәыртлақәа,
амчындыр, атлақәа – ирычхәит амцашыра излаз! Урт рыцсы
ахьтоу – хәґнгы ацсы тоушәа збоит! Кәтолнтәи хәґныкә
ханыґежь ауха аґара хрәхәтны хмыцаацт! Аецәақәа хәацхо
хәхьышьтаз хгәыргьон!..

Ааи, ус икоуп Ацсадгьыл аґама!

Сара аґәра зґоит хәацсадгьыл ишахнаго ахәра иамоу!

Уи ахәра иргьарц ауп Абзагәґы дшхәхәтәараха аґәашә
дылагыланы хзымґааигоз!

Абзагә ибжьы иахьа зегьы иҳәхәуазароуп! Уи змаҳауа –
Ацсны иаздагәахаз роуп!..

Шота Цкадуа

ҲАБАЦӘА ИРЫҚӘЛАЗ ИБЖЬЫ

Борис Гәыргәлиа игәалашәара иазкуп

Насың ду ҳаман ҳарт убра,
Мацәысеимкъаран уи ибара.
Дхатца гьефын, дҳаракын,
Ипсҗазаара ақәпара иазкын.
Иажәеинраала Аиааирахь ҳарҗшуан,
Ибжьы неитцых даҗхьон, даҳәаҗшуа.
Иажәа бьарын, дтанархон аға,
Ҳгәы шьтыхуа дҳабжьон деилыхха.
Абзагә ила дбылхьан ихата,
Дихьцәыуо дубомызт, ус ихәтан.
Игәы неикәхәала, хьаасгы имшьа,
Аибашьцәа дрыцымзи, драшьан.
Атабиа хьшәашәа дтатәан,
Ҳабацәа ирықәлаз ҳаихабы.
Атабиаф ишшәартазгы, даауан,
Ахымца еикәтәомызт, ишәышәуан.
Иахьшәартаз днафга даагон,
Ҳихзызо днаскьахгон, ҳагәра игон.
«Жәеинраалак зфыр – ара сыжәбоит,
Шәгәы еитамҗан, Аиааира аагоит!» –
Абас днаҳабжьо дцон ҳааныжь,
Ҳгәадура дҳацәажәо хрыжь-хрыжь.
Ибжьы неитцых иргон җазны:
«Ақәылаф дықәцатәуп Аҗсны!»
Кәтолтәык, – ажәа азқазак ара
Жәфангәашәпхьаран ибара.
Мыч чыдак ҳнаҗон Борис ибжьы,
Мфанызас ихацын тхьыбжьон, шьыжьы.

Ахра Гәаланзиа

АХҚӘА

АЖӘЕИНРААЛАҚӘА

Ҳабшытразы ажәа.....	3
Сара сҫабла	8
Атаҫмада жәымта шкәакәа.....	10
Уара агәәкра уакәшәзааит.....	12
Ацәыргақәтцәфы	12
Адәы сықәым сыпҫаза	13
Ахатәы бызшәа.....	13
Сара смитинг	14
Х-балладак	17
Апта злачқәа.....	18
Шәсыхзызаала.....	19
Ишкәакәаза исыршаз атцхқәа	20
Схәыцра.....	20
Хәыцрақәак сысуеит.....	21
Сара сынасып.....	22
Аеҫаза итахара	23
Сара усышьтан уи ауа	24
Ихьчатәуп амреи амзеи рлакта.....	25
Сашәа.....	26
Ашәуа цкәынцәа срыцуп	27
Итцысуеит агара.....	28
Ахәыцқәа.....	29
Абазашта	31
Сықәлак уахь.....	32
Ашьхатәылан мәахәастала.....	33
Аапынра ашәахәаә.....	34
Амщәгья аантәи аипылара.....	37
Ахәышәтәыртаф.....	37
Сыдгьыл чашәра	38
Ацәымза лашарақәа	39
Аҳаракыра	40
Абзиабара зыҫоу.....	40
Бзиа дубазар.....	41
Абзиабара ашәа	42
Тәархын	43
Ахәсақәа шәахь.....	44

Ари адунеи.....	45
Агәалашәара.....	45
Алхас Шьақырл.....	46
Ауақы.....	47
Сара ицьасшьоит узыргәамцуа.....	48
Иниакьоит ашәышықәсқәа.....	49
Анацәа.....	49
Агәырәа.....	51
Сыңшьатың.....	52
Стәыла.....	53
Азәы ацәгы ихәап, азәы абзиа.....	54
Ауақытәықәса дшыңсуа идыруеит.....	54
Сара схьаа.....	55
Ацәажәацәа.....	57
Саша Бардодым.....	57

АЖӘАБЖЬҚӘА

Амағатың.....	60
Ашәарыцаө иңсра.....	68
Саб, ашкол ахь қамцазои?.....	75
Алаңштдәшәарақәа.....	85
Алақәа.....	95
Аиғацәа.....	101
«Аңсгы далаңсит».....	106
Аратла.....	109
Ашың гара.....	113
Аңныш.....	115
Асахьа.....	117
Амәачаңа.....	120
Ә-шьақәк.....	123
Асаби.....	125
Абғыыц.....	126
Ашәағы.....	127

ХАШҢРА ЗҚӘЫМ АХҢЫСҚӘА

Аңатцасартағ.....	128
Ардәына.....	132
Аңаҳмада илахьынца.....	135
Ақәыңсычхара.....	140
Аҳкәажә лхәы згоит.....	142
«Шьаҳан, арахь угьежы!».....	142

Ачатиртаф	143
Азатцара	145

АИҢАГАҚӘА

Иусуф Цеќәа	
Аиашьараз ашәа	150

Амырхан Шьомахәа	
Аиһызара.....	151

Михаил Светлов	
«Иззағьзауа,идыреҗәауа...».....	152
«Идгьылтәузегьрахьынтәи иаанхеит...».....	152
«Ирытауа сымч цаќәа иреигьыз...».....	152

Станислав Лакоба	
Ахаҗә аҗстазаара	153
Шәышықәса зхытца аҗсуа	153
«Ғаастит:	
.....153«Амахәта	баа
за...».....	154
«Ашәтәшәеит...».....	154
«Асы зытит...».....	154
«Атакар...».....	154
«Иқаҗшыы уаркалеиуа...».....	154

Анна Ахматова	
«Сара срыдгылом зыдгьыл нзыжьыз...».....	154
«Амра агәалашәара җсыҗоит сгәәҗы...».....	155
Ө-цәәхәак.....	156
Атәхәа.....	156
«Уеитацах уара, атх лашьцахь, уацыз...».....	156
«Ужла, са искусжыга...».....	157
Зхы иақәитыртәыз.....	157
«Зегьы атаамзаара рыстоит хамтас...».....	157
«Са издыруеит, уара усхамтоуп...».....	157
Атоуба.....	158

Микола Мирашниченко	
«Даара ихәхәыз...».....	158

«Еи, здырцәкәа шыкыруа амра...».....	158
«Азәы ипсҗазара...».....	159
«Ианбыкәуиапҗәацгы...».....	159
Агагакәа ртеатр.....	165
Пҗызла.....	165
 Фиодр Гарин	
Мери Аәзпҗа.....	165
 Муҳадин Дагәжәеи	
Ажы.....	166
 Гәли Зыхәпҗа	
Алым еипшу ахацәа ртәыла.....	162
Кәаракәанеа картзоит.....	163
Ашьхарцыскәа.....	163
Агәил.....	163
«Аәны асахьа тысхуеит...».....	164
«Гиа хәычы ахацара...».....	164
«Асыркәымпыл иалххит қәыцьмак...».....	164
Ухәы анруталак.	
Ацкәын кәыҗа.....	164
Зынроуп.....	164
«Нанду ллыхәтә сыхнахит...».....	165
«Асы иацаиуеит: ацәа, ацша...».....	165
Шәаламкыысын, ахәаркыицәа.....	165
Амшын ацәкәырпҗақәа шытнахын.....	165
Ажәәан амшцәгьа аеазнархиоит.....	166
Иччаларц иит шыхатәылан.....	166
Абнафәти асахьа.....	166
Сыбнацәуп, арха абастахыз.....	167
Ленин ибахча.....	167
Амра, амра.....	167
Акьанцәагы амра исцәашәит.....	167
Са быстәызар, са с-нанду.....	168
Агәыр.....	168
Мышә.....	168
Иахзыршәом цқьа.....	169
Ашәарыцаә.....	169
Асида лыгәтыха.....	169
Акәчарақәа.....	169

Даури Алхаси	170
Ацэыслампыр	170
Ахьяжь.....	170

Рабиндранат Тагор	
Абаҗчазаа	170

Б. ГЭЫРГЭЛИА ИЗКНЫ

Ахэрацэгъа ахатца иҗышэагоуп.....	218
Апоет-атцарауаа имфа.....	220
Аҗсуа поэма атцаафы	228
Адоухамч.....	232
Ааҗсарак ззымдырзо арфеиафы	235
Жэлар ирылиааз, ирылагылаз, хаштра зқэым Борис!	237
Хэыза гэакъа.....	241
Борис Алмасханович Гургулиа	247
Аешья изку ажэа	250
Слово о поэте-гражданине	251
Слово о коллеге.....	255
Зыҗамзаара хныҗшуа ауафы лаша	270
Издыруада уи лахынҗазар.....	273
Агэырфа дшатцаз зынарцэмфа иқэлаз.....	285
Борис Гэыргэлиа иахь.....	287
Аибашьра амшынҗа аҗнытэ	288
Хабациаа ирықэлаз ибжы.....	290

Борис Алмасхан-иҫа Гәыргәлиа

ИҠЫМҘАҚӘА

X-томкны

Ахқатәи атом

Ажәеинраалақәа

Ажәабжьқәа

АиҘагақәа

Б. Гәыргәлиа изкны

Борис Алмасханович Гургулиа

СОЧИНЕНИЯ

В трех томах

Том третий

Стихи

Рассказы

Переводы

О Б. Гургулиа

Аредактор Света Ладариа

Акорректор Ирма Ҙьениа

Асахьаҗыхы Руслан Габлиа

Компиутерла еикәлыршәеит Наала Картозиа

Аформат 84x108 $\frac{1}{32}$, Атирж 300.

Иҕақә. акь. бғы. 9,25. Инықә. акь. бғы. 15,5.

Аҕақәқәа №